

Magne Gjerstad

Kan Thomas Mathiesen forsvares ?

© Magne Gjerstad 2001

Trykk: Falch AS
Omslagsdesign: Aud Gloppen

ISSN 1502-6000
ISBN 82-90954-19-0

Utgitt av Norsk sakprosa i samarbeid med
Norsk faglitterær forfatter- og oversetterforening (NFF)
Utgivelsen er finansiert av NFF

Norsk Sakprosa
INL
Postboks 1013 Blindern
0315 Oslo

Tlf : (+47) 22 85 67 11
Faks: (+47) 22 85 71 00
E- norsk-
In- www.hf.uio.no/inl/sakp

Forord

Denne studien er en lett bearbejdet versjon av min hovedoppgave fra våren 2001. Tross kommisjonens velvilje ved den avledning er jeg fortsatt litt spent på mottagelsen ettersom den angriper en venstresradikal kriminolog og dermed lett kan bli oppfattet som et innspill fra høyresiden, for ikke å si fra det ytterste høyre. Jeg vil derfor med en gang si at hensikten ikke er å propagere for hardere straffer, men å beskrive en måte og kommunisere på som jeg oppfatter som ødeleggende. Nå hadde jeg selvfølgelig ikke valgt denne teksten om ikke også det saklige innholdet hadde engasjert meg. Det skal derfor innrømmes at jeg i motsetning til Mathiesen verken ønsker å se fengsel eller straff avskaffet. Poenget med denne analysen er likevel å få leseren til å se det negative i en måte å kommunisere på som fortsatt sees på som forbilledlig eller i hvert fall uproblematisk.

Jeg ville dessuten vært mer bekymret om jeg hadde stått helt alene. Min veileder Kjell Lars Berge har imidlertid oppmuntret meg både i dette arbeidet og ellers og har dessuten lest gjennom og kommentert manuskriptet uten at han dermed svarer for det. Det var også Berge som introduserte meg for vitenskapsretorikk gjennom sitt seminar om temaet i 1997. Kriminologien var det derimot min kone Janne Solberg, som er sosiolog, som satte meg på sporet av, og det var hun som viste meg Thomas Mathiesens *Kan fengsel forsvares?* Hennes interesse har vært svært viktig for arbeidet med denne oppgaven, som jeg må medgi har vært en fornøyelse. Min bror Tore Gjerstad skal også ha takk for en grundig språkrens av hovedoppgaven i vår. Den bearbejding som siden er foretatt før trykking, er basert på en grundig kritisk gjennomgang av stipendiat Tom Are Trippestad ved Høgskolen i Bergen, som også skal ha mange takk.

Innhold

1 Innledning	7
Vitenskapsretorikk	8
Analysen	14
Valg av vitenskap og tekst	17
2 Kontekst	21
Boka	21
Resepsjon	24
Kontekstskaping	28
Narrativ åpning	31
Korrigerer sju år etter	34
Fra hvem til hvilken verden	35
Påberopelse	36
Den voldsomme veksten i fangetallene	37
Vanskeliggjøring	38
Forsker blant likemenn	42
Kommunikativ rasjonalitet	43
Handling og tenkning	44
3 Identiteter	51
Aristoteles retorikk	51
Identitet	53
Tekstidentitetene	56
Media	56
Folk flest	60
De innsatte	65
“Offeret”	68
Motstanderne	70
Myndigheter og politikere	73

Kart over relasjonene	76
Innvendinger	79
Identifiseringsprosessen	80
Den autopoetiske kommunikasjonsmodellen	82
Identifisering og retorikk	85
Modell av kommunikasjonsstrukturen	88
Oppsummering	91
4 Virkemidler	93
Andres synspunkter	94
Metadiskursiv innramming	95
Motstanderne	98
Kritikerne	99
Sitatvalg	103
Retorikkens retorikk	111
Metaforikk	118
Oppsummering	129
5 Konstruksjoner	131
Allmennprevensjonen	132
Kriminalitetsbegrepet	138
Rettferdighet	142
6 Avslutning	161
Rasjonalitet	164
Vitenskapsretorikkens rolle	167
Litteraturliste	169
Appendiks	175

1 Innledning

Hensikten med denne undersøkelsen er å vise **verdien** av en **utvidet** lesning av samfunnsvitenskapelig litteratur gjennom å analysere en enkelttekst. Med ”utvidet” menes en lesning som går utover hva som er vanlig i det vitenskapelige miljøet, enten det dreier seg om studenters arbeid med lærebøker eller kollegaers faglig funderte kritikk av hverandres tekster – en lesning som ut i fra en oppfatning om at slike tekster er noe mer enn kunnskapsproduksjon og -formidling, tar i bruk flere tolkningsressurser. Undersøkelsen vil både måtte vise det mangelfulle ved konvensjonell lesning og demonstrere alternativer.

Verdi kan en slik praksis tenkes å ha internt i samfunnsvitenskapen som en måte å forbedre kommunikasjonen på, men også eksternt ved å åpne disse tekstene for kritikk nedenfra. Samfunnsvitenskapen har vært med på å skape et teksthierarki som desavuerer andre teksters meningsskaping. Her tenker jeg ikke på den velfortjente status vitenskapelige tekster som produserer ny og bedre kunnskap eventuelt oppnår vis a vis andre typer tekst, men på at samme relative status også kan oppnås negativt gjennom en spesiell framstilling/behandling av de oppfatningene som den vitenskapelige kunnskapen forsøker å supplere eller erstatte. Introduksjonsbøker som innledningsvis ønsker å overbevise studenter om fagets viktighet, tyr f.eks. gjerne til framstillinger av det mangelfulle ved såkalte alminnelige oppfatninger¹. Her kommer man ikke utenom Woolgar og Pawluchs (1985) analyse av sosiologiens ”selektive relativisme”². Vi kan generelt si at det illegitime ved dette teksthierarkiet består i at tekst som har visse institusjonelle og/eller formre-

¹ Se f.eks. grunnboka på sosiologi grunnfag i Oslo (Giddens 1993:13). Her presenteres en liste over *common sense beliefs* som sosiologien *disturb and contribute to*. Lista over ting som ”vi” angivelig tror på, inkluderer romantisk kjærlighet som universelt fenomen overalt tilknyttet ekteskapet, levealder som utelukkende biologisk betinget samt depresjon og selvmord som universelt stabile fenomener uavhengig av kultur.

² Selektiv relativisme praktiseres av sosiologer når de relativiserer, dvs. påviser som sosialt konstruerte, de oppfatninger de studerer ved å kontrastere dem med objektive forhold som oppfatningene sies å variere ”tilfeldig” i forhold til. Beskrivelser av endringer i folks oppfatninger av fenomener ledsages f.eks. av påstander om at fenomenet selv, som gjerne fikseres som atferd eller aller helst som en substans, alltid har eksistert eller i det minste ikke har økt i hyppighet/omfang.

laterte kjennetegn, får en intervensjonsrett overfor den skriftlige eller muntlige tekstmassen lengre ned i hierarkiet – og da uavhengig av eventuell kognitiv overlegenhet. At kunnskap om samfunnsvitenskapelig meningsskaping kan bidra til å jevne eller snu denne pyramiden, kan imidlertid ikke tas som en selvfølge. Man kunne for så vidt i stedet tenke seg en slags retorisk rustningsspirale som slett ikke demokratiserer kommunikasjonsprosessen. Jeg deler imidlertid Aristoteles synspunkt om at *det sande og det fra naturens hånd bedre (...) stort set alltid [er] lettere at argumentere for og skape tiltro til*³ (1996:32), og tror derfor at økt retorisk kompetanse har større potensial for frigjøring enn manipulasjon. Hos Aristoteles er dessuten retorikk både kritisk verktøy og allmenndannelse. Begge deler er viktig hvis man mener profesjonaliseringen av diskursen om samfunnslivet har gått for langt. Som kritikk er dette prosjektet relevant for angjeldende samfunnsvitenskap. Som en oppvurdering av hverdagsspråklige tolkningsressurser tror jeg også på en plass for prosjektet innenfor norsk som undervisningsfag.

Vitenskapsretorikk

Jeg har altså kalt min Mathiesen-studie ”vitenskapsretorikk” – et ord som har uklar referanse. Retorikk-delen av ordet sørger for at det både kan referere til et forskningsfelt og til et forskningsobjekt. Førstnevnte betydning kan vi skille ut og foreløpig legge vekk ved å tilføye to bokstaver: vitenskapens retorikk. Vi står da igjen med vitenskapsretorikk som retorisk analyse/kritikk av vitenskapen(s) tekster), dvs. at vi lar vitenskapsretorikk betegne en praksis som har oppstått nå og da, her og der. Eksempler er Georg Johannesens litterære lesning av de *sunkne metaforer [som] danner undersjøiske utblåsninger av begrepsgass i Vilh. Auberts gåtefulle, men søvndyssende innføringsbok* (Johannesen 1986:), en leserbrevføljetong i Aftenposten (først og fremst et innlegg 24/2) som i fjor plukket fra hverandre en kronikk av to psykiatere (16/2) som ved hjelp av forskningsresultater hadde minimalisert skadevirkningene av seksuelle overgrep, eller fagintern kritikk av psykologiens tendens til å

³ Jeg gjør oppmerksom på at alle sitater som ikke markeres med eget innrykket avsnitt, kursiveres. (Der sitatet selv kursiverer, bruker jeg fete typer i tillegg.) For å unngå misforståelser bruker jeg selv fet skrift eller anførselstegn som markeringer.

fokusere på menneskelig irrasjonalitet for å lette salget av sin egen rasjonalitet (Derksen 1997). Hva som slik kan betegnes som vitenskapsretorikk, kan ikke sted- eller tidfestes selv om man kan håpe og mene at vi har å gjøre med en voksende praksis.

Som navn på et fagfelt (eller intellektuell bevegelse) med en viss selvidentitet har imidlertid vitenskapsretorikk et mer spesifikt utspring i USAs Midtvesten, første halvdel av 80-tallet. Vitenskapsretorikk er da en oversettelse av "rhetoric of inquiry" (senere også det eldre uttrykket "rhetoric of science") som brukes av deltagerne i et prosjekt som for alvor ble initiert på et svært symposium ved University of Iowa i 1984. Denne og et par oppfølgingskonferanser har resultert i en håndfull antologier (Nelson/Megill/McCloskey 1987, Simons 1989, 1990, Gross/Keith 1997) som kan gjøre vitenskapsretorikk, som også for amerikanske øst- og vestkyst-akademikere har en obskur adresse, noenlunde håndgripelig til og med for norske lesere.

Siden hensikten med denne oppgaven er å hjelpe etableringen av vitenskapsretorikk i norsk offentlighet og akademisk liv, skal jeg oppholde meg en stund i Midtvesten. Den viktigste forskjellen på vitenskapsretorikken her og mer spredte hjemlige tilløp til det samme, er at etableringen av et felles forum har gitt over 15 år med generelle teoretiske diskusjoner. Disse kan ikke sies å ha vært altfor produktive idet man har støtt på de samme skillelinjene som deler resten av academia (postmodernisme, relativisme, konstruksjonisme, positivisme etc.), og også her for en stor del har snakket forbi hverandre. En titt på den amerikanske debatten kan kanskje redusere faren for gjentakelse.

Vitenskapsretorikken oppsto i USA fordi retorikkfaget her aldri døde ut slik det gjorde i Europa, men fikk leve videre innenfor morsmålsfaget eller det særegne amerikanske faget "speech communication". Likevel er vitenskapsretorikken langt fra noen del av retorikkfaget. For det første består flertallet av utøverne av dissidenter fra forskjellige enkeltvitenskaper og da særlig fra humanvitenskapene. For det andre hentes analyseverktøyene ikke bare fra retorikken, men i større grad fra andre mer moderne tekstvitenskaper, fra sosiologien (sosial konstruksjonisme) og fra litteraturvitenskapen. Dessuten består nylesninger også for en stor del av at man

anvender hverdagspråkets egne metadiskursive ressurser, dvs. "show and tell"-metoden (Gaonkar 1997:51). Vitenskapsretorikken er, sagt på en annen måte, vel så mye et resultat av utvikling innenfor vitenskapen som av utvikling innenfor retorikkfaget.

Utviklingen innenfor retorikkfaget henimot også å inkludere vitenskapens tekster som studieobjekt går tilbake til klassikerne Kenneth Burke og Chaim Perelman, altså tilbake til 50-tallet. Datoen for en samlet innsats for å utvide fagets studieområde, bl.a. med en inkludering av vitenskap, kan imidlertid settes til den nasjonale Wingspreadkonferansen om retorikkfagets framtid som ble avholdt i 1970 (Bitzer/Black 1971), og som det fortsatt skrives bøker om (Enos/McNabb 1997). Fra og med denne skrives det artikler om "the rhetoric of science". Fagets holdning til denne nyskapningen er imidlertid ambivalent⁴, en ambivalens man kan finne også i den sparsomme nordiske retorikklitteraturen⁵. Det gammeldagse humanistiske faget retorikk som nok hadde overlevd i USA, men likevel hadde/har en utsatt stilling, forsøker selv å oppnå status som vitenskap. Denne vitenskapelige retorikken er skeptisk til vitenskapsretorikkens utfall mot vitenskapene. De retorikerne som likevel har gått inn i vitenskapsretorikken, har her bidratt særlig til å forme en positiv forståelse av retorikkbegrepet. I stedet for å la retorikk i betydningen "studieobjekt" beholde sin negative betydning og nøye seg med å gi retorikk som fag verdi gjennom eksponeringen av dette (og eventuelt gjennom produksjon av "god" retorikk/kommunikasjon), har man utvidet retorikkbegrepet henimot å dekke all kommunikasjon inkludert vitenskap. Strategien kan kalles "oversettelse" (translate into/recast in rhetorical terms). Man tar utgangspunkt i at retorikk er overtalelse ("is about persuasion" (Simons 1989)), og deretter er det lett å vise at alle tekster på en måte

⁴ Brian Vickers (1988:439) avviser i en fotnote det vitenskapsretoriske prosjektet straks etter å ha fått kjennskap til det: "*Rhetoric of the Human Sciences*" (...) will analyse "various disciplines, not as the "sciences" they sometimes claim to be, but as "rhetorics" – that is, as systems of belief and practice, each of which has its own characteristic form and structure" (...) This is to widen the meaning of rhetoric to the point of no return. Man unnsår seg heller ikke for å bruke mot vitenskapsretorikken at klassisk retorikk og Aristoteles mente vitenskapen falt utenfor retorikkens område (Gaonkar 1997:26). Argumentet er anakronistisk i og med at diskursen om samfunnslivet ikke var vitenskap hos grekerne.

⁵ Retorikk er blitt et akademisk moteord. I boktitler fra de siste årene dukker retorikken opp nær sagt overalt: (...) *The Rhetoric of Science osv* (Andersen 1995:5).

overtaler. Matematikken overtaler på et vis folk om at $2 + 2 = 4$. Eksempler kan være Gross (1990) som mener at ornitologers fugletegninger er retoriske konstruksjoner av arter av den grunn at tegninger til forskjell fra fotografier framhever/ overdriver kjenne-tegn og dermed gjør det lettere å skille arter fra hverandre – desverre uten å nevne biologiens arts-kriterium som entydig falsifiserer enhver konstruksjon som ikke også er en representasjon. Eller entusiastisk prat om at fysikere kan ha nytte av å bli fortalt at deres argumenter følger juridiske prosedyrer og bygger på presedens (induksjon = presedens?) (Nelson/Megill/McCloskey 1987). Påstander om at vitenskap er (eller kan ses på – forskjellen er viktig) retorisk tvers i gjennom, kan selvfølgelig rent umiddelbart oppfattes som en kritikk av vitenskapen og har da også provosert folk. Funksjonen til oversettelsen/provokasjonen er imidlertid å vise at vitenskapsretorikk fins og er viktig og nyttig.

Jeg nevnte ”retoriske konstruksjoner”. Siste ledd her er fagdis-sidentenes bidrag. Disse søker inspirasjon i vitenskaps-sosiologi, -teori, -filosofi – særlig Thomas Kuhn og britisk kunnskapssosio-logi. Her dreier det seg om å vise at også vitenskapelige tekster er sosialt eller språklig konstruerte. Berger og Luckmann (1966) vendte i sin tid den opprinnelig selvkritiske kunnskapssosiologien utover mot ”mannen i gata”, og siden har dette konstruksjonistiske perspektivet kunnet fungere som en kritisk ”virkelighetsoppløser” etter-som vitenskapen selv disponerte over et alternativ av og til kalt ”objektiv virkelighet” (Woolgar/Pawluchs (1985) selektive relati-visme). Å vende den virkelighetsoppløsende konstruksjonismen innover igjen innebærer dermed å jevne et teksthierarki som plasse-rer samfunnsvitenskapen på topp som representerende tekst. Også blant fagdis-sidentene er det imidlertid en tendens til at man ikke anvender konstruksjonismen, men bare anlegger den som et prinsi-pielt perspektiv. Dette kan gi en følelse av kritisk virksomhet siden objektive realister⁶ gjerne reagerer svært negativt, men er i grunnen like tomt som den forannevnte retorikkbeskyldningen/-påvisningen. Det kan kanskje høres usannsynlig ut, men mye energi ødes på ord-

⁶ Objektive realister finnes og kan få seg til å si ting som: *Hvis en ikke lenger kan legge et objektivt behov til grunn, kan det være vanskelig å finne et kriterium som kan brukes for å tildele ytelser og hjelp* (Fauske 1997).

vekslinger som at hvis alt er retorikk, er ingen ting retorikk – en påstand som har blitt imøtegått med at om alt er atomer, så betyr likevel ikke det at atomer er ingenting (McCloskey 1997:107).

Men vitenskapsretorikken består heldigvis av mer enn den udifferensierte rekken vitenskap = kommunikasjon = konstruksjoner = retorikk. Feltet er delt i ”theory” og ”criticism” med tilhørende debatt om hva som bør prioriteres, om hvorvidt konkrete lesninger må bidra til teoridannelse, eller om de har kritisk verdi i seg selv. På den ene siden har man en litteratur som prøver å si noe generelt om hva vitenskap og retorikk er. Her fortelles historien om hvor miskjent retorikkfaget har vært, og om revansjen i og med oppløsningen av positivisme, objektivisme, realisme, osv. Herunder kan for så vidt også konkrete lesninger av særlig naturvitenskap regnes ettersom det er et poeng å velge de absolutt mest objektive tekster, toppen av vitenskap, når man skal si noe om vitenskapsretorikk på dette generelle nivået. På grunn av den tilsynelatende kritikken i uttrykket ”retoriske konstruksjoner” kan denne delen av vitenskapsretorikken som nevnt provosere. Det er imidlertid bare innenfor den delen av humanvitenskap som har naturvitenskapen som modell, man hisser seg opp⁷. Naturvitenskapen får rimeligvis ingen skrammer og er vel også uvitende om ”kritikken”. I den grad vitenskapsretorikken har fått innpass der, er det i en pedagogisk hjelperolle.

Så har vi de lesningene som går løs på enkeltfenomener innenfor de vitenskapene hvor kritikk gir mening, altså humanvitenskapene, enten det dreier seg om enkelttekster, skoler eller begreper. Her dreier det seg om å lese tekster på en ny måte som makter å så tvil. Her finner vi politisk relevant kritikk. I den grad det sysles med naturvitenskap, er det p.g.a. overføringsverdien til menneskelige forhold (et godt eksempel er John Lynes (1990) artikkel om sosio-biologien, *Bio-Rhetorics*). Disse lesningene er gjerne konstruksjonistiske, men viser på hvilken måte og peker på alternative konstruksjoner. Retorikkbegrepet brukes likevel sjeldent i negativ betydning, skjønt unntak finnes, f.eks. Joseph Gusfields (1992) lån av

⁷ Øyvind Østerud (1997) er et godt eksempel med sin artikkel *Kunnskap som illusjon* som søker å forsvare sin virksomhet som iallfall *sikrere* kunnskap, dvs. faglige tekster som *noe mer enn retoriske skriveøvelser, på linje med en hvilken som helst annen form for skriftlig ytring*.

uttrykket ”stillhetens retorikk” fra Merley-Ponty for å betegne alt det som alkoholforskningen nekter å låne stemme til. Her nede hvor kritisk nylesning er et mål i seg selv, dominerer fagdissidentene. Her hakkes det løs på det man ikke liker i sine vitenskaper. Her anvendes ”middle range” teori ad hoc eller ikke i det hele tatt. I den grad generell vitenskapsretorikkteori gjør seg gjeldende, er det positivt som inspirasjon og legitimering av virksomheten, og negativt som sovepute ved at man nøyer seg med å vise at så og så er ”konstruert” – i tillegg selvfølgelig til at man berøves muligheten til å bruke retorikktermen negativt som en anklage.

Peters og Rothenbuhler (1989) har for øvrig tilbudt en delvis løsning på problemet. De snur konstruksjonismen på hodet og snakker heller om ”the reality of construction”. De oppfordrer folk til å lære seg å leve med at virkeligheten er skapt eller laget (made) og refsers både dem som forsøker å lage skandale på faktumet, og dem som lar seg provosere. Standpunktet er neppe spiselig for objektive realister, men tar iallfall luven av både relativisme og relativismefrykt på den måten at både virkelighet og sannhet gis et grunnlag selv om dette grunnlaget altså blir tekst. Det er ikke vanskelig å tenke seg at en rekke fenomener med et slikt perspektiv kan få en ontologisk status som de før har manglet fordi de av mangel på bolig i en eller annen substans vanskelig har kunnet bli operasjonalisert. Det viktigste for etableringen av en vitenskapsretorisk praksis her til lands er imidlertid kriteriene som tilbys. Her vil det dreie seg om hvilke konstruksjoner som er gode og dårlige, det vil dreie seg om hva konstruksjonene gjør, og om hvorvidt de skjuler andre konstruksjoner som man plausibelt kan hevde er vel så sanne eller gode eller meningsskapende. Det spesielle med vitenskapens tekster er at de befinner seg øverst i et teksthierarki. Å lese dem som konstruksjoner og opp mot andre konstruksjoner, blir dermed både et forbedrings- og demokratiseringsprosjekt. Vitenskapen, om ikke alle dens utøvere, vil være tjent med en aggressiv kritikk som stiller større krav, samtidig som de nevnte alternative konstruksjonene kan gis stemme og rasjonalitet.

Aristoteles er viktig for denne vitenskapsretorikken, og vi finner dekning for demokratiseringsprosjektet hos ham. For det første dreier ikke *Retorikken* seg mest om produksjon av retorikk. Grun-

nen til at Aristoteles mener retorikk er bra, er dens funksjon som kritisk lesning: *det er nødvendig (...) at man er i stand til at tale overbevisende om det motsatte, – ikke for at vi skal gjøre begge dele (...) men for at vi, dersom en anden argumenterer på en uberettiget måde, selv kan være i stand til at gendrive ham* (1996:32). Som nevnt tror ikke Aristoteles at en opprusting av retorisk kunnskap bare vil ende i en rustningsspiral der den med best kunnskap om retorikk vinner uaktet hva han har å si. Det er vanskeligere å lyve enn å si sannheten, og en slags oppfatning om at *det sande og retfærdige af naturen er stærkere end det motsatte* (1996:31), kan også sies å ligge til grunn for Habermas tro på ”herredømmefri kommunikasjon” som et middel for å komme fram til enighet om sannhet og riktighet. Så får det ikke hjelpe at mange akademikere (deriblant Mathiesen) tror seg være gode habermasianere fordi de er flinke(st) til å ”argumentere”. Man glemmer at Habermas krever at **alle** skal kunne sette spørsmålstegn ved **ethvert** aspekt av den virkelighetsdefinisjonen som danner grunnlag for diskusjonen, og at ingen er forpliktet til å dele på forhånd fastsatte spilleregler, vitenskapelige eller andre. Habermas forutsetter i grunnen en vitenskapsretorisk praksis.

Analysen

Denne oppgaven er et stykke vitenskapsretorikk. At den er en case study som først og fremst skal vise at vitenskapsretorikk er noe man bør sette i gang med, altså at den representerer criticism- og ikke theory-delen av feltet, gjør en lang teori- og metodeinnledning overflødig. Et par ting bør likevel nevnes.

Selv om jeg tilhører nordstikken, er det først og fremst fagdisidentene innenfor vitenskapsretorikken jeg identifiserer prosjektet mitt med. Forstørrelsesglasset er et ikke særlig originalt bilde på tekstforskning, slik mikroskopet er et symbol for naturvitenskapen. Man finsliper glasset/begrepsbruken for bedre å kunne se/lese gamle tekster. Ute i dagslyset/offentligheten kan forstørrelsesglasset imidlertid også svi av papir. Det er et slikt destruktivt ærend jeg går. Slik jeg ser det, er det ikke først og fremst kunnskap, men praksis sakprosa-forskning og vitenskapsretorikk mankerer. Norske akademikere bruker mesteparten av sin energi på å produsere selv.

For lite tid blir igjen til å angripe andre tekster. Dertil er man høflige og forsiktige slik at et inntrykk av enighet brer seg. Man kan være uenig i denne virkelighetsbeskrivelsen, eller man kan mene det er bedre å bygge opp enn å rive ned. At det er for lite åpen strid innenfor academia, er likevel et utgangspunkt for denne oppgaven.

I forlengelsen av dette bruker jeg retorikktermen negativt. Selv om retorikk ifølge ordbøkene er noe av et skjellsord, noe jeg tror også folk flest oppfatter (iallfall når det er studieobjektet og ikke faget det dreier seg om), foretrekker man innenfor tekstforskning et positivt eller nøytralt retorikkbegrep noenlunde jevnstort med kommunikasjonsbegrepet. Man snakker eventuelt heller om dårlig og god retorikk, overtale kontra overbevise. Dette er da også mer i stil med høvelig akademisk distanse. Hvis man skal være vanskelig, kan man se det som et forsvar for det nevnte teksthierarkiet. Uansett krever min avvikende bruk en liten definisjon: **Som "retoriske" regnes her tekster som skjuler alternative konstruksjoner** – som glemmer eller undertrykker alternative former for meningsskaping. Vitenskapen er selv oppmerksom på denne retorikken som går under navnene "selektivitet" og "paradigmer". I tillegg kommer så all den "vanlige" retorikken som kan være med å bære en vitenskapelig tekst, dvs. støtte opp under disse grunnleggende retoriske valgene. Framstillingen av f.eks. en passende tekstpersona er ikke typisk for vitenskap selv om vitenskapens tekstpersona er av en spesiell type. Jeg skal bruke mye plass på dette mer "tilfeldige" trekket ved min fagtekst selv om det kanskje ikke er like sentralt i andre tekster.

Arbeidsdelingen mellom vitenskapsretorikk og vitenskap er et annet stridsspørsmål. Å styre helt klar av studieobjektets substans eller innhold i en rent språklig/litterær kritikk ville kreve et presist skille mellom innhold og form som ikke er oppnåelig. For det første skal det godt gjøres å holde kommunikasjon og tenkning fra hverandre, all den tid sistnevnte er en form for indre kommunikasjon. Å skulle skille kommunikasjon i betydningen overføring av informasjon fra "måten" det skjer på, eller "innpakning" fra innhold, er heller ikke praktisk mulig både p.g.a. ordvalgs implisitte "tilleggs-påstander" og fordi innholdselementer er over- eller underordnet andre innholdselementer i instrumentelle relasjoner (og slik kan fungere som "måte"/"innpakning" i stedet for som budskap). Dertil

kommer at selv om jeg mener det kan være nyttig å forholde seg til et mer omtrentlig og sosialt konstruert innhold/form-skille, så havner ikke hva jeg definerer som spesifikt vitenskapelig retorikk på fornsiden av dette skillet.

En løsning kan være å plassere en alminnelig faglig lesning som er opptatt av fakta, funn og hypoteser, på et **midtnivå** som vi kaller argumentasjon. Da finner vi retorikken både under og over dette nivået, både før og etter argumentasjonen. Over midtnivået kan vi plasserer form, innpakning, stil – alternative måter å si samme ting på. Denne formen/utformingen bidrar til innholdet, men er ikke innholdet. Den påvirker ikke et eventuelt resymé av teksten. Under midtnivået finner man de valg som operasjonene på midtnivået bygger på – den spesifikke inndelingen av virkeligheten som muliggjør den aktuelle argumentasjonen. Det som gjør min analyse til en retorisk og ikke faglig kritikk, er at den konsentrerer seg om det som ligger over og under den mer konvensjonelle lesningen på midtnivået, at den fokuserer på hva som kommer før og etter argumentasjonen. Selv om jeg av og til kommer inn på bokas ”hva”, tror jeg derfor ikke at min analyse kan forveksles med konvensjonell faglig kritikk.

Når det gjelder metode og teori, kommer mer teoretiske begreper til å bli relativt sparsomt brukt ettersom jeg har tiltro til ”show and tell”-metoden. Dens tilgjengelighet er en fordel for den deltids- og amatørvirksomheten som vitenskapsretorikken bør oppmuntre til. De viktigste begrepene som går utover hverdagspråket, er ”identitet”, ”kontekst” og ”konstruksjoner”, og min bruk av disse vil bli forklart underveis.

Det uunngåelige spørsmålet til sist er selvsagt hva som gjør denne teksten mindre retorisk enn sitt studieobjekt. Leseren har selvsagt ingen garanti for at jeg ikke gir henne et feil eller til og med urettferdig inntrykk av Mathiesens bok, bl.a. ved å foreta et skjevt utvalg av tekststeder. I en analyse som er gjenfortellende, siterende og kommenterende, må jeg be leseren om å ha tillit til at mitt fokus ikke er altfor villedende, at jeg ikke hopper over ting som motsier mine resonnementer. Det ligger for øvrig et element av kontroll i at bokas innhold er ganske godt kjent fra før av og derfor ikke så lett kan manipuleres med villedende gjenfortellinger.

Valg av vitenskap og tekst

Wilhelm Aubert har sagt at rettsvesenet er det område hvor rasjonaliteten støter på de største hindrene (1985). På den ene siden har vi en tankegang som vil godt for **alle** mennesker ved å se på årsaksforholdene til kriminaliteten og gjøre noe med disse, på den andre siden en tenkemåte som insisterer på å fordele skyld mellom mennesker. Her kolliderer framtida med fortida: Moderne utilitarisme står mot middelalder. I tillegg innføres det stadig strengere krav om hensyn til de framtidige konsekvensene av dømming av fortidige handlinger. For å si det svært kort: Rettsvesenet er en stor offentlig institusjon som myndighetene med hjelp fra bl.a. sosiologien/kriminologien har forsøkt å innrette mest mulig formålsrasjonelt i forhold til allmenn- og spesialprevensjon, det offisielle grunnlaget for straff her i landet. At rettsvesenet også styres eller i det minste presses av andre hensyn enn de formålsrasjonelle og framtidsrettede, skulle imidlertid være nokså klart. Disse andre hensynene er årsaken til både Auberts og Mathiesens frustrasjon. Hvis man er ute etter et felt hvor vitenskapelig og rasjonell tenkemåte fortsatt kolliderer med handlingsorienteringer av affektiv, tradisjonell og verdi-rasjonell type (Weber 1971), er kriminologien en opplagt kandidat.

Hvorvidt valget av 2. utgave av Thomas Mathiesens *Kan fengsel forsvares?* fra 1995 er like godt, kan diskuteres. Å hevde at denne er mest representativ for norsk kriminologi er kanskje å overdrive. Mannen er radikal, og hans abolisjonistiske standpunkt, som riktignok har betydelig større utbredelse innen kriminologien enn ellers, er neppe en flertallsoppfatning. Likevel er han ikke en marginal skikkelse. Boka hans er pensum på norske universiteter⁸ og må derfor i det minste anses som godkjent av forskerkollegiet. Forfatteren er kjent siden 60-tallet som en viktig representant for den såkalte gullaldersosiologien, og han har siden 1972 innehatt en professorstilling ved Universitetet i Oslo. Han er endog anerkjent som mediasosiolog og har også i den egenskap skrevet lærebøker. I tillegg kommer hans dominerende stilling i offentligheten. Ved søk i

⁸ Jeg har bare oversikt over Universitetet i Oslo: På grunnfag i kriminologi står KFF på lista over valgfri pensumlitteratur. På 5. avdeling juss er kapittel 4 ført opp som støttelitteratur til strafferett. På sosiologi mellomfag, temaområde 3: *Avvik*, er kapittel 2, 3 og 4 obligatorisk pensum, mens resten av boka anbefales som selvvalgt pensum.

A-tekst-arkivet, som bl.a. inneholder artikler fra Dagbladet tilbake til -96 og fra Aftenposten tilbake til -85, fikk iallfall Mathiesen en høy score. Totalt fikk jeg den 21. november i fjor 341 treff på ham, hvorav 120 siden 1996. Til sammenligning var tallene for hans eneste ”konkurrent” innen kriminologien, Nils Christie, henholdsvis 251 og 86. Den eneste ”rene” akademiker som kan måle seg med ham, er Thomas Hylland Eriksen som bare har tre treff mindre enn ham totalt, men som har tatt ham igjen de siste årene med en score på 208 siden -96 mot de nevnte 120 på Mathiesen. Hvis vi forlater akademikerne og sammenligner ham med politikere, havner Mathiesen på nivå med Høyres Per Kristian Foss som det finnes 382 treff på. Fremskrittspartiets kriminalpolitiske talsmann, Jan Simonsen, har imidlertid fått ytre seg dobbelt så mange ganger som Mathiesen (659 treff). Kombinerer vi søkene i A-tekst, kan vi for øvrig finne at Mathiesens særlige spesialitet er retts sosiologi. På dette søkeordet, ”retts sosiolog*”, finnes det totalt 119 treff, hvorav halvparten inkluderer Mathiesen. Om fengsel (søkeord ”fengsel”) er det rimeligvis langt flere artikler (til sammen over 27 000), men også her får Mathiesen komme til orde: Han har ytret seg eller blitt referert til 119 ganger – mer enn Christie med sine 72 ytringer/referanser, men noe mindre enn Carl I. Hagen som det var 183 treff på. Vi kan altså oppsummere med at Mathiesen ikke bare er godkjent pensumlitteratur, men at han også har to av landets viktigste aviser som talerør.

Spørsmålet blir likevel om jeg har gjort det for lett for meg selv ved å velge Mathiesen – om boka hans berettiger en over 100 sider lang analyse. Oppgaven har vært relativt lett å skrive. Temaet engasjerer meg, og bokas faglige innhold har vært lett å sette seg inn i (jeg har grunnfag i sosiologi). I tillegg går Mathiesen på mange vis lenger enn sine kolleger både i påstander og stil – han er tydelig. Det er i hvert fall tilsynelatende liten tvil hos ham. Han står steil og stolt på sitt, og demonstrerer meget stor selvtillit både faglig og politisk/moralsk. Dette gjør teksten hans en smule naiv og kanskje litt drøy. Med andre ord gjør det boka hans enklere ”å ta” enn andre sosiologiske tekster. Dette er i så fall litt synd siden det ikke er bokas ærlighet og rett-fram-stil jeg vil til livs. Jeg har derfor heller ikke konsentrert meg om de stedene i boka hvor Mathiesen etter vanlig oppfatning er ”mest” retorisk, med andre ord der han er

skarpest i polemikken. Fokus har i stedet vært på kommunikasjonsmåter som ikke har den typen åpenbar retorisk status som minimerer faktisk retorisk virkning (f.eks. patosen knyttet til fattigdommen og elendigheten blant de innsatte), på kommunikasjonsmåter som Mathiesen kanskje trekker litt langt, men som han likevel deler med mer moderate forskere.

Et forhold som gir all tekstanalyse en fordel, kommer jeg likevel ikke forbi: Fordelen ved å være sist ut, ved å velge hva jeg ønsker å forholde meg til, og hvordan jeg forholder meg til det. Retorisk analyse kan meget gjerne bli en type vittig ovenfra og nedharselering med "uforbredte" tekster. Et eksempel er Dag Østerbergs gamle artikkel *Trygg Trafikk* som er et slags demonstrativt gjesp over familiesosiologiske uttryksmåter som at kvinner er *ivaretagere av familiens trivsel* (1986:17). Min analyse kan kanskje også stedvis oppfattes som utilbørlig i formen. En slik innvending kan ikke utelukkende møtes med en henvisning til at min og Mathiesens relative posisjoner gjør oppgaven min til en nedenfra- eller utenfra-kritikk. Den formen analysen har fått, kunne selvsagt forsvares med at den analyserte teksten opprinnelig selv hadde stor nytte av å være sist ut. Analysen blir da i det minste ikke et overfall, men et berettiget svar på tiltale. En slik "hard mot de harde"-doktrine kunne imidlertid føre til beskyldninger om at jeg "går i den samme fella" som Mathiesen, m.a.o. at jeg selv gjør det samme som jeg her skal kritisere Mathiesen for å gjøre. Og det gjør jeg etter egen oppfatning ikke.

Hva som kalles en polemisk eller aggressiv skrivemåte kan gjerne bare være inntrykket en litt i overkant insisterende tekst gir – en skjønnhetsfeil som muligens både min og Mathiesens tekst har. Jeg kan heller ikke se at en påberopelse av Habermas skulle fordre en mer distansert eller "objektiv" uttryksmåte. Tvert i mot tror jeg at en mer typisk akademisk tone kan hindre tekster i "å bite seg fast" i et problem for å framtvinge iallfall foreløpige avgjørelser eller "falsifiseringer". En av grunnene til at det er slik, er selvfølgelig ønsket om å unngå "personangrep". Her kan jeg selvsagt hevde at jeg kun forholder meg til Mathiesens tekst, men jeg styrer likevel ikke klar av "mannen" ettersom skribenter projiserer "seg selv" inn i sine tekster og jeg særlig fokuserer på nettopp dette aspektet. I

tillegg kommer at forfattere og særlig forskere holdes ansvarlige for det de skriver. Jeg forholder meg likevel til normen om å unngå personangrep: jeg tar for meg teksten og Mathiesen **som tekst** eller Mathiesen **i teksten** og prøver å unngå å slutte herfra til en ”virkelig” Mathiesen. Dette gjør ikke nødvendigvis en analyse av dette slaget helt uproblematisk, og jeg legger derfor til at jeg ikke ville valgt samme framgangsmåte eller ”tone” i ethvert annet tilfelle, enn si de fleste andre tilfeller.

2 Kontekst

Kontekst blir et nøkkelbegrep i analysen av *Kan fengsel forsvares?* fordi denne tekstens retoriske effekt står og faller med den kontrollen den makter å utøve over konteksten og dermed lesningen. Tradisjonelt har retorikken hatt mye å si om effektiv utnyttelse av allerede eksisterende kontekst, og *Kan fengsel forsvares?* gir her rikelig anledning til kommentarer. Det viktigste ved bokas kontekstkontroll er likevel at den selv forsyner leseren med meningsskapende kontekst. Dette blir kapitlets hovedtema. Kontekstbegrepet vil utgjøre en ramme også for resten av analysen, og min bruk av det vil bli drøftet relativt grundig underveis og til slutt i kapitlet. Først følger imidlertid ”plassering i kontekst”, dvs. noen opplysninger om boka og dens virkningshistorie.

Boka

Den teksten fra 1995 som her legges til grunn, er en ny og utvidet utgave av en bok som ble utgitt første gang i 1987. Til sammen har de to utgavene av *Kan fengsel forsvares?* (heretter KFF) solgt i ca 2500 eksemplarer her i landet (1500 eks. av 1. utg., 1000 eks. av 2. utg.), hvilket skulle være rimelig bra for en fagbok. I tillegg har boka blitt og blir stadig oversatt til andre språk: svensk, dansk, engelsk, tysk, italiensk. For øyeblikket forberedes en utgave på portugisisk i Brasil og en ny utgave på engelsk. Forfatteren kunne ikke være behjelpelig med utenlandske opplagstall, men antall oversettelser antyder en viss suksess, iallfall i norsk målestokk. Boka figurerer som nevnt på pensumlister og refereres også i noen grad i internasjonale kriminologitidsskrifter. KFF er altså ei bok av noe betydning. Men som hva? Er den ei polemisk debattbok beregnet på et bredere publikum, eller skal jeg i stedet tro forfatteren (som jeg har snakket med én gang på telefon) på at *den fungerer som en smal fagbok?*

KFF er iallfall en middels tykk bok på 234 sider som fordeler seg på seks noenlunde jevnstore kapitler. Det første med boktitteless spørsmål som overskrift er et innledningskapittel som først og fremst setter boka inn i en sammenheng ved å dokumentere økning i fengselsstraff og dessuten analysere den offentligheten som boka

skal skrive seg inn i. Så følger i tur og orden fire kapitler med overskriftene *Kan fengsel forsvares – med rehabilitering?*, *...– med allmennprevensjon?*, *...– med annet samfunnsforsvar?* og til sist *...– med rettferdighet?* Etter å ha svart ”nei!” tilsvarende mange ganger, avsluttes boka med en handlingsplan i kapitlet *Hva må gjøres?*.

I tillegg til å svare på hovedspørsmålet om hvorvidt fengsel er effektivt, forklarer boka også hvorfor vi stadig har fengsler i moderne vestlige samfunn og vurderer sjansene for å bli kvitt ondet. Gjennom hele boka argumenterer dessuten Mathiesen moralsk mot fengselsstraff slik at vi skjønner at effektivitetsspørsmålet tross alt er like sekundært for ham som for fengselstilhengerne, som også gjerne har mer ”primære” grunner. Effektivitetsspørsmålet, som tar mest plass, besvares stort sett med en gjennomgang og vurdering av relevant internasjonal forskning, mens behandlingen av de andre spørsmålene hovedsakelig bygger på Mathiesens egen forskning og erfaring. Boka er meget oversiktlig oppbygd og inneholder en 11 siders litteraturliste.

KFF er altså en fagbok selv om den avviker fra læreboknormen⁹ med høy moralsk temperatur og appellerende polemikk. At deler av den kan passere i en bredere offentlighet, gjør ikke de tyngre vitenskapelige delene lettere. Disse kan i tillegg som nevnt anses som

⁹ Hvis vi benytter Selanders (1988) sontring mellom *vitenskapelig tekst* og *lærebok*, som er basert på et skille mellom produksjon og reproduksjon av kunnskap, havner KFF som ”innføringsbok” på universitetsnivå i en mellomstilling. På den ene siden er KFF *strukturert kring en tes* (at fengsel ikke kan forsvares), den er *producerad för universitetsmarknaden*, og den *presenterar fakta, modeller, teorier*. På den andre siden er den (som lærebok) *nivågrupperad* og *anpassad till förkunskaper* (den forklarer bl.a. de kriminologiske begrepene den benytter). Nå undersøkte Selander bare lærebøker opp til gymnasnivå, og KFF kan ikke som disse sies å formidle *grundkunskaper till det uppväxande släktet*. Den implisitte funksjonen er likevel den samme – og også i tråd med vitenskapens avhengighet av paradigmatisk eksempler: *att förmedla ett visst sätt att strukturera och värdera företeelser i omvärlden* og vise hva som er *bra fakta, riktiga förklaringar eller goda värderingar* (1988:38). KFF forsøker da heller ikke å *föra forskningsfronten vidare*, men er mer en rapport fra denne (som det slås i bordet med). At universitetets læremidler er mindre pedagogisk tilpasset enn skolens, at de ligner (eller er) vitenskapelig tekst, skulle tilsi at grensene for hva som er tillatt er videre. Følgende påstand fra Selander skulle likevel være dekkende for det normale både for lærebøker, innføringsbøker, fagbøker eller vitenskapelig tekst, og KFF representerer dermed, om ikke et negativt sanksjonert normbrudd, så iallfall et avvik fra normen: *Innehållet i den pedagogiska texten karakteriseras också av att kunskap och moral er sammanvävt på ett sätt som har officiell sanktion men som oftast inte är uppenbart i texten utan ligger fördolt i den* (1988:17).

godkjent av forskerkollektivet i og med bokas pensum- og referansestatus. Boka er imidlertid ganske elementær, og forfatteren kan med *smal* ha ment enten at fagbøker generelt er smale eller at han selv inntar en marginal posisjon med boka. Foreløpig kan vi si at KFF er en fagbok som med sin brede behandling av annen forskning i utgangspunktet burde vært egnet som oversiktsverk på grunn- og mellomfagsnivå. Det som gjør den litt uvanlig, er først og fremst en polemisk stil og sterke appeller om handling og forandring. Debattbok er den likevel bare i tillegg til å være fagbok.

Det er da heller ikke KFFs mer atypiske sider det skal fokuseres på. Det er som nevnt ikke den agitatoriske skrivemåten som har tilskyndet en analyse. Boka skal undersøkes som fagbok, til og med som en på mange måter typisk fagbok. Hvor representativ den er for samfunnsviternes kommunikasjonsmåter, må det for en stor del bli opp til leseren selv å avgjøre ut fra sin egen erfaring med denne typen tekster. Noe kan likevel anføres. Thomas Mathiesen er som nevnt en viktig del av den såkalte gullalderen i norsk sosiologi på 60-70-tallet. Som en av de mer radikaliserede representanter for denne andre fasen i norsk sosiologi, den problemorienterte empirismen, også kalt *velferdsstatens dårlige samvittighet* (Mjøset 1990), har han viet størstedelen av sin yrkeskarriere til kriminologien som han har vært ledende innenfor sammen med kollega Nils Christie.

Selv gir Mathiesen i KFF inntrykk av at han og andre kriminologer er ytterst marginaliserte i den politiske offentligheten. Dette kan som nevnt i innledningen ikke skyldes at de ikke får komme til orde, men må bero på at fengslet består tross deres kritikk. Mitt inntrykk er likevel at Mathiesens argumentasjon har hatt noe gjennomslag. Et utbredt syn i dag er at vi må ha fengsler av mangel på alternativer og ikke fordi det er riktig å påføre de kriminelle lidelse. Leseren har imidlertid kanskje et annet inntrykk av høyrekraftenes styrke, og dette skal derfor tematiseres senere. Da skal vi også sette parentes rundt hans politiske radikalisme og heller se på den rasjonalismen som ligger under og som jeg mener han deler med mye annen samfunnsvitenskap.

Hva han iallfall deler, er en vitenskapelig praksis som bokas lange øvelser i kvantitativ sosiologi gir en inngang til. Her dreier det seg om forholdet mellom operasjonaliserbare variabler, om funn

og fakta. Det blir svært viktig å se hvorvidt denne vitenskapelige delen "holder". Ellers kan det jo også hende at Mathiesens skrivemåte ikke er helt utypisk for en generasjon med mannlige professorer som er vant til å bli tatt alvorlig. Det er ikke én manns idiosynkrasier som berettiger en lengre analyse. Selv om denne oppgaven bare forholder seg til KFF og ikke selv byr på noe sammenligningsgrunnlag, håper jeg derfor på en viss gjenkjennelseeffekt.

Resepsjon

En grei måte å undersøke en fagboks virkningshistorie på, er å gå gjennom referansene til den i fagtidsskrifter. Det eliminerer også ens egne vurderinger som i tilfellet med en såpass kontroversiell bok som KFF lett kan bli skjevt. Antallet referanser til KFF er dessuten såpass begrenset at det lett lar seg gjøre. Som en ytterligere hjelp skal jeg støtte meg til en undersøkelse av de aktuelle tidsskriftenes relative betydning (Cohn et al. 1998).

Ved søk i ISI (Science Citation Index Expanded Database of the Institute for Scientific Information) fant jeg i fjor høst tre anmeldelser¹⁰ og nitten artikler¹¹ som refererte til KFF, alle fra nittital-

¹⁰ Jackson, Margaret A., John W. Ekstedt (1993) "Prison on trial – a critical assessment". I: *Canadian Journal of Criminology*, nr.1. Plummer, Judy Vaughan (1991) "Prison on trial – a critical assessment". I: *Contemporary Sociology – A Journal of Reviews*, nr.5. Rutherford, Andrew (1991) "Prison on trial – a critical assessment". I: *British Journal of Criminology*, nr.3.

¹¹ Lilly, J. Robert, Mathieu Deflem (1996) "Profit and Penalty: An analysis of the corrections-commercial complex". I: *Crime & Delinquency*, nr. 1. Doyle, Aaron, Richard V. Ericson (1996) "Breaking into prison: News sources and correctional institutions". I: *Canadian Journal of Criminology*, nr. 2. Hudson, Barbara (1995) "Beyond proportionate punishment: Difficult cases and the 1991 Criminal Justice Act". I: *Crime, Law & Social Change*, nr. 1. Sparks, J.R., A.E. Bottoms (1995) "Legitimacy and order in prisons". I: *British Journal of Sociology*, nr. 1. Nellis, Mike (1995) "Probation partnerships, voluntary action and community justice". I: *Social Policy & Administration*, nr. 2. King, Roy D., Mike Maguire (1994) "Contexts of imprisonment – an international perspective". I: *British Journal of Criminology*, b.34, s. 1-13. Sparks, Richard (1994) "Can prisons be legitimate – penal politics, privatization, and the timeliness of an old idea". I: *British Journal of Criminology*, b.34, s. 14-28. Garland, David (1996) "The limits of the sovereign state – strategies of crime control in contemporary society". I: *British Journal of Criminology*, nr. 4. Prowse, Renate M., Hartmut-Michael Weber, Charles R. M. Wilson (1992) "Rights and prisons in Germany: blueprint for Britain?". I: *International Journal of the Sociology of Law*, nr.2. Weiss, Robert P. (1991) "Attica – the 'bitter lessons' forgotten?". I: *Social Justice*, nr. 3. Sim, Joe (1991) "'We are not animals, we are human beings': Prisons, protest, and politics in England and Wales, 1969-1990". I: *Social Justice*, nr. 3. Vanstone, Maurice (1993) "A 'missed opportunity' re-

let siden den engelske utgaven først kom i 1990. Jeg har fått fatt i alle så nær som to artikler, og vi skal først se på de tre anmeldelsene. Norske anmeldelser har det ikke lyktes meg å få tak i. Det var ingen treff på boka verken i Nasjonalbibliotekets base over norske tidsskriftartikler (Norart) eller i A-tekst som dekker Aftenposten tilbake til 1985. Mathiesen selv kunne heller ikke være til hjelp. Vi får dermed nøye oss med det inntrykket de internasjonale tidsskriftene kan gi av bokas mottagelse.

Vi får regne anmeldelsen i *British Journal of Criminology* som viktigst siden dette tidsskriftet rangeres¹² som nr. 11 internasjonalt og som nr. 1 i Storbritannia (Cohn et al. 1998). Dette er også den mest positive av de tre:

If not Mathiesen's *coup de grâce*, it uncrompromisingly lays out the ground for demolition of the institution of imprisonment. (...) powerful marshalling of an array of evidence (...) wide range of sources (...) a marvellous text for any student of imprisonment (...) challenging and insightful book.

Anmelderen Andrew Rutherford (1991) siterer utstrakt fra boka og avslutter med å utrope den til en klassiker blant abolisjonistbøker. Tatt i betraktning at Rutherford overhodet ikke har den minste ting å utsette på boka, synes det rimelig å nevne at det i KFF refereres til opplysninger samt et foredragsmanus fra den samme Rutherford, og at man derfor ikke kan se bort fra at anmelderen er en bekjent av Mathiesen.

Den neste kritikken, som sto i *Canadian Journal of Criminology* (rangert som nr. 36 internasjonalt og som nr. 1 i Kanada), kom

assessed: the influence of the day training centre experiment on the criminal justice system and probation policy and practice". I: *British Journal of Social Work*, nr. 3. Pearce, Frank, Steve Tombs (1997) "Hazards, Law and Class: Contextualizing the regulation of corporate crime". I: *Social and Legal Studies*, nr. 1. Snider, Laureen (1998) "Towards safer societies – Punishment, masculinities and violence against women". I: *British Journal of Criminology*, nr. 1. Hudson, Barbara (1998) "Restorative justice. the challenge of sexual and racial violence". I: *Journal of Law and Society*, nr. 2. Nellis, Mike (1999) "Towards 'the field of corrections': Modernizing the probation service in the late 1990s". I: *Social Policy & Administration*, nr. 3. Henham, R. (1999) "Theory, rights and sentencing policy". I: *International Journal of the Sociology of Law*, nr.2.

¹² Rangeringen er basert på andelen av artikler i kriminologi-tidsskrifter (inkludert criminal justice) skrevet av 76 akademiske "stjerner" (luminaries). Undersøkelsen omfatter 85 amerikanske og internasjonale fagtidsskrifter.

så sent som tre år etter utgivelsen og er mer blandet. De to anmelderne liker den "negative" delen der Mathiesen påviser at fengslet er en fiasko, men har mindre tro på den positive delen der nedbyggingen av fengslet skisseres. Denne delen er for øvrig mye større i den engelske utgaven og forsynt med en rekke historiske eksempler. Avvisningen her av disse eksemplene som lite overbevisende og påpekingen av denne siste delens svake logikk og mangelfulle empiri antyder hvorfor vår norske utgave er mer kortfattet i sin handlingsplan. Den første og langt største delen roses imidlertid som både godt skrevet og overbevisende, og særlig kapittel 5 om rettferdighetsargumentet faller i god jord. I en passasje skriver anmelderne imidlertid:

What is unique is the manner in which he presents his evidence. Through a technique he describes as "communicative rationality", he proceeds to dissect each of the conventionally-stated purposes for prisons (Jackson/Ekstedt 1993).

Mathiesen påberoper seg faktisk i KFF status som en av de siste representanter for kommunikativ rasjonalitet. Opphavsmannen til dette begrepet hevder han likevel ikke å være, og heller ikke hevder han å bruke noen unik teknikk.

Den tredje anmeldelsen er en liten sak i det amerikanske *Contemporary Sociology – A Journal of Reviews* (Plummer 1991). Denne anmelderen synes boka er dårlig, men den konkrete kritikken oppfattes neppe som drepende her i Norge fordi den bare går ut på at boka er altfor fokusert på Vest-Europa og for en stor del ignorerer både amerikanske forhold og amerikansk forskning. Anmelderen konkluderer med at boka er passelig bra skrevet, men kjedelig og med lite nytt eller interessant stoff. Han anbefaler den som supplement på laveregradskurs.

Med bare tre og dertil sprikende anmeldelser er det foreløpig lite vi kan si om bokas status innenfor akademien. De 17 refererende artiklene kan kanskje gi et mer pålitelig inntrykk. Vi kan først dele dem inn etter hvilke funn i KFF de refererer til: Fem artikler nevner undertrykkende/ødeleggende maktforhold innenfor murene (King/Maguire 1994, Sparks 1994, Sparks/Bottoms 1995, Nellis 1995, 1999), to artikler refererer til forskjellige elementer i handlingsplanen for avskaffelse av fengslet (Hudson 1995, 1998).

Venstresidens økende iver etter å kriminalisere (Weiss 1991, Snider 1998), rehabilitering/avskrekkingsfiaskoen (Vanstone 1993, Snider 1998) og medias skjeve framstilling av kriminalitet og fengsel (Sim 1991, Doyle/Ericson 1996) får også to referanser hver, mens den dokumenterte veksten i fangetallet (Garland 1996), begrepet om negativ reform (Prowse/Weber/Wilson 1992) og protestantisk etikks dominans innenfor rehabilitering (Vanstone 1993) alle får én hver. Det får også Mathiesens avvisning av Wilsons kostnad/nytteanalyse av kollektiv uskadeliggjøring (Henham 1999), og endelig nevnes Mathiesen som et eksempel på ignoreringen av næringslivets rolle i fengselsindustrien (Lilly/Deflem 1996). I tillegg refererer en artikkel (Pearce/Tombs 1997) fire ganger til KFF idet den hevder at eventuell fengselsstraff for alvorlig miljøkriminalitet ikke vil få ødelagt sin avskrekkende virkning av (1) lav avsløringsrisiko eller (2) manglende kommunisering av avskrekkingen til målgruppene, ei heller (3) forårsake sosial ulikhet eller (4) umuliggjøres av en ideologisk kontekst som til nå har forhindret så strenge reaksjoner – alle fire forhold som Mathiesen i KFF anfører mot fengselsstraff.

I tillegg til denne artikkelen med fire referanser, er det to andre som inneholder to hver. To artikler er det også som siterer boka (Doyle/Ericson 1996, Vanstone 1993). Endelig omtales Mathiesen, i en av i alt fire artikler som refererer til flere av hans verker, som en viktig skikkelse innenfor europeisk abolisjonisme på 70-80-tallet¹³.

Av disse 17 artiklene ble 11 publisert i seks tidsskrifter (tre amerikanske, ett kanadisk og to europeiske) som i henhold til den tidligere nevnte rangeringen befinner seg på mellom 5. og 36. plass: *Crime and Delinquency* (5.), *British Journal of Criminology* (11.), *Social Justice* (25.), *Crime, Law and Social Change* (30.), *International Journal of Sociology of Law* (31.) og til sist *Canadian Journal of Criminology* (36.). De andre sto på trykk i kriminologitidsskrifter uten såkalte *luminaries* i stallen eller i sosiologitidsskrifter som ikke er inkludert i undersøkelsen. Hele fire av

¹³ *European abolitionists were much influenced by Thomas Mathiesen's succinct posing of the reform/revolution dilemma (...) Mathiesen therefore suggested that abolitionists should not disclose their final objectives...* (Hudson 1998:239).

artiklene er hentet fra det øverst rangerte av de ikke-amerikanske tidsskriftene, *British Journal of Criminology* – tidsskriftet som tok inn skamrosen av boka.

Hvis vi ser på forfattere i stedet for bare på tidsskrifter, finner vi at selv om ingen *luminaries* refererer til Mathiesen, hører iallfall fire av artikkelskriverne til de mest siterte utenfor USA (A. E. Bottoms, Richard V. Ericson, Mike Maguire, David Garland), og amerikanske J. Robert Lilly er en av de mest siterte i *Federal Probation*, rangert som nr. 13.

Hvilket bilde kan vi så danne oss utfra referansene og anmeldelsene? Mathiesen er så visst ingen *luminary* ute, på tross av de mange oversettelsene. Det synes likevel som om han er rimelig godt kjent som abolisjonist iallfall i Europa. Viktigere i denne sammenhengen enn antallet referanser, som tross alt er begrenset¹⁴, er variasjonen i referansene. Artikkelskriverne refererer til ham på de mest ulike punkter, og alle referansene er hva vi kan kalle vennligsinnde. Det finnes ingen gjendrivelsler, bare en korrigerende artikkel om at fengsel kanskje virker på direktører (Pearce/Tombs 1997). Mathiesen og KFF ser altså ut til å være noenlunde anerkjente. Her bør vi ha i mente at mangelen på negative referanser kan skyldes at kriminologien er delt i leirer som kommuniserer lite med hverandre¹⁵. Likevel synes det klart at en del amerikanske og europeiske kriminologer kjenner til Mathiesen og at KFF er en slik bok som man kan gripe til når man trenger et aller annet mot fengsel.

Kontekstskaping

”Språklig kontekstskaping kan være absolutt manipulerende”, sier Wenche Vagle i læreboka *Tekst og Kontekst* (Vagle/Sandvik/Svennevig 1993:33) og bringer slik kontekstbegrepet inn i retorikken.

¹⁴ Sammenligner vi med f.eks. Toril Mois *Sexual Textual Politics* og Jon Elsters *Nuts and Bolts* som det nå (febr. -01) fins henholdsvis 421 og 163 referanser til i ISI, framstår KFF som mindre kjent med bare 24 treff. Også Christies *Crime Control as Industry* gjør det bedre med 61 referanser. Like mange fins på *Past and Future Crimes* av amerikaneren von Hirsch som har en sentral plass i KFF. En enda mer sentral plass i KFF har imidlertid Wrights *In Defence of Prison*, og her kan vi merke oss at Mathiesen er svært alene (hvis vi skal stole på ISI) om å forholde seg til denne boka i og med at det bare finnes 6 referanser til den, hvorav ingen i artikler.

¹⁵ På 80-tallet ble iallfall artikler fra *British Journal of Criminology* sjelden sitert i det viktigste amerikanske tidsskriftet, *Criminology* (Cohn et al. 1998).

Kontekst definerer hun som *språklig eller ikke-språklig sammenheng [=handlingsfelt] som et gitt utdrag av en tekst [=fokusert hendelse] er en del av eller alt man trenger ut over ordbok- og grammatikkunnskap for å forstå en ytring* (1993:22, 24). Teksten er slik både omgitt av en kontekst samtidig som teksten i tråd med den hermeneutiske sirkelen utgjør sin egen kontekst. Kontekst er altså både noe som en tekst bør tilpasses og noe som teksten selv frambringer (eller eventuelt reflekterer), og det er dette siste forholdet Vagle med uttrykket *kontekstskaping* utpeker som potensielt retorisk. Kontekstskaping innebærer altså at teksten i stedet for passivt å tilpasse seg en allerede eksisterende kontekst selv aktivt former konteksten.

For å organisere analysen av dette fenomenet trengs det en differensiering av kontekstbegrepet, og til det kan vi søke hjelp hos M.A.K. Halliday og sosialesemiotikken. Her skilles det mellom *situasjonskontekst* og *kulturkontekst*. Situasjonskonteksten innbefatter diskursens (=tekst+kontekst) felt, relasjon og mediering. Felt omfatter hva som skjer, hva deltakerne i kommunikasjonen er opptatt av. Relasjon omfatter hvem som deltar, hvem de er og forbindelsene mellom dem (status og roller). Mediering dreier seg om språkets rolle, *hva det er deltakerne forventer at språket skal gjøre for dem i denne situasjonen: den symbolske organiseringen av teksten, den status som den har, og dens funksjon i konteksten (...) og også den retoriske formen, hva som oppnås ved hjelp av teksten, slik som å overtale noen til noe, å belyse noe for en* (Halliday 1998:76-77).

Hallidays perspektiv er pragmatisk – *tekster gjør et eller annet arbeid i en eller annen kontekst* (1998:74). At dette arbeidet utføres av tre språklige metafunksjoner som korrelerer med de tre nevnte aspektene ved konteksten, lar vi ligge i en ikke-lingvistisk kontekstanalyse. Det interessante i et retorisk perspektiv er i stedet det dialektiske forholdet mellom kontekst og tekst: Situasjonskonteksten reflekteres av tekstens meninger som i sin tur aktiveres av konteksten. Konteksten eksisterer rimeligvis først, som Halliday sier (1998:69), men samtidig oppstår situasjonskonteksten som en konstruksjon av meninger i møtet mellom tekst og en leser som konstruerer i hodet sitt en modell over situasjonskonteksten: *du tildeler konteksten et felt i det du legger merke til hva som foregår*

(Halliday 1998:94). Dette vil rimeligvis ikke skje i et vakuum. Leseren har allerede tilgang til en bredere kulturkontekst uansett om hun må konstruere situasjonskonteksten utelukkende ut fra teksten, og Halliday anbefaler at sammenhengen med denne beskrives. Et vellykket samspill med eller utnyttning av denne er selvsagt viktig også for KFF selv om Mathiesen tar avstand fra doxa eller *ferdige tanker* og sier han representerer *heterodoks debatt*. Det mest åpenbare eksemplet er KFFs utnyttning av hevntankens lave kurs, dvs. at (det som vi kaller) hevn, til nød kan forstås, men aldri billiges. Dette stykket doxa kan brukes både til å innsnevre feltet (det vi kaller hevn kan avvises som sådan) og etablere hierarkiske relasjoner (ved å la hevn klebe ved motstanderne). På slutten av innledningskapitlet lar således Mathiesen først Andenæs kalle talionprinsippet *et primitivt stadium*, for så å la ham kalle skyldprinsippet *en mer forfinet oppfatning* av dette. Noen beskrivelse av sammenhengen med kulturkonteksten skal jeg likevel ikke forsøke her.

Lesningen skal i stedet organiseres ved hjelp av inndelingen i felt, relasjon og mediering som gir de tre spørsmålene hva, hvem og hvordan. Svarene på disse er ifølge Halliday innkapslet i teksten, men siden ytringer er multifunksjonelle besvares de samtidig. Vi kan derfor ikke eksemplifisere felt, relasjon og mediering etter tur med lesninger i KFF. I tilfellet med en fagbok vil f.eks. innsnevringen av et felt bety dannelsen av et fagfelt, og dette vil samtidig innebære etableringen av en vitenskapelig etos, altså en relasjon. Men om en rekkefølge ikke kan innføres, kan likevel et par ting innledningsvis sies om forholdet eller prioriteringen mellom de tre aspektene.

Ifølge Halliday (1998:85,112) har språket to bruksmåter: handling på den ene siden og tenkning, læring eller refleksjon på den andre. I den lingvistiske teorien hans refereres de til som den ideasjonelle og den mellompersonlige språklige metafunksjonen som korresponderer med henholdsvis felt og relasjon. Her savnes medieringen fordi den korresponderer med den tekstuelle metafunksjonen som altså ikke selv regnes som språkbruk, men som en forutsetning for språkbruk – eller brikkene i et spill med spillere, som han uttrykker det. Når man skriver, tenker og handler man, kan vi si.

Det gir iallfall som utgangspunkt en tekst som både forsøker å avvise fengslets legitimitet (få oss til å tenke) og å få fengslet nedlagt (få oss til å handle). Handlingen skal imidlertid følge av tenkningen, og relasjon kan dermed ses på som underordnet felt. Det vil si at teksten bør utføre et relasjonsarbeid som er gunstig for det arbeid som etter hvert skal utføres i (fag)feltet. Dette går imidlertid begge veier. Tenkning som utføres på et felt, kan etablere relasjoner. Det betyr at tilsynelatende umotivert "feltarbeid" kan fungere som relasjonsarbeid. Her spiller det selvfølgelig inn at fagboksjangeren setter snevre grenser for åpent relasjonsarbeid. Medieringen kan heller ikke lett skilles fra relasjonen, iallfall ikke i en ikke-lingvistisk analyse. Vi skal konsentrere oss om innledningskapitlet i KFF.

Narrativ åpning

Siden generelle sjangerkrav/tekstnormer for fagbøker ikke gjelder på samme måte for forord, kan en narrativ til forskjell fra en deskriptiv eller argumentativ teksttype her benyttes til å etablere relasjoner både til lesere og motstandere. Fortellingen er da også en ofte brukt form når man ønsker å sette mennesker inn i en meningsgivende handlingssammenheng. Den kan gis begynnelse og enten slutt eller åpen fortsettelse, og aldri nøytral identifiserer den protagonister og antagonister. I KFF tilkjennegis bokas innhold på omslaget slik at forordet uforstyrret kan vies relasjonsarbeid.

Dette begynner konvensjonelt med et årstall: *I 1972 utkom det en bok i Norge med tittelen **Kan fengsel forsvares?*** Til en tidsangivelse hører en stedsbestemmelse, og vi skal feste oss litt ved denne siden den strengt tatt ikke er nødvendig informasjon, men bare gir mening i det narrative perspektivet: Boka påstår ikke at det var i landet Norge det hele begynte, men den antyder det og bygger også videre fram i forordet opp under et slikt inntrykk: *I Norge hadde vi gjennom 1970-årene en kontinuerlig debatt (...) I Norden for øvrig og i den øvrige vestlige verden har en sett en liknende utvikling. Utover i 1970-årene...* En diskret tidsforskyvning antyder ringer i vannet.

Etter åpningssetningen følger nytt avsnitt og en 11 linjers presentasjon av Aslak B. Syses KROM-antologi (pioneren) som Ma-

thiesen med tittelån tar opp stafettpinnen fra. Det framgår at denne grundige boka svarte nei på tittelens spørsmål allerede den gang. Så følger som eget avsnitt en ny vektig setning som bringer oss videre i fortellingen: *I de årene som har gått siden 1972, har mye skjedd på den kriminalpolitiske arena.* ”Arena” er en av de mange døde og halvdøde metaforer som i konvensjonalisert språkbruk bare ved ettertanke fungerer som billedspråk. KFF er full av slike talemåter som vi ikke skal ignorere. *Arena* gjenvinner f.eks. her noe av sin opprinnelige betydning som kampplass idet utviklingen sies å *kulminere* med Kriminalmeldingen, lagt fram i 1978 av *den kanskje modigste justisminister Norge har hatt*. Den ble nemlig utsatt for *innbitt* kritikk – *allerede før den kom ut og dets innhold var kjent*. Den konservative og reaksjonære kritikken har etter å ha *begravd* Kriminalmeldingen, siden hatt *vind i seilene*.

Det er et gjennomgående trekk at de kriminalpolitiske motstanderne og folk flest beskrives i naturmetaforiske termer. Konservativ kritikk tilbakeviser ikke, den *begraver*, og dens store, men likevel vekslende styrke avhenger i liten grad av debatt, men hører til en type politisk meteorologi: *tøværet varte ikke. (...) Tøværet er blitt til frost og vinter*. Riktignok brukes slike uttrykksmåter av og til også om Mathiesens egne. Det heter seg at kritikkerne fikk *fotfeste* på 70-tallet. De kom seg altså såvidt opp i stående stilling før motstanden ble for sterk (dvs. før den iskalde vinden blåste dem overende).

Stridens gang avspeiles for øvrig også innenfor academia. Det mønstres *i dag store penger, talenter og krefter på å gi forskningsmessig bakgrunn for fengslets fornuft*. Mathiesen og kritikernes situasjon er øyensynlig langt mer prekær enn motstandernes: *En takk går også til Institutt for rettsinformatikk for bruk av deres laserskriver i slutfasen*.

Selv om høyrekreftene for tiden har overtaket, har imidlertid historien en fortsettelse. Den kanskje modigste kriminolog Norge har hatt, vil på nytt tilbakevise fengslets begrunnelser med en *helt ny systematisk behandling av teorimassen* og vil med en *konkret plan og en visjon* fortelle oss hva som må gjøres både på kort og lengre sikt og slik *gjenreise (...) den helt nødvendige kriminalpolitiske debatt*. At det kan nytte å sloss mot fengslet, har vi allerede fått vite i og med en sammenstilling av kritiske holdninger og mid-

lertidig nedgang i fangetall på 70-tallet. Dette og det øvrig nevnte kunne vi da også best få vite i en fortelling siden det særegne ved den narrative forståelsesformen er at tidsfølge blir til årsaksfølge, og at det som nevnes, blir til det som er.

Hvilke personer trer så fram i dette forordet? Først har vi fortelleren som framstår som en vitenskapsmann og intellektuell i politisk kamp, og den gruppe han er medlem av. De har sloss siden 1972 – vi kan kalle dem ”kritikerne”. Bortsett fra at disse er imot fengsel, er det ikke så mye som eksplisitt sies om dem. Det meste kommer fram via framstillingen av motstandere eller hva som kan kalles ”kontrastidentiteter”, dvs. referansegrupper med negativt fortegn (Solberg 2000). Således kan justisminister Valle bare forstås som modig mot bakgrunnen av den beskrevne massive og urettferdige motstanden hun møtte. At man selv ikke har de samme ressurser som andre forskere, går likeledes fram av påstanden om at forskningsmidlene helst tildeles dem som er mer positive til fengsel. At man videre hører til den rasjonelle siden, går fram av motstandernes forutinntatthet: De er for fengsel uansett, og det er også grunnen til at fengslet har blitt styrket og ikke lagt ned.

Det bringer oss til den tredje og mer uklare skikkelsen, leseren. Boka vil gjenreise den kriminalpolitiske debatten som igjen er en del av kulturdebatten. De konservative har man forgjeves forsøkt å snakke med tidligere. Året er 1987 og det har gått ni år siden *Kriminalmeldinga* ble lagt fram. De som åpner boka, inviteres dermed til å identifisere seg med en leser som er en del av samfunnets kulturdebatt, som ikke er konservativ, og som derfor husker *Kriminalmeldinga* som et fint dokument. Vi har altså tre grupper: (1) kritikerne som fortelleren tar på seg en anførerrolle blant, og (2) en sympatisk (lesende) leser som altså ikke nødvendigvis tar del i den kriminalpolitiske debatten ennå, men som i hvert fall er interessert i kulturdebatten. Disse to utgjør et fellesskap som kontrasteres mot (3) motstandere som er konservative, irrasjonelle og mektige.

Korrigering sju år etter

An academic author can hardly resist the temptation of a second edition. Not only is there the prospect of more readers, but the writing of a new introduction presents unmissable opportunities. Under the guise of minor amendments and modest clarifications, scores can be settled. Critical reviewers can be put in their place. Rival theorist can be dished.

Michael Billig

Før vi tar til med innledningskapitlet, skal bare det korte forordet til andre utgave gjennomses. Det slår fast at forfatteren hadde rett: *Den utvikling som ble skissert (...) har med andre ord akselerert og det finnes ikke grunnlag for endring av bokens konklusjoner.* Dette kan fastslås siden den oppdaterte boka har integrert og inngående behandlet de mellomliggende sju års utvikling innen politikk og forskning. Særlig den kriminalpolitiske utviklingen er vanskelig å forstå (=irrasjonell), og forfatteren har vært nødt til å trekke inn *nyere erfaringer fra medieutviklingen og medieforskningen i sitt forsøk på å forstå tidens kriminal- og fengselspolitiske utvikling.* Dette kan synes uinteressant, men dreier seg om etablering av et asymmetrisk forhold til meningsmotstanderne. Forskning for å forstå hva som åpent sies, betyr at man ikke forholder seg til hva den andre sier som argumenter, men tar det som symptomer på bakenforliggende årsaker, man *objektiverer*¹⁶ (Skjervheim 1963) den andre. Dette skal undersøkes nøye i neste kapittel siden bokas dobbelte tema, fengslet som sådan og fengslet for oss, innbyr til objektivisering, men også fordi boka hevder å gjøre det motsatte. Foreløpig kan dette ses i sammenheng med at kulturdebatten ikke lenger nevnes, mens det derimot uttrykkes et ønske om å *utfordre de ansvarlige myndigheter mer offensivt og direkte.*

¹⁶ Å objektivere betyr som kjent ifølge Skjervheim at vi ikke lenger deler et saksforhold med den andre, men behandler det den andre sier som et faktum. Skjervheim kunne ha forståelse for at man velger å forholde seg slik til den andre når det denne sier *er svært urimelig*, men mente at den objektiviserende holdningen var i ferd med å gripe om seg: *det er vanskelig å ikke falla inn i den. I vitenskapen visar det seg på den måten at det ikke lenger er respektabelt å vurdere, å delta i menneska sine vurderingar, men derimot å handsama vurderinger som fakta* (1963:209).

Fra hvem til hvem i hvilken verden

Min tese er som sagt at KFF i særlig grad bestemmer sin egen situasjonskontekst. Vi har allerede sett at det etableres problematiske relasjoner i forordet som går ut over den lærer-elev-relasjonen eller kollegiale relasjonen som kunne forventes av en fagbok. I innledningskapitlet som vi nå skal ta til med, begynner også feltarbeidet, og her kan vi skille mellom arbeid **i** kontekst og forberedende arbeid **med** (eller **på**) kontekst. Det arbeidet KFF skal utføre **i** en kontekst, er det rikelig med plass til i de påfølgende vitenskapelig substansielle kapitlene. Det forberedende arbeidet med situasjonskontekstens felt har derimot som funksjon å framskaffe den type substans eller ideasjonell/erfaringsbasert mening som det etterhvert skal jobbes med. Og siden et felt aller tydeligst fastsettes av vokabularet (Halliday 1998:90,92), dvs. ord i funksjon som navn, betyr det at de riktige ordene skal introduseres. Denne introduksjonen skjer videre ved bruk, uten argumentasjon.

Når spørsmålet er fengslets legitimitet, kan vi i utgangspunktet tenke oss et svært felt. Ikke bare sosiologiske/kriminologiske, men også moralske, psykologiske og filosofiske betraktninger er relevante. Det er heller ikke selvsagt at spørsmålet har en faglig/vitenskapelig løsning. Feltet er med andre ord videst mulig og må derfor innsnevres. Det må ikke bare innsnevres til fagfelt, det må beskjæres ytterligere slik at spørsmålet om forbrytelse og straff faller inn under kriminologien alene. Å argumentere eksplisitt for slik fagimperialisme er vanskelig.

Den substansen som i tråd med dette skal få sette den videre tonen for boka, motiveres av et konvensjonelt og legitimt behov for å si noe generelt og samlende om situasjonen på området. Å slik sette en sak (fengslets legitimitet/effektivitet) inn i sin kontekst (fengslet) er en hederlig aktivitet, og en påstand om at innledningskapitlet virker dobbelt kontekstuell, dvs. også har en annen og mer problematisk kontekstuell virkemåte i tillegg til den erkjente, må underbygges med iallfall gode eksempler. Foreløpig kan vi merke oss at det (på den ene eller andre måten) kontekstuelle innledningskapitlet, som altså behandler fengselsvesenets omfang og vekst samt offentligheten rundt det, ikke direkte angår verken fengslets legitimitet eller effektivitet, men derimot er et takknemlig tema for vi-

tenskapelig behandling. Etter en ti-tyve sider om forholdet mellom operasjonaliserbare variabler som fangetall, kriminalitet, strafflengder osv. kan dette meget gjerne av seg selv bli den naturlige rammen eller i hvert fall utgangspunkt også for de påfølgende kapitler. Jeg skal godtgjøre dette litt episodisk.

Påberopelse

Den første av de i alt 32 sidene i innledningskapitlet går med til hva jeg kaller ”påberopelse”. Første avsnitts tittel lyder *Den store innesperringen* og er lånt fra Foucaults bok *Galskapens historie* som av en eller grunn nevnes med sin franske tittel selv om åpningssitatet er hentet fra den norske utgaven: *Fenomenet får europeiske dimensjoner*. Sitatet virker litt umotivert siden det i dag særlig er USA som bidrar til dimensjonene. Poenget er uansett at siden den vestlige verden i dag opplever en økning i fangetall, og siden fengslingen fortsatt rammer fattigfolk, er det berettiget å trekke parallellen til 1600-tallet, selv om det finnes en forskjell:

Dagens fengsler er mer spesialisert enn anstaltene på 1600-tallet, ved at et overordnet og nødvendig kriterium for å kunne settes inn er at man er mistenkt for eller funnet skyldig i en handling som er definert som kriminell (s. 15).

Det handler altså om det samme i dag som for 400 år siden. Man har bare spesialisert institusjonen ved å føye til et kriterium om lovbrudd – et kriterium som gjennom en talemåte som jeg velger å kalle en ”konstruksjonisme”¹⁷, framstår som tilfeldig: *handling som er definert som kriminell* i stedet for *kriminell handling*. Om man godtar denne framstillingen, er det likevel bare en ting felles mellom da og nå: fattigfolk sitter inne. Et hvilket som helst annet inne-

¹⁷ Bakgrunnen for identifisere en slik talemåte med en egen term er at de har en generell betydning som kan knyttes til nærmest hva som helst, og at de også synes å gripe om seg: Man begår en konstruksjonisme når man gjør oppmerksom på at et fenomen slett ikke har noen uavhengig eksistens (i seg selv) – hva nå det skulle bety – men avhenger av hvordan du og jeg tenker, snakker og handler. Den retoriske effekten er en oppløsning av fenomenet og støtter seg til postmoderne tankeretninger som talemåten er en slags popularisering eller banalisering av. *Grupper som ikke blir definert som etnisk norske* (Dagbladet 22/7-00) i stedet for *grupper som ikke er etnisk norske* eller ganske enkelt *innvandrere*, er et typisk eksempel. Nils Christie bidrar i KFF med denne: *omfanget av det som blir sett på som lovbrudd*.

sperringseksempel ville dermed vært vel så opplysende (særlig ettersom det på 1600-tallet dreide seg om framveksten av et nytt fenomen og ikke som nå bare om fortsettelsen av et gammelt). En rimelig tolkning av meningen med denne parallellføringen kan være at siden man sperret folk inne også for 400 år siden, har vi med et gammelt fenomen å gjøre, et fenomen som enten fortsatt er **det samme** eller har den samme funksjonen eller "egentlige begrunnelsen", dvs. at den opprinnelige begrunnelsen fortsatt må være den "egentlige". Det må den selvsagt ikke, og et hvilket som helst annet eksempel ville neppe vært like overbevisende. Det Foucaultstøttede resonnementet har altså en begrenset faglig, argumentativ verdi og får heller regnes som et tankevekkende perspektiv av den typen som høver i en innledning. Ingenting galt i det, men den beskjedne faglige funksjonen overskygges av at avsnittet klarer å plassere KFF i den samme kritiske tradisjonen som "den største" på fengsel. Den viktigste parallellen blir ikke den mellom 1600-tallet og samtiden, men den mellom Mathiesen og Foucault. Senere skal vi se at også "den største" på kommunikasjon trekkes inn når det skal sies noen ord om kommunikasjon, og likeledes Bourdieu når det skal sies noen ord om nytenkning.

Den voldsomme veksten i fangetallene

Deretter følger fem mer omstendelige sider (s. 16-20) som skal dokumentere en *voldsom vekst i fangetallene*. Disse åpner med en figurativ framstilling av fangetallet (se vedlegg) for perioden 1971-86 som viser en kraftig økning. Figuren er imidlertid et nokså banalt eksempel på hva ensidig framstilling kan gjøre med tallmateriale, og den gjentatte referansen til den høyst troverdige kilden, Europarådets *Prison Information Bulletin*, får dermed en dobbel funksjon: på den ene siden er en presumptivt nøytral og autorativ kilde tillitsvekkende, på den andre siden er ikke tabellen forfatterens ansvar om følgende skulle bli påpekt: Den vertikale aksene som bærer det europeiske fangetallet, begynner ikke på null, men på 170 000. Når man kutter slik i en skala, bør man gjøre oppmerksom på det enten i teksten eller ved å "brette" aksene nederst. Det eneste vi derimot får opplyst i teksten, er at økningen på 35 prosent i løpet av femten år er dramatisk og *langt større* enn befolkningsveksten, et

inntrykk som altså støttes av en meget bratt vekstkurve. Den manglende korrigeringen for befolkningsvekst, som er en alvorlig svakhet ved tabellen, kan da allerede ha fått et positivt fortegn, iallfall hos en grunnfagsstudent: *Figuren viser den samlede veksten i fangebefolkningen, i absolutte tall...* Hvis man ser nøyerere etter, blir tabellen derimot intetsigende nettopp på grunn av at tallene er "absolutte". Om fjerdeparten, halvparten eller enda mer av en årlig vekst (som man også selv må kalkulere) på moderate 2,0 prosent blir spist opp av befolkningsveksten, må vi gjette oss fram til. Det riktige svaret er fjerdeparten (0,5 prosent årlig befolkningsvekst), hvilket gir en korrigert årlig vekst i fangetallet på 1,5 prosent eller ca 25 prosent på 15 år i stedet for 35 prosent.

Vanskeliggjøring

Som nevnt er denne *dramatiske* økningen et argument for bokas viktighet. Svingninger i tallene (midlertidig nedgang på 70-tallet) skal dessuten underbygge forordets påstand om at politisk motstand mot fengslet kan nytte. Sånn sett kan disse "faktaene" ha en berettigelse. Å formidle dem som fakta, som to relativt ukompliserte kjensgjerninger, er imidlertid i seg selv ikke spesielt egnet eller tilstrekkelig verken for oppbygning av en vitenskapelig etos eller for innsnevring av et felt. Formidling av **enkle** fakta er det i utgangspunktet ikke svært mye akademisk troverdighet å vinne på. Men relativt enkle opplysninger kan også vanskeliggjøres – prosessen rundt innhentingen en av dem kan vektlegges, og tallene kan eventuelt brytes ned.

Rett etter den første figuren følger det således en tabell over ti land i Europa og Nord-Amerika. Kildene er nøye referert, først i teksten, så enda en gang i underteksten til tabellen, akkurat som med den første figuren. Disse uanselige opplysningene gir inntrykk av et visst utregnings- og vurderingsarbeid:

Tabelltallene utregnet på grunnlag av fangetall fra *Rechtspflege*, Reihe 4.2., Statistisches Bundesamt, Wiesbaden 1994. Tilsvarende tall for tidl. Vest-Tyskland i *Penological Information Bulletin* nr. 17 des. 1992, s. 21 er noe høyere (fotnote s.17).

Det er med andre ord ikke bare-bare å finne ut av disse tingene likevel. I tillegg kunne det ha vært presentert verre tall for Tyskland, men forfatteren har altså valgt kilder ut fra kvalitetshensyn.

Geografisk fokus varierer som vi ser. På første side må eksempelvis utviklingen i Nord-Amerika legges til for å gjøre en kraftig vekst *rett og slett dramatisk* (*Hvis man legger til utviklingen i Nord-Amerika* (s. 15)). Den tendensiøse figuren på den neste siden gjorde utviklingen i Europa alene dramatisk nok, mens USA på de påfølgende sidene igjen bringes inn, nå sammen med Russland. Ut fra en retorisk vinkel er det ikke sikkert det er så lurt å bringe inn såvidt ekstreme land. Selvfølgelig er det greit å kunne vise til en voldsom økning globalt, men samtidig er fangetallene i Vest-Europa så lave i forhold til USA at det kan friste leseren til å avvise at de skulle være problematisk høye. Mitt poeng er da heller ikke at det ligger noen retorisk intensjon bak teksten. Når f.eks. Mathiesen i en kommentar til den betydelige finske nedgangen i fangetall påpeker at Finlands fangetall var *usedvanlig høyt* i 1979, mens han samtidig unnlater å påpeke at en enda større oppgang i Nederland faktisk begynner fra et enda mer *usedvanlig* lavt fangetall, så er det neppe en bevisst unnlattelsessynd. Jeg velger heller å tro at Mathiesen rett og slett ikke har tenkt på det nederlandske tallet som lavt selv om det avviker i motsatt retning mye mer fra tabellens Europasnitt enn tallet for Finland gjør.

Nå er en slik adjektivkamp litt under en fagboks verdighet. I KFF er den da også nedtonet. Vi blir tatt med fra land til land og vist økninger og alltid midlertidige nedganger. En økning karakteriseres som dramatisk, enten den er *minst* dramatisk (0,4 prosent – min utregning), *mest* dramatisk eller *jevn og, igjen*, dramatisk. Kanskje dette ordet foretrekkes p.g.a. sin nøytrale smak av autoriserte konklusjoner som det offentlige språkets synonym for (kjempe)stor/mye, en nøytralitet som styrkes av repeteringen. Påpeking av metodiske vanskeligheter styrker rimeligvis dette objektive inntrykket. Det gjør også den samvittighetsfulle inkluderingen og forklaringen av unntakene. Det viktigste av disse er Tyskland som med 13 prosents nedgang i perioden burde kunne true konklusjonen. Denne nedgangen brukes i stedet, som varslet i forordet, som et bevis på at politisk engasjement nytter i og med at "*de grønnes*"

ideologi, organisasjon og politiske tyngde står igjen som eneste mulige forklaring etter at alle andre årsaker kort er drøftet. Fangetallet i Tyskland er dessuten muligens på vei oppover igjen. På tross av variasjoner i et komplekst materiale, makter dermed vitenskapsmannen å se et mønster:

Likevel gir materialet som vi rår over, og ikke minst samletallene i figur 1 foran [1,5 % årlig], grunnlag for å trekke en generell konklusjon: Samlet har det gjennom de siste 15-20 år skjedd en voldsom økning i fangebefolkningen i den vestlige verden – dvs. Vest-Europa og Nordamerika (s. 19).

Konklusjonen gjelder også Norge, og her ser det ut til at Mathiesen vil ha i både pose og sekk. Den store soningskøen med påfølgende fengselsbygging bringes nemlig inn for å tegne et enda verre bilde. Det som imidlertid ikke sies, og som det kreves litt møye for selv å finne av tabellen, er at soningskøen på det nærmeste ble fjernet på begynnelsen av nittitallet, og at økningen i fangetallet fra 56 innsatte per 100 000 innb. i 1989 til 62 i 1993 for en stor del eller til og med i sin helhet kan skyldes (her kunne forfatteren ha hjulpet oss) at man har tatt inn et etterslep, og altså ikke at man dømmer flere mennesker strengere¹⁸.

Dette avsnittet kalles ”vanskeliggjøring” og beskriver et trekk ved teksten som er et grunnlag for de andre retoriske virkemidlene eller fenomenene. Etos må etableres, dvs. teksten må først framstå som vitenskap hvis det andre skal fungere. Det er ikke hvem som helst som har rett til å karakterisere utviklingen og *slå alarm*. Man bør være samfunnsforsker, og forskningen må være på noe som ikke ligger helt opp i dagen for hvem som helst å se. Man bør med andre ord bruke noen sider på å finne et mønster eller en logikk i et uoversiktlig materiale. Gjør man dette på forskervis, vil de færreste avsløre tallmanipulering eller påpeke unnlåtelsessynder. Gevinsten er at man får arbeide som forsker i et fagfelt og ikke mene som Hvermansen i kort og godt-spalten.

¹⁸ Økningen er på totalt ca 240 fanger, og hvis økningen var jevn gir dette 480 ekstra idømte fengselsår i omtrent den samme perioden hvor soningskøen ble redusert med 4000 mennesker. Hvis gjennomsnittsdommen til disse var på mer enn ca sju uker, skjuler avviklingen av soningskøen en reell nedgang i antall ”nye” straffedømte innsatte i perioden.

Nå kan det innvendes at teksten ikke vanskeliggjør et enkelt materiale, men at materialet faktisk er vanskelig og komplekst. Et utdypende eksempel fra innledningskapitlet kan man derfor forlange, og her følger et avsnitt komplett med forfatterens uthevninger:

På den før nevnte europeiske konferansen i Hamburg i 1985, i regi av *European Group for the Study of Deviance and Social Control*, ble bl.a. den fengselsstatistiske bakgrunnen for ekspansjonen i landenes fengselssystemer tatt opp. Ulike typer statistisk bakgrunnsmateriale ble presentert. Likevel var det stor enighet mellom deltakerne fra forskjellige land om at statistisk kunne ekspansjonen forklares med bakgrunn i *lengre innsettelses- eller fengselstider på grunn av strengere dommer, delvis kombinert med at flere mennesker dømmes til fengsel.*

Lengre fengselstider, gjennom lengre ubetingede fengselsstraffer, lengre varetektsopphold m.v., senker gjennomstrømmningen eller rotasjonen i fengslene. Dermed går det gjennomsnittlige fangetallet opp. Flere mennesker dømt til ubetinget fengsel supplerer de lengre fengselstidene og har samme sluttvirkning på fangetallene (s. 23).

At stigende fangetall skyldes lengre eller/og flere fengselsstraffer er en selvfølge. Her presenteres denne selvfølgeligheten i stedet som sluttproduktet av en stor konferanse hvor ulike typer statistikk ble framlagt. Avsnittet er slik et eksempel på at en enkel ting kan gi anledning til både å argumentere vitenskapelig, lyde vitenskapelig og å påkalle resten av forskerkollektivet som sannhetsvitner. Det finnes i dette utdraget knapt en ting som nevnes med sitt korteste eller nest korteste navn. Konferansen er nevnt før, men vi må likevel høre på nytt hvem som er arrangøren, hvilket tar en hel linje. Økning i fangetall har blitt til *ekspansjonen i landenes fengselssystemer* osv. Og hva skulle *lengre fengselstider* skyldes annet enn *strengere dommer* og da rimeligvis av ubetinget type? Og trenger en smal fagboks publikum å få utdypet at flere fengselsdommer har samme *sluttvirkning* på fangetallet som lengre dommer?

Et annet eksempel som demonstrerer vanskeliggjøring, er skillet mellom varetektsfengslinger og fengselsdommer i forbindelse med økningen i Norge. Varetektsfengslingenes betydning for økningen tar faktisk opp over en hel side (s. 27) komplett med presen-

tasjon av egen bok om forhørsretten og resonnementet at (1) økning i antall varetektsinnsatte \Rightarrow mindre rotasjon \Rightarrow høyere fangetall. Varetektsfengsling har riktignok blitt et stadig mer kontroversielt tema. Relevansen for fangetall er likevel nærmest lik null siden nesten alle varetektsfengslede får en fellende dom som varetektstiden selvfølgelig trekkes fra på. Varetekt påvirker det totale fangetallet bare i de relativt sjeldne tilfellene hvor siktede løslates eller tiltalte frikjennes etter lengre varetekt. Dette nevnes ikke.

Forsker blant likemenn

Vanskeliggjøring, altså naturalisering og bruk av det vitenskapelige vokabularet er ikke det eneste som kan bidra til å bygge opp en vitenskapelig etos. Å henvide mer eller mindre direkte til seg selv som en del av det større forskerkollektivet kan også styrke ens akademiske autoritet. Indirekte gjøres dette i alle vitenskapelige tekster gjennom referansene, enten de er til store navn – hos Mathiesen trekløveret Foucault, Bourdieu og Habermas bare i innledningskapitlet – eller utøver sin virkning gjennom antall, som når enkle faktum som største gruppe blant langtidsdømte utstyres med tre referanser (s. 25). Man kan imidlertid også iscenesette seg selv mer direkte som medlem av et forskerkollektiv. Vi har allerede hørt at Mathiesen er en av flere samfunnsforskerne som lenge har slått alarm, og fellesskapet på den to ganger nevnte internasjonale konferansen i Hamburg understrekes: *Likevel var det stor enighet mellom deltagerne fra forskjellige land* (s. 23). Men vi får også innblikk i samtaler forfatteren har hatt med andre forskere:

En svensk kollega som leste utkastet før det ble innsendt, sa seg helt enig i dette, men rådet meg til å stryke det, sa han. Det argumentet ville gått hjem i Sverige på 1970-tallet, men ikke i dag, sa han (s. 31).

Dette glimtet fra forskervirkeligheten iscenesetter fortelleren ikke bare som del av forskerkollegiet, men også som en del av et ”vi” som, for å bruke KFFs egen metaforikk, sitter inne med kunnskapen p.g.a. det polare klimaet. Ellers er ikke Mathiesen henvist til bare biblioteket, men kan benytte sitt internasjonale kontaktnett: *fange-*

tall opplyst av professor Andrew Rutherford, Southampton. Samarbeidsprosjekter med andre forskere kan det også være greit å nevne.

Kommunikativ rasjonalitet

Feltarbeidet bryter ikke nevneverdig med hva vi kan forvente i fagboksjangeren, og er problematisk bare sett i forhold til de snevre rammene det forsøker å sette for behandlingen av et meget stort spørsmål. Relasjonsarbeidet går derimot som nevnt langt utover hva som kan forventes, og det gjør som vi her skal se også medieringen. Når man plukker boka til denne mannen som man rimeligvis har hørt litt om fra før av, ned fra bokhylla, eventuelt fordi den står på pensumlista, har man allerede forventninger til medieringen: Medieringen skal være *overtalende, med rasjonelle argumenter*, for å låne Hallidays (1998:79) ord om biskopen av Woolwich. Mathiesen kunne ha nøyed seg med å tilfredsstille disse forventningene, men har en annen oppfatning av statusen til sin tekst. Det er nemlig ikke slik at Mathiesen ganske enkelt skal argumentere rasjonelt i boka. Han skal være en av de meget få som gjør det, og det interessante er hvordan han kan komme fra en slik posisjonering.

Innledende forsiktighet er selvfølgelig påkrevd. I andre forord varsles hva jeg med Skjervheim kalte objektivering, og på side 30 kommer denne i form av forsøk på å forstå *straffekulturen*. Både verdig menneskebehandling og humanitet er på retur, og dette har årsaker. De gruppene som står for frost og vinter er med andre ord ikke autonome slik som kritikerne. Ved hjelp av Bourdieu plasseres de i et doksisk rom inneholdende *"moderskap og eplepai"*. Dette rommet står Mathiesen på utsiden av og titter inn i. Hans tenkning er *heterodoks*. Så følger litt mer om offentligheten eksemplifisert med bl.a. Rune Gerhardsen. Neil Postman er også en av dem som bringes inn for å forklare ødeleggelsen av en *argumentasjonskultur basert på prinsipper og argumentasjon*. Adorno/Horkheimer er også med: *standpunkter er blitt varer*. Alt dette skal vi vende tilbake til senere, og vi nøyer oss med å se på avsnittet hvor klimaks nås:

Med Jürgen Habermas (Habermas 1981) kan man samlende si at mens *kommunikativ rasjonalitet*, dvs. argumentasjon og motargumentasjon basert på sannhet, relevans og oppriktighet

i den offentlige samtale, i hvert fall i noen grad var til stede for noen tiår siden, er den kommunikative rasjonalitet i dag nesten fullstendig utmanøvrert av *markedets rasjonalitet*, av det som selger. (...) Enda mer enn før lever den kommunikative rasjonalitet i kriminalpolitikken sitt liv i det avsondrede hjørnet som består av profesjonelle tidsskrifter og små faglige møter... (s. 41).

Handling og tenkning

Hallidays tredeling av konteksten er nyttig siden den tillater oss å skille mellom (1) en tekst/retorikk som (2) (gjen)skaper relasjoner mellom de kommuniserende/ tekstidentitetene samt (3) (gjen)skaper forbindelser mellom objekter/beskrivelser (dvs. argumenterer). Sondringen mellom de to sistnevnte er ikke uproblematisk, og særlig beskrivelsen av tekst som handling og tekst som tenkning er vel ”kort sagt”. Bevissthet, tenkning og handling kan i stedet ses på som én indre tekstprosess. Når vi leser, blir denne ”egne” tekstprosessen avbrutt av en annen, iallfall tenker Merleau-Ponty (1994:145) slik:

Talerens ”tanke” er tom, mens han taler, og når der læses en tekst op for os, har vi dersom uttrykket lykkes – ikke en tanke i randen af selve teksten, ordene optager hele vor ånd, de opfylder netop hele vor forventning, og vi føler det taltes nødvendighed, vi kan ikke forudse det, men besættes af det. Når foredraget eller teksten er slut, brydes en fortryllelse. Nu kan der dukke tanker op om foredraget eller teksten, indtil da blev foredraget improviseret og teksten forstået uden en tanke, meningen var til stede overalt, men intetsteds sat for seg selv.

Selvfølgelig kan tekst være nærmest ren handling, som i direktiver (eller trafikklys), men i slike tilfeller antar språket en signalkarakter som slett ikke er typisk for språk. Under våre omstendigheter vil man iallfall ikke lett kunne skille ut et utført relasjonsarbeid som handling. Tvert imot vil en bruk av handling som modell på de relasjoner som teksten fyller våre hoder med under vanlig motstandsløs (ikke avbrutt) lesning (og som eventuelt gir gjenklang), kunne komme til å krympe denne delen på bekostning av felt som altså da alene identifiseres med tenkning. Halliday er lingvist, og relasjons-

arbeid interesserer ham i den grad det korrelerer med grammatiske språkfunksjoner av mellompersonlig type. Relasjoner av typen ”professor foredrar for studenter” vil sikkert kunne dekkes her. Relasjonsarbeid som går parallelt med feltarbeid og bare uttrykkes ved den tekstuelle og ideasjonelle språkfunksjonen, fanges rimeligvis ikke opp, og det er dette vi er ute etter her.

Halliday ser imidlertid hverdagsspråket i et utviklingsperspektiv, og det er derfor ingenting i veien for å tenke seg at ideasjonelle språkfunksjoner gjør relasjonelt arbeid. Det er bl.a. dette som ligger i begrepet om objektivisering. Halliday ville neppe ha protestert mot at kontekstbegrepet hans gir, om ikke andre, så i hvert fall flere resultater når det brukes som en tolkningsressurs utenfor en lingvistisk sammenheng. På et vis kan man si at disse oppnås ved å ta et skritt tilbake i forhold til Halliday (1998:82):

Men for å kunne gjennomføre våre egne undersøkelser må vi gå et skritt videre, et skritt som muliggjør tolkninger av funksjonell variasjon ikke bare som variasjon i bruken av språket, men heller noe som er innebygd, som selve fundamentet, i organiseringen av språket, og i særdeleshet i organiseringen av det semantiske systemet.

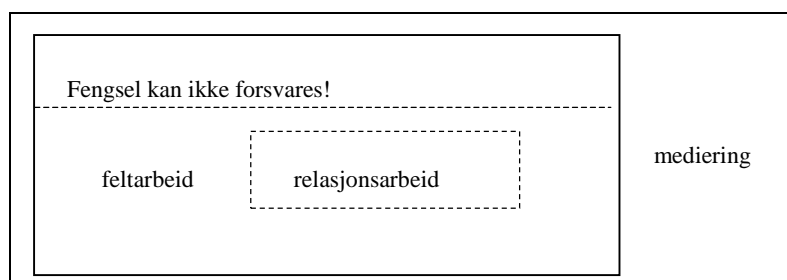
Mellom språkfunksjoner og situasjonskontekst ligger det altså en bruk av språkfunksjoner som vi i en retorisk kontekstanalyse må vende tilbake til for å få ekstrareultater. Akademiske tekstnormer tilsier at man holder seg til saken, altså at man bedriver feltarbeid ved hjelp av de ideasjonelle språkfunksjonene. Halliday (1998:105) har her et begrep om *register* som betyr *et kompleks av meninger som vanligvis assosieres med en spesiell form for felt, relasjon og mediering i situasjonen*. I motsetning til sjangerbegrepet innebærer registerbegrepet at når man skriver som en akademiker, skriver man ikke bare som en akademiker, men skrivemåten innkapsler og drar med seg også de relasjoner som har blitt typiske for de situasjoner/institusjoner hvor denne skrivemåten florerer. En og samme sjanger/skrivemåte kan altså uansett hvor blottet den i utgangspunktet var for mellompersonlig mening/relasjoner, og uansett hvor uforanderlig den er som sjanger, utvikle seg til et nytt register med hierarkiske relasjoner. Allerede i dette forholdet ligger det at ideasjonelle språkfunksjoner etterhvert kan komme til å utføre rela-

sjonsarbeid parallelt med feltarbeid. Så kommer i tillegg det forhold at en akademiker som føler behov for å gjøre litt ekstra ut av relasjonsarbeidet, vil bli nødt til å gjøre dette innenfor registeret og altså ved hjelp av den (i utgangspunktet) ideasjonelle språkfunksjonen. Man må med andre ord alltid ha et påskudd av faglig art for å gjøre andre ting.

Verdien av Hallidays sontring mellom relasjon og felt blir altså her å kunne presse også relasjonell mening ut av fagtekster som i utgangspunktet utelukkende synes å ha ideasjonell mening. Verdien ligger i å kunne vise at også andre funksjoner enn de anerkjente utføres i fagtekster. Her spiller spørsmålet om intensjon ingen rolle. Bak hovedoppgaver ligger en intensjon om å bli akademiker, men de lykkes likevel ikke nødvendigvis i å lage mer hierarkiske relasjoner enn den mest naive vitenskapsmannen som forsker av egen nysgjerrighet. Man kan til og med tenke seg tekster hvor det mest seriøse forskningsarbeid forløper parallelt med (for leseren) like betydningsfullt relasjonsarbeid. Hverdagsspråket har her en betegnelse som presist beskriver slike tilfeller, nemlig "innvielse". Når det gjelder forfattersiden er det likeledes heller ikke så svært relevant om man har blitt akademiker for å tenke/skrive eller tenker/skriver for å (for)bli akademiker. Ikke dermed sagt at relasjonsarbeid ikke kan utføres med overtalende intensjon.

Den retoriske verdien av å bruke Hallidays kontekstbegrep ligger altså i sontringen mellom en anerkjent eksplisitt funksjon og en implisitt. Halliday er imidlertid ikke retoriker og må derfor "presse" litt på dette punktet. I tillegg til det nevnte "tilbakeskrittet" fra språkfunksjoner/grammatikk til språkbruk har vi det tidligere nevnte skillet mellom forberedende arbeid med en kontekst og det påfølgende arbeidet i denne frambrakte konteksten. Retorikk dreier seg om å bli overtalt til (å mene) noe, og analysen må gis retning ved at ett tekstelement utpekes som primært og dermed det som andre elementer tolkes i forhold til. Teksten gis med andre ord et formål/resultat – i vårt tilfelle feltarbeidet – som de andre elementene (relasjon, mediering og forberedende feltarbeid) anses å bidra til. Den tredje modifiseringen er avvisning av at det dreier seg om forskjellen på tenkning og handling. I fagtekster vil det som nevnt aldri handles utenom gjennom tenkning, og tenkningen vil være

influert av relasjonsarbeid som kanskje fungerer på et mer ubevisst plan, men som kan være vel så sofistisert som feltarbeidet. Måten jeg bruker Halliday på, kan illustreres med en figur:

Den ytterste linjen avgrensner teksten eller den medieringen som gjør arbeidet. Det ved teksten som slik kan gis en hjelperolle i forhold til felt/relasjonsarbeid, behandles under forskjellige tema i kapittel 4. Det utførte arbeidet vil, siden det er en fagbok, se ut som et feltarbeid. Den stiplede linjen gjennom den boksen som representerer dette feltarbeidet, innebærer en sontring mellom det formål teksten kan sies å ha og den innsnevring av feltet (valg av kategorier, distinksjoner m.m.) som tjener dette formålet, dvs. det nevnte skillet mellom arbeid i og arbeid med kontekst. Her kan man godt inkludere over den stiplede linjen ikke bare konklusjonen, men også det som forfatter/fagmiljø selv ville ønsket å anføre som en oppsummering av de avgjørende resonnementene, altså hva forfatteren mener å ha vist med boka si. Vi retter i kapittel 5 fokuset mot det som er under linja, dvs. den undereksponeerte innsnevringprosessen. Denne delen av feltarbeidet rommer imidlertid ikke bare en lite synlig innsnevringprosess, men som sagt også et relasjonsarbeid som i fagtekster alltid må utføres parallelt med og i skjul av feltarbeidet. Dette er representert med en stiplet boks inni den større feltarbeidsboksen. Dette blir tema for neste kapittel.

Figuren gir altså to fokus: det forberedende feltarbeidet som altså ligger under og til grunn for det anerkjente feltarbeidet eller argumentasjonen, og relasjonsarbeidet som ligger skjult i dette. I tillegg kommer forskjellige tekstlige virkemidler som hjelper dette

fram. I dette kapitlet har vi gjort litt ut av alle disse tre temaene. Vi har sett at innledningskapitlet i KFF på overflaten (over den stiplede linjen) skisserte utviklingen på fengselsfronten. Nå viste denne skisseringen seg å være problematisk, men viktigere er det at den relativt store tekstmassen som den beslaglegger, ikke kan unngå å gjøre et ekstra arbeid eller et annet arbeid, dvs. et forberedende arbeid som (under den stiplede linja) både innsnevrer feltet (vanskeliggjøring, naturalisering av vokabular) og etablerer (inne i den stiplede boksen) en moralsk (særlig forordene) og vitenskapelig (vanskeliggjøring, påberopelse) etos og relasjoner mellom denne, en (modell)leser og flere kontrastidentiteter. Teksten tar seg også tid til å kommentere sin egen status (mediering), hvilket bl.a. gir oss en streng standard å bedømme boka etter.

I de neste tre kapitlene vil denne tredelte tematikken bli analysert videre ved hjelp av andre begreper som kan sies å presse kontekstbegrepet til Halliday i konstruksjonistisk retning. Halliday er opptatt av å forankre sin lingvistikk i det sosiale systemet som en slags selvstendig instans utenfor språket. Altså en slags sosial virkelighet som språket både reflekterer og fungerer som et redskap i. Denne sosiale virkelighetens avhengighet av språket, det forhold at iallfall den sosiale virkeligheten kan sies å eksistere (bare) som språk eller som aggregatet av svært mange menneskers bruk av språket, er ikke den mest problematiserte siden ved dialektikken mellom språkfunksjoner/språkbruk og situasjonskontekst hos Halliday. Når man ser på samfunnsvitenskapens representasjoner, blir derimot denne siden den mest påtrengende, og dekning for den hos Halliday (1998) finner vi i pinaktig nøytrale formuleringer om at situasjonskonteksten er innkapslet i teksten, at analysen av tekster kan være prospektiv i forhold til situasjonen o.l. Det felt og de relasjoner som er innkapslet i teksten, behøver altså ikke være der på forhånd, og om de er det, kan de være (skapt av) andre lignende tekster innenfor samme diskurs. At alt dermed blir språklige konstruksjoner, forekommer meg ikke mer mystisk eller problematisk enn samfunnsviternes snakk om den objektive virkelighet. Virkeligheten går ikke i oppløsning ved et slikt postmoderne perspektiv. Riktignok kan ikke KFFs projisering av egen kontekst måles opp mot en objektiv virkelighet som den på et eller annet vis kan sis å

være i utakt med. Relativismen unngås imidlertid ved at vi i stedet ser på hvordan KFF forholder seg til annen meningssammenheng eller situasjonskontekst enn sin egen, jf. definisjonen av retorikk som tekst som skjuler alternativ meningskaping.

3 Identiteter

Vi skal her gå videre med relasjonsproblematikken fra forrige kapittel og prøve og kartlegge det nettverket av tekstidentiteter som finnes i KFF samt drøfte betydningen av det. Før vi innfører mer moderne begreper, skal vi imidlertid relatere sontringen mellom felt- og relasjonsarbeid til Aristoteles slik at vi får relatert dette og de neste kapitlenes tematikk til klassisk retorikk.

Aristoteles retorikk

Aristoteles (1996:33) skilte først mellom faglige og ikke-faglige bevismidler:

Af bevismidler er det to slags: de ikke-faglige (atechnoi) og de fagmæssige (entechnoi) Ved de ikke-faglige forstår jeg alle dem, som ikke er frembragt af os, men foreligger på forhånd, såsom vidneudsagn, resultater af pinlige forhør, diverse dokumenter og lignende. De fagmæssige omfatter alt, hvad det er muligt at tilvejebringe systematisk ved indsats fra vor side.

Den engelske oversettelsen (1995) av atechnoi/entechnoi er inartificial/artificial, et alternativ som gir assosiasjoner mer i retning av et skille mellom "naturlig" og "tilvirket/tilgjort". Denne inndelingen går på tvers av den andre inndelingen, den velkjente tredelingen av retorikk i etos, patos og logos:

De bevismidler, taleren selv tilvejebringer ved sin tale, fordeles sig på tre typer. Den første baseres på talerens karakter og hele væsen, den anden på at tilhørerne sættes i en bestemt stemning, og den tredje på selve det, der siges, derved at det påviser eller synes at påvise rigtigheden av det, der siges. Overbevisning skabes gennem talerens karakter (ethos), når talen holdes på en sådan måde, at den gør talerens person troværdig. (...) Denne virkning må imidlertid afstedkommes af talen selv og ikke af nogen forhåndsindstilling om, hvad slags menneske taleren er.

Begge disse inndelingene skal vi kunne forholde oss til her. Vitenskapelige fagbøkers overtalelse, altså deres kunnskapsproduksjon, bør rimeligvis grunnes i "naturlig" logos, dvs. i hva den omtalte "tingen" selv viser. Det vil si at bevismidlene bør oppstå uav-

hengig (*originate independently* (1995:11)) av retorikken. Retorikk i nøytral betydning (språkbruk) eller positiv betydning (pedagogikk) er selvfølgelig nødvendig, men overtalelsen eller kunnskapen bør altså ikke grunnes i retorikk, dvs. bestå i faglige eller tilgjorte bevismidler alene:

So that as regards these [bevismidlene], we have to *employ* the one class [de tilgjorte/faglige], to *discover* the other [de naturlige/ikke-faglige] (1995:12)¹⁹.

Dette idealet kan synes naivt for et relativistisk blikk, men lar seg relatere til det retorikkbegrepet jeg foreslo i innledningskapitlet. Aristoteles mener altså at tingene selv kan overtale, og at retorikken/språket i slike tilfeller bare trenger å peke på dem. Imidlertid kan retorikken også gjøre mer enn å peke. Han skiller mellom *påvise* og *synes å påvise* (1996:34). Overtalelsen kan som nevnt oppstå i retorikken og altså ikke bare hjelpes fram av den. Slik tilgjort retorikk vil i vitenskap generelt mest bestå i arrangementen av tingene (under midtnivået) og ikke i den språklige framstillingen (over midtnivået). Å skjule skillet mellom ”sammenfall” og ”årsak”, er et åpenbart sosiologisk eksempel på slik tilgjort logos. For vårt formål trenger vi ikke som Aristoteles å tro at tingene selv har en entydig tale, enn si en tale i det hele tatt. For å kunne si at denne teksten gjør mer enn å peke, rekker det å påvise at tingene kunne vært (eller allerede er) arrangert også på andre måter ved hjelp av andre kategorier, distinksjoner og sammenstillinger. Brukt på en ubeskjeden tekst som KFF som ikke bare naivt glemmer alternativene, men som undertrykker dem, og som mener å ha avdekket tingenes entydige tale, innebærer denne standarden det avsløringsarbeid som Aristoteles prioriterte så høyt: *though I will not practise to deceive, Yet to avoid deceit, I mean to learn* (1995:8).

Aristoteles gir oss dermed to undersøkelsesobjekter og en ikke helt ueffektiv standard: I kapitlet *Konstruksjoner* skal vi se på hva tingene synes å vise, altså på ”tilgjort logos” eller forrige kapitels feltarbeid. I dette kapitlet skal vi se på ”tilgjort etos og patos” som korresponderer noenlunde med relasjonsarbeid. I det neste skal vi

¹⁹ Meningen er ikke den samme i den danske oversettelsen: *De førstnevnte behøver vi altså blot at tage i brug, de sidste må vi selv finde* (1996:34).

se på medieringen av alle tre. Aristoteles skal imidlertid ikke forlates riktig ennå.

Etos og patos korresponderer som sagt bare noenlunde til relasjonsarbeidet. Etos eller *talerens karakter* kan hos Aristoteles bety to ting: enten er den der på forhånd, eller den skapes av teksten – på samme måte som den innkapslede relasjonen hos Halliday enten reflekterer eller (om)skaper relasjoner. Den overtalelseeffekt som kommer av førstnevnte, kan vi benevne ”autoritet”. Denne ikke er legitim annet enn som en ekstra forventningsstiller og et slags garantistempel på at visse normer er respektert – ting bør ikke godtas bare fordi man har en *forhåndsinnstilling* til forfatteren. Selv om Aristoteles vurderte reelle relasjoner som viktigst: *det er lige ved, at hans [talerens] moralske personlighed rummer det stærkest overbevisende moment af alle*, er det tekstens taler eller persona som skal oppta oss. Hvem han taler til, hvem han holder talen for, hvem han taler til fordel for, og hvem han taler mot, skal også inkluderes, og dermed er vi over i patos eller den følelsesmessige påvirkningen av leseren. Et tradisjonelt eksempel på patos fra KFF ville vært den stadige påpekingen av hvor fattige fangene er og f.eks. uttrykket *arbeiderklassens stebarn*. Slik patos er imidlertid mindre viktig eller iallfall for åpenbar til å trenge kommentarer. Den patos eller de følelser som knyttes til det nevnte nettverket av tekstidentiteter, er viktigere. Det som Aristoteles er inne på med etos og patos, kan med andre ord behandles samlet og også bedre ved hjelp av mer moderne begreper som også favner mer.

Identitet

KFF er en fagbok og dens formål er dermed kunnskapsproduksjon og kunnskapsformidling. Både skrivingen og lesningen av den kan imidlertid også (ha) gi(tt) andre gevinster, og dette skal beskrives ved hjelp av nøkkelbegrep nr. 2 i analysen av KFF: identitet. Det dreier seg her om forholdet mellom de i forrige kapittel nevnte tekstidentitetene (kritikere, lesere, motstandere, innsatte, ofre, myndigheter) og selvidentitet. Sistnevnte er en meningsskaper enhver bør ha, men som det i vår posttradisjonelle tidsalder regnes som stadig vanskeligere å oppnå (Giddens 1992). Selvidentitet eller bare ”selv” er da også blitt et stadig mer benyttet begrep innenfor sosio-

logien, iallfall i utlandet, siden det altså er endringer i samfunnsforholdene som har gjort identitetsproblematikken så pass presserende.

Grunnlaget for å bringe begrepet inn i retorikken, er her at ”politisk” identitet i vid forstand som et mer eller mindre sammenhengende aggregat av meninger kan utgjøre en del av et menneskes selvidentitet. Når jeg sier *kan* er det fordi politisk identitet neppe er like viktig for alle. Det er heller ikke urimelig å anta at venstresiden har mer å by på enn høyresiden, m.a.o. at antirasisme, rettferdig fordeling, motstand mot dødsstraff, miljøvern osv. er bedre egnet som elementer i en politisk identitet enn f.eks. fjerning av eieendomsskatt. Uansett betyr dette at meningsvalg ikke (lenger) bare avhenger av hva man har kommet fram til gjennom rasjonell argumentasjon, ei heller av felles kulturelle schemata som danner premisser for argumentasjon, men også av hva som passer med ens politiske identitet eller gruppetilhørighet. All argumentasjon må selvsagt til syvende og sist føres tilbake til premisser som man velger å ta for gitt uten videre begrunnelse. Men politisk identitet kan utnyttes retorisk ved at man klarer forme en sammenheng mellom nye ting og hva man rett og slett **er** for eller imot fra før av. Elementer fra det mer eller mindre sammenhengende meningsaggregatet som utgjør en politisk identitet, kan med andre ord utgjøre premisser for argumentasjon – og da ikke premisser som ligger i bunnen. Argumentasjon kan alltid tenkes å gå svært langt tilbake til stadig mer grunnleggende premisser, og det er praktisk å kunne nå enighet på et ikke altfor dypt nivå. Politisk identitet forankrer imidlertid ikke konklusjoner i enighet ”mellom alle berørte parter”, men i enighet mellom en mindre krets av mennesker. Politisk identitet er dermed en type premisser som hindrer en i å se ”bunnen”. Politisk identitet kan for øvrig også virke retorisk gjennom at premisser/argumenter knyttes direkte til grupper som enten representerer ens egen politiske identitet eller til grupper ”som man ikke ønsker å identifisere seg med” – altså de nevnte kontrastidentitetene. Men dette spillet på identitet trenger ikke å være erkjent av de kommuniserende. Tvert imot får man tro at de her skisserte identitetsmekanismene er avhengig av ikke å være erkjent for å kunne virke. Man kan neppe bygge sin selvidentitet bare på ens behov for en selvidentitet, og dette gjelder både den skrivende og lesende. Å skulle se sitt

medlemsskap i f.eks. KROM som motivert av et ønske om gruppetilhørighet/meningsbehov, ville trolig gitt meningstap/melankoli og dermed motsatt resultat. Giddens fokuserer på livstilsvalg som sentralt for moderne menneskers dannelse/opprettholdelse av selvidentitet og dermed mentale helse. Poenget mitt er at også meningsvalg kan være viktig i denne prosessen som dermed griper forstyrrende inn på gebetet til argumentasjonsteorien.

Selve selvidentitetsbegrepet trengs ikke for vårt formål å problematiseres, og her skal bare kort nevnes hva som skal legges i det. Begrepet framstilles ofte metaforisk som tekst, f.eks. som en selvbiografi. Hvis man vil vektlegge selvidentitetens karakter av prosess, snakker man i stedet om f.eks. en kontinuerlig redigering av hendelsene i ens liv. Poenget er uansett at ens selvidentitet eller selvforståelse må være plausibel både for en selv og andre for å kunne gi ro i sjela. Dette innebærer meningsgivende kommunikasjons- og bevissthetsprosesser som kan minne om skrivning. Merleau-Ponty (1995:149) sier om vår bevissthet:

Denne angivelige stilhed summer i virkeligheten af talte ord, dette indre liv er et indre sprog. Den "rene" tanke kan reduceres til et særlig tomrum i bevidstheden, et øjeblikks ønske.

Vi kan ikke la selvidentitet omfatte hele denne indre summingen og må i stedet velge å la begrepet omfatte **særlig klare og vedvarende stemmer** i dette surret, stemmer som ved en *ukendt lovmæssighed* (1995:149) blir ens egne og demper de andre stemmenes kakofoni. Det finnes et kommunikasjonsbegrep som fanger inn nettopp dette, *det autopoetiske kommunikasjons-begrepet* (Berge 1994), og dette skal vi komme tilbake til under drøftingen til slutt i dette kapitlet. Foreløpig rekker det å gå ut fra at det finnes en forbindelse mellom de språklige meningskonstruksjoner som finnes i teksten, og som vi nå skal gå i gjennom, og den indre språklige meningskonstruksjonen som vi kaller selvidentitet, og videre at denne forbindelsen har retorisk relevans. Det siste betyr ikke at vi som i tradisjonell retorikk skal se etter instrumentelt selvskryt eller publikumssmiger. Vi kan heller tenke oss at et fungerende (og ikke erkjent) samspill mellom forfatter-, leser- og kontrastidentiteter lettere fører til at (de øvrige) budskapene aksepteres, i tillegg altså til de følelsesmessige

gevinster som boka i så fall har gitt både forfatter og leser (eventuelt på bekostning av tredjemann).

KFFs tema er svært viktig og berører alle også emosjonelt. Hvorvidt man ønsker å holde folk ansvarlige for forbrytelser og straffe dem og straffe dem hardt ved å låse dem inne i årevis, er noe alle har en mening om. Å være skeptisk til fengsel er videre noe som både kan knyttes til rasjonalitet og til medmenneskelighet. Om vi skal undersøke hvorvidt det identitetsarbeid eller identitetsspill som altså bare er blitt mer og mer viktig i folks hverdagsliv, også gjør seg gjeldende i en vitenskapelig tekst, er KFF antakeligvis en bra plass å begynne letingen.

Tekstidentitetene

Her skal vi se på de forskjellige gruppene som KFF omtaler. Vi skal se på hva som sies om dem og på hvilke forskjellige funksjoner de kan sies å ha. De mer indirekte måtene å forme tekstidentiteter på, blant annet gjennom metaforikk og sitatteknikk, skal undersøkes i neste kapittel som dermed også vil dokumentere mine påstander her bedre. Leseren står for øvrig i en særstilling. Teksten sier ingenting direkte om dem eller til dem. Boka er i stedet et tilbud til dem. Gjennom alle utsagn som faller om følgende grupper som jeg har skilt ut: motstandere, myndigheter, media, folk flest, kritikerne, fangene, ofrene – stilles alltid det samme spørsmål til leseren: hvem vil du være? Teksten har en "modelleser" som de faktiske leserne bør være eller ønske å kjenne seg igjen i.

Media

Media gis bred omtale i innledningskapitlet på grunn av sin indirekte innvirkning på fangetall via forming av *straffe- og argumentasjonskulturen*. Vi begynner med media siden spørsmålet til leseren her bl.a. er det viktige: Hva leser du? Leser du min bok som argumenterer *systematisk og prinsipielt*, som styres av *generelle (...) teoretiske og filosofiske hensyn* (s. 40,41), eller leser du tabloidavisser? Teksten sammenligner selvfølgelig ikke direkte, men består i en fireleddet dikotomisering basert på begreper fra tre medieforskere: Gudmund Hernes, Neil Postman og Mathiesen selv (s. 38-39).

Medievridding (Hernes) betyr at media *tilspisser, forenkler, polariserer, intensiverer* og *konkretiserer*. Individualdramatikk, eller *individualdramatisk paradigme* (Mathiesen) betyr (rimeligvis) vektlegging av (1) det dramatiske ved (2) enkeltmennesker og hendelser, f.eks. det *avvikende ved avvikeren*. Det betyr altså det samme som medievridding. Et tredje begrep for det samme behøves likevel også. Mathiesen og en annen forsker må til med *punktbelysning* kontra *strukturbelysning*. Det fjerde leddet er imidlertid det viktigste fordi det ikke bare oppsummerer innholdet i de tre første begrepene, men også innebærer en vurdering.

Dette fjerde ordet, *underholdning*, har en sosiologi. Det brukes som kjent av de som ikke "trenger" det selv. Ordets sosiologi må videre ha vært ansvarlig for suksessen til en bok med tittelen *Vi morer oss til døde*. Mathiesen var iallfall ikke alene om ha sans for denne apokalyptikken så vidt jeg husker. Vektige utsagn om *en veldig, vaklende overgang som vår egen stamme* er inne i, siteres iallfall. Det er også mer Postmans tone enn konklusjoner som imponerer: *Det er ikke nødvendig å være enig med (...) for å dele hans dype bekymring for argumentasjonens vilkår i underholdningsindustriens tidsalder* (s. 39). Man er altså bekymret for den offentlige samtale, for at den skal bli *usammenhengende* (2 ganger) og *ahistorisk* – og underholdende. Mathiesen påstår forresten her at argumentasjon er typisk for det skrevne ord.

Nå kan selvfølgelig ingen helt unngå å konkretisere, punktbelyse osv. Dermed står vi igjen tilbake med "kjempemye" eller "enda mer", nærmere bestemt Postmans uttrykk *eksplosjonsartet utvikling* og Mathiesens egne *akselerasjon i denne retning, tendensielt innrettet* og kjenningen *endret dramatisk*. Påstandsmengden samler seg på et vis i det ene ordet *underholdning* som til gjengjeld er mettet med betydning. Vi kan sitere Mathiesens egen oppsummering midtveis i de to sidene:

Poenget her er at punktbelysningen er blitt overveldende sterk med fjernsynets inntog, og at den særlig åpner for en individualdramatikk som får oss til å le og gråte – som underholder oss.

Underholdning fungerer svært godt som meningsskapende ord og kan også krystes for *salgbarhet*, *opportunisme* og ***De tiltak som umiddelbart fremkaller de gode emosjoner***.

Bruken av ordet hos en mediesosiolog blokkerer imidlertid for forståelse. I stedet for å gå inn på de mangeartede og meningskapende funksjonene som lesning av VG, Dagbladet og Se og Hør, og titting på Holmgang selvsagt har, avfeies hele problematikken. Folks lese- og Tv-vaner er ikke verd seriøs behandling, men kan avfeies med et ord. Her kan vi merke oss at de *toneangivende riks-aviser* som Mathiesen har undersøkt ikke nevnes med navn. Leserne av KFF leser neppe VG, og Mathiesen kunne dermed trygt ha nevnt den avisen, men ville da stilt seg åpen for innvendinger om at Dagbladet og Dagsavisen har de samme trekkene. Bedre da og la Dagbla'-leserne tro at han snakker om de andre. Leseren bør få kunne føle at hun står sammen med Mathiesen i sin bekymring over de "fordummede"²⁰ andre.

Det ligger et element av hva jeg i forrige kapittel betegnet som vanskeliggjøring i denne mediabehandlingen. Å hogge bekymringen i stein (*Det betyr ikke at alt var bra før. Men det betyr at noe er blitt verre. Det dreier seg om en gradsforandring. Men en gradsforandring som ikke er ubetydelig* (s. 41)) fungerer ikke alene. Selv om det også i tilfellet med media sies svært lite med mange ord, er det likevel en forskjell. Selve det behandlede materialet, media, kompliseres ikke på samme vis som fangetallet. "Utpensling" er et kanskje mer dekkende navn. Igjen kan det innvendes, som i forbindelse med vanskeliggjøring, at hva jeg kaller utpensling, faktisk gir leseren ny innsikt. Det avhenger i så fall av oppfatningen av doxa. Lamentering over media, offentligheten, forenkling, populistisk osv. forekommer iallfall meg å ha vært svært utbredt allerede i -95, iallfall i cand.mag.-sjiktet. Å sitere Rune Gerhardsen og snillismen

²⁰ Ordet brukes aldri adjektivisk. "Fordumme" er imidlertid et nokså utbredt verb som av forsiktighetshensyn helst står i presens partisipp (et eller annet virker/er fordummende) som unngår å knytte dette belastende uttrykket direkte til personer. Fordummende impliserer imidlertid "fordummede" mennesker, men å uttrykke dette direkte ville antakeligvis virket for støtende eller hovent. Mathiesen bruker for øvrig ikke dette ordet selv trass i at det enda bedre enn "underholdning" oppsummerer hans syn på media. Det er imidlertid ifølge Aristoteles anbefalelsesverdig at leseren selv gis mulighet til å konkludere: *Også fuldførelsen av det ufærdige er behageligt, det bliver nemlig dermed ens eget værk* (1996: 85).

blir i en slik sammenheng ikke noe annet enn en symbolsk påkallelse av hva vi alle sammen allerede er enig om. Utgøtelser om at den offentlige samtale er *overflømmet (...) av skrekkinnjagende og sensasjonelle enkelthendelser fra kriminalitetsverdenens enkelthendelser, og opportunistiske politiske initiativ rundt disse* (s. 41), bibringer likeledes ingenting nytt og er kanskje også feilaktig.

Om gevinstene av slik å tenke på likt med publikum, har Aristoteles (1996:185) igjen noen ord:

Men størst bifald af samtlige såvel refutatoriske som demonstrative enthymemer høster dog de, som tilhørerne straks fra begyndelsen kan overskue, ikke er overfladiske. Folk føler nemlig en ekstra tilfredsstillelse ved at være i stand til selv at regne dem ud på forhånd. Det samme gælder de enthymemer, tilhørerne lige akkurat kan nå at begribe i det øyeblik, de fremsættes.

Aristoteles regner altså ikke med at man kjeder og irriterer publikum ved å si hva de allerede tenker, men at man tvert imot får dem til å føle seg bra. Når det tenkte attpåtil produserer en kontrastidentitet, får KFFs mediabehandling en viktig identitetsskapende funksjon. Kontrastidentiteten er for øvrig ikke media selv (journalister/redaktører), men den saueflokken som media gjeter, og den viktigste brikken i identitetsspillet er her autonomi: Leseren styrkes i sin oppfatning av å høre til dem som tenker selvstendig, og da rasjonelt og i helheter, til forskjell fra dem som lar seg styre av følelser og enkeltskjebner, og som dermed blir ofre for mediaformidlet manipulering. Det opprettes et eksklusivt fellesskap mellom forfatteren og leseren som gjør sistnevnte delaktig i den i forrige kapittel nevnte *kommunikative rasjonalitet*. Dette skjer på bekostning av forståelse.

Angående utpenslingshypotesen, så styrkes den av at Mathiesen vender tilbake til mediesosiologien i kapittel 3 for å introdusere enda noen begreper som likevel ikke sier mer enn hva som allerede ligger i f.eks. ordet "redigering". I stedet for punktbelysning og medievridding heter det nå *fokusering* og *filtrering* (s. 106) som videre forklares ved hjelp av metaforen *forstørrelsesglass*. Mathiesen nevner nå også drivkreftene bak "redigeringene", nemlig nyhets- og salgsinteresse. Samtidig introduseres et sosiologisk begrep

som har hatt en viss suksess også i en bredere offentlighet: *moralsk panikk*. Grunnlaget for suksessen er rimeligvis at man med dette begrepet lett kan objektivisere de andres meninger og holdninger. Samme funksjon har uttrykket ”farlig vås”²¹ som Mathiesen syns er så godt, at han siterer det fra Postman (s. 39). Både *panikk* og *vås* er karakteristikk som frakjenner tanke- og handlingsmønstre rasjonalitet og som gjerne brukes om kvinner og barn. De er en del av et etterhvert ganske rikholdig vokabular som brukes i den nevnte objektivering av hva andre sier, mener og gjør. *Vås* er den gamle patriarkalske uttrykksmåten som *moralsk panikk* er en nyere vitenskapelig variant av. Dette betyr rimeligvis ikke at det ikke finnes panikk og vås eller at boka *Moral panics* er dårlig, men gjelder språkbruken som disse begrepene legger til rette for. Mathiesen godtgjør f.eks. overhodet ikke at moralske panikker har betydning for norsk rettsvesen.

Jeg nevnte at begrunnelsen for medietematikken i KFF er medias betydning for fangetall. Ved nærmere ettersyn gir imidlertid en slik lesning svært lite ettersom det hele krystalliserer seg i begreper som i grunnen ikke gjør annet enn å blokkere for forståelse. Sagt på en annen måte inkluderes media i det årsakskompleks som ligger til grunn for fengselsvesenets utvikling på lik linje med f.eks. kriminaliteten – men uten at det ytes noe substansielt om hvorvidt og hvordan media f.eks. har *hardnet* straffekulturen. Media eller de syn som der ofte kommer til uttrykk, kunne vært behandlet på en annen måte. De kunne vært forstått og eventuelt imøtegått i stedet for å utsettes for konkluderende begrepsbruk som jeg ikke klarer å se gir noe utover hva som allerede ligger i (venstre)doxa. Mediebehandlingen kan dermed neppe sies å tjene noen faglig funksjon. I stedet har jeg postulert en identitetsfunksjon, og denne går vi nå videre med.

Folk flest

Mens massemedia altså utgjør en kontrast til teksten man leser, danner som nevnt massemedias lesere/lyttere/seere en tilsvarende

²¹ Dette uttrykket gir visst god smak i munnen. Sosiologen Cato Wadel (1990) bruker iallfall i anførselstegn en variant av uttrykket i sin analyse av folkelige forklaringer: ”*farlig sludder*”.

kontrastidentitet til fellesskapet mellom modelleseren og forfatteren. Jeg har allerede isolert autonomi som den viktigste gevinsten av denne kontrasteringen, og vi skal nå se på hva som utover lesevaner brukes til å frakjenne de andre dette. Først bare noen ord om ”de andre” og autonomi. Det finnes flere andre enn folk flest i KFF og også flere grader av autonomi. Den høyeste graden nås av kritikerne som både tenker rasjonelt og med omtanke for alle mennesker. Autonome er i noen grad også forskjellige typer motstandere, enten de er politiske eller vitenskapelige. Vi skal siden se at det som vektlegges hos disse for så vidt ansvarlige menneskene i stedet er motivasjonen og det moralske aspektet. De tenker rasjonelt, men kanskje ikke med omtanke. Vanlige mennesker framstilles i stedet som ofre for motstanderne, idet de som mindre rasjonelle lar seg lede og utnytte.

I innledningen identifiseres vanlige folk som nevnt med doxa. Mens rehabiliteringskapitlet rimeligvis konsentrerer seg om fangene, treffer vi folk igjen i det viktige kapitlet om allmennprevensjonen, og her identifiseres de med det tilsvarende begrepet *paradigme*, foruten *common sense*. Her kommer forresten bokas eneste ansats til kritisk selvrefleksjon idet paradigmer sies å styre også forskningen. Det er imidlertid ikke et symmetrisk forhold Mathiesen tenker seg:

I vitenskapelig sammenheng står ”paradigme” for et sammenhengende og grunnleggende tankemønster som påvirker forskningsprosessen ved å skille ut bestemte forskningsoppgaver som fruktbare og interessante og ved å fungere som tolknings-skjema når empiriske data skal plasseres i en teoretisk sammenheng (s. 81).

Disse omtales ikke videre. Det gjør derimot de andre *paradigmene som angir siktepunkter for samfunnsforståelse, som gir tanken retning, og som virker som regulerende perspektiver for tolkning av verden*. Eksempler på førstnevnte er marxisme og strukturfunksjonalisme. Eksempler på sistnevnte er foruten allmennprevensjon, Arne Treholts skyld (!), og narkotikaens skadelighet. Rent bortsett fra at disse eksemplene skurrer (*Det er ikke naturlig at tankemønstre som store og toneangivende grupper reiser sterk tvil ved,*

har status som paradigmer), er framstillingen her nokså typisk for vitenskapelig selvforståelse generelt.

Vi ser her at paradigmer i vitenskap er noe som lar forskeren få tilgang til verden. En forsker har bare ett paradigme. Dette er svært abstrakt og generelt og videre noe som han muligens velger selv. Paradigmet antar konturene av et redskap som forskeren har kontroll med, eller som han iallfall er seg bevisst som sådan. Hos folk flest ser det derimot ut til at paradigmer forkludrer verden. Paradigmene er mangfoldige og substansielle, det ser med andre ord til at en mye større del av virkelighetsforståelsen er paradigmatisk for folk flest. Paradigmene er altså ikke redskaper, f.eks. kategorielle systemer, som hjelper verden å framtre, men er mer forhåndsfortolkninger av verden, før-dommer eller endog fordommer – de er *regulerende perspektiver for tolkning av verden*. Det er derfor *de mest sprikende hendelser og handlinger i samfunnet får mening direkte av dem i stedet for å bli behandlet ved hjelp av dem: **Innenfor tankemønsteret kan det nok reises spørsmål og problemstillinger – nettopp det skjer i vitenskapelig sammenheng*** (s. 82). Videre nevnes produsenter og formidlere av folkelige paradigmer: kirke, skole, retten og massemedia, og det er de folkelige paradigmene som utpekes som *interessante kunnskapssosiologiske problemstillinger*. Hos folk flest er det altså ikke noe skarpt skille mellom verden og paradigmer slik det i vitenskapen er et skille mellom empiri og paradigmer. Verden eller folks common sense-erfaringer blir på en måte en samling ferdige paradigmer:

Fordi tanken om allmennprevensjon i så sterk grad er paradigmatisk, er det mulig for teoriens representanter å ta sitt viktigste utgangspunkt i det de betrakter som dagliglivets common sense-erfaringer, ofte med liten eller ingen utprøving av disse erfaringene (s. 83).

Erfaringer, common sense eller hverdagsobservasjoner er altså ikke utprøvende, men bare bekreftende, og derav følger paradigmenes uforanderlighet: *I vekten på common sense-erfaringen står han [Andenæs] ikke alene. Mange andre er atskillig mer uempiriske* (s. 84).

Opprinnelig var kunnskapssosiologiens objekt vitenskapen selv, og paradigme betydde vitenskapelig paradigme. Det vi i KFF her

ser et eksempel på, er at begrepet tømmes for det opprinnelige selv-kritiske innholdet og i stedet brukes til å lage "bedrevitenskap", altså konstruere et hierarkisk forhold mellom vitenskap og folk flest. Riktignok sies det at folkelige paradigmer *gir tanken retning* (s. 82). Slik Mathiesen framstiller det, gir disse institusjonsproduserte og -formidlede paradigmenes ikke bare tankene gjerne feil retning, de gir også tanken innhold. Folk tenker ikke selv, de tenker knapt i det hele tatt, men fylles med tanker. Gudskjelov at det finnes et *heterodoks* tilfluktsrom hvor man kan dyrke felles interesser med Mathiesen og de andre kritikerne – *en alternativ offentlighet* (s. 42).

Velgernes manglende autonomi har selvsagt også argumentative konsekvenser i tillegg til den identitetsstyrkende funksjonen. Først og fremst kan demokratiet tas mindre alvorlig:

Men når vi ser at det som er salgbart kriminalpolitisk under moderne forhold på mange måter er formet av indirekte, selektiv og meget skjev informasjon filtrert gjennom massemediene, blir det demokratiske moment mildest talt dempet (s. 40).

Mathiesen har derfor mest lyst til å gå direkte til myndighetene med sitt prosjekt og heller overtale folket i etterkant til å gå med på en nedbygging av fengslet. Det gjentas med jevne mellomrom at myndighetene har en særskilt plikt til å ta KFFs konklusjoner på alvor. Myndighetene (jeg går ut fra at dette betyr Stortinget) bør derfor vedta å trappe ned fengslet til en fjerdedel av 1994-nivå innen år 2010 (*En 15 års periode gir grunnlag for å skape akseptasjon* (s. 211)). For å få folket til å gå med på dette må de samtidig sette inn et stortilt *antifunksjonsarbeid* i offentligheten for å nøytralisere årsakene til at folk er for straff og fengsel. (Det dreier seg om hevning, avmektiggjørings-, renovasjons-, avlednings- og symbolfunksjonen til fengslet):

For det første forutsetter jeg at det satses *meget store ressurser* på et omfattende holdnings- og informasjonsarbeid [...] For det andre forutsetter jeg at en satser svært mye på offentlighetsarbeid i *andre offentligheter enn massemediene* (...) i sosiale sammenhenger der mennesker utvikler direkte nettverk, og der debatt og diskusjon om kriminalpolitikk dermed kan foregå direkte (...) i skolen, på arbeidsplassene, i organisasjonene, i bo-

ligområdene (...) særlig viktig er det å bringe løslatte sentralt med (...) Et holdnings- og informasjonsarbeid av så formidabelt omfang som her er tenkt bør ledes av Kulturdepartementet, i samarbeid med Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet (s. 214-16).

En velvillig tolkning av dette er at et flertall på Stortinget bør vedta en total omveltning av rettsvesenet og samtidig bevilge en stor sum penger til holdningsarbeid for å forhindre at Stortingets sammensetning derved blir betydelig endret ved påfølgende valg. Dette alternative bakvendtdemokratiet skal videre innføres fordi det for rasjonelle mennesker (stortingsrepresentanter) må være åpenbart at Mathiesen har rett.

Mathiesen vil altså ikke kommunisere på likefot med sine mindre velutdannede meningsmotstandere. Enten har han alt prøvd, eller så er disse på en eller annen måte blitt så "påvirket" at de ikke makter å følge spillereglene om sannhet, oppriktighet og relevans. Den milde makten (justis- og utdanningsminister Mathiesen) skal i stedet opplyse dem gjennom et undervisningsopplegg som åpner for mer eller mindre aktiv læring (diskusjonsgrupper osv.). Alternativet å kommunisere på likefot kommer jeg tilbake til senere. Her skal vi bare avslutningsvis peke på noen kontekstuelle momenter som kan forklare hva vi med et av Mathiesens egne uttrykk får kalle mangelen på "stoppsignaler".

For det første dreier dette seg om å slippe fangene fri. Det dreier seg altså om opphevelse av, om ikke makten, så iallfall den gamle sverdmakten. I en slik sammenheng vil man rimeligvis ikke så lett reagere på udemokratiske aspekter som jo først og fremst assosieres med motsatte fenomener (altså med innesperring).

Identitetsarbeidet har i tillegg sørget for en distansering fra folk flest, som ikke blir tiltrodd å kunne veie argumenter for og imot selv slik som du og jeg og Mathiesen kan. Her spiller for øvrig framstillingen av de kriminelle en stor rolle, og de blir neste gruppe ut.

Det tredje momentet er likevel viktigst fordi det peker utover KFF. Mathiesen er ikke alene om å ville prioritere rasjonalitet noe høyere i forhold til demokrati. "Nestoren" i norsk sosiologi, Aubert, mente som nevnt at strafferetten var det område der rasjonaliteten

(altså han selv) støtte på de største hindringer²². Mjøset (1991:139) peker i sin bok om norsk sosiologi på hvordan planleggingsutopien så sent som i 1970 sto sterkt nok til at man kunne tenke seg en sterk ”forenkling” av demokratiet i form av en slags vitenskapelig formalisering av alternativene for velgerne. Men aller klarest uttrykker den prominente amerikanske rettssosiologen Michael H. Tonry (1999:48) dilemmaet:

The European focus on effectiveness, moderation, and humanity results in large part from constitutional arrangements that insulate sentencing and corrections policies from partisan and populist politics.

De innsatte

De innsatte inntar en dobbeltstilling. På den ene siden har de en rolle å spille i identitetsarbeidet, på den annen side er de **som kriminalitet** avgjørende for argumentasjonen eller feltarbeidet på en måte som verken media eller folk flest er. Mens folkets manglende autonomi eller ansvarlighet for egne tanker først og fremst gir forfatter/modelleser rasjonalitet, er de innsattes manglende ansvarlighet for egne handlinger et argument mot fengselsstraffens legitimitet. Her er vi ved et punkt hvor man lett kan fortape seg i filosofien. Mathiesen fortaper seg imidlertid ikke, og det skal heller ikke vi gjøre. Det er ingenting i teksten som tyder på at alle mennesker er årsaksstyrte, mangler fri vilje, og dermed ikke har ansvar for egne handlinger. Den veien har andre fengselskritikere fulgt, bl.a. Espen Schaanning (1994) for noen år siden i pamfletten *Den onde viljen*. Problemet med en slik konsekvent determinisme (eller som Schaanning forsøkte seg med: at vi ikke med sikkerhet kan avvise determinismen) er selvfølgelig at akkurat som forbryteren ikke kan noe for det han gjorde, kan i så fall heller ikke vi (staten) noe for at

²² Forskning kan f.eks. vise at fengsel både er ineffektivt og direkte nedbrytende. Men dette er ikke sentral informasjon for lovgiveren. Velgernes uttrykte krav om lov og orden er langt viktigere [...] En klar offentlig bekreftelse av forskningsresultater er sjelden: Verifikasjonen av hypotesen om at fengsel ikke resosialiserer skjer gjennom avanserte statistiske teknikker eller gjennom den mer subtile og skjulte deltagende observasjon. Politisk ”falsifisering”, om jeg kan bruke et slikt uttrykk, er imidlertid tydelig demonstrert gjennom offentlige ytringer i pressen, organiserte protester mot for mild behandling av kriminelle, og til og med i tap av stemmer (1985:56).

vi fengsler eller eventuelt henretter ham (selvreferanseproblemet). Mathiesen er derfor verken konsekvent eller filosofisk i sin framstilling av fangen som i stedet en som kan mindre for sine handlinger enn andre.

Her dreier det seg rimeligvis ikke om å få leseren til å identifisere seg med de innsatte. Kan man ikke identifisere seg med arbeiderklassen, kan man neppe identifisere seg med dens *stebarn* heller. Arbeiderklassen kan man føle seg hevet over, dens stebarn kan man ha medfølelse med. Forholdet som bør oppstå mellom leser og innsatt er dermed fortsatt et patroniserende forhold, men av en litt annen type enn det forrige. De innsatte trenger rimeligvis mere hjelp enn folk flest, og denne hjelpen bør leseren villig gi. Selv for vensterradikale behøves det trolig noe overvinnelse for å ville slippe ut iallfall de verste forbryterne. En kamp mellom rasjonalitet og humanitet på den ene siden og mer primitive følelser på den andre siden, hvor førstnevnte seirer, fungerer imidlertid kanskje som selvbekreftelse eller innvielse for nye akademikere.

Vi har allerede nevnt at det tidlig i KFF slås fast at de innsatte først og fremst er fattige og undertrykte, og at det nærmest bare er i tillegg²³ at de har gjort noe galt, dvs. noe som er *definert som ulovlig* (s. 15). Denne retorikken skulle være godt kjent fra før, og vi skal derfor se på den litt mer spesielle vrien Mathiesen gir problematikken gjennom en etymologisk betraktning omkring ordet *rehabilitering*. Spørsmålet som stilles er hvorfor vi ikke gjenoppretter den innsattes ære ved løslatelse slik vi gjenoppretter æren til en feilvurdert politiker eller gjenoppretter et nedslitt hus – altså uten å kreve noen innsats fra politiker eller hus. Et rimelig svar er at vi pålegger den løslatte selv et stort ansvar for rehabiliteringen. Teksten er for øvrig her svært unnvikende – det er uklart om feilen lig-

²³ Tanken om det tilfeldige ved tilleggsriteriet – at lovbrudd bare er en slags unnskyldning – er viktig i KFF: I forbindelse med et skrekksenario hvor man dømmer folk for hvem de er, og for hva de vil gjøre i framtiden, sier Mathiesen: *Dit er vi enda ikke kommet strafferettslig i vårt samfunn – i hvert fall må det foreligge et aktuelt lovbrudd som delgrunnlag for en eventuell dom for at prosessen i straffesystemet skal kunne settes i gang* (s. 124). Hva det øvrige grunnlaget for dom skal være, står åpent og må stå åpent siden Mathiesen ikke kan påstå med rene ord at psykologisk eller materiell fattigdom/nød i dag fungerer som delgrunnlag eller grunnlag overhodet for å sette i gang en straffeprosess.

ger i at vi gir den løslatte stort eller noe ansvar eller i at vi krever ansvar i det hele tatt av ham:

Denne forskjellen som er fundamental, betyr at vi ikke egentlig tar vår ideologi om at samfunnsmessige forhold forårsaker eller medforårsaker lovbrudd alvorlig. Det vi derimot tar alvorlig, er ideologien om at den enkelte alene er ansvarlig for sine normbrudd (s. 48).

Det som her kommer fram, er Mathiesens forhold til hva jeg foretrekker å kalle den meningssammenheng som vi nødvendigvis gir våre liv og alt annet mening gjennom. Habermas foretrekker begrepet den kommunikativt strukturerte livsverdenen. Denne verdenen går iallfall Mathiesen til angrep på uten først å ha svart på om ansvarskrav er prinsipielt galt, eller om det er OK med litt ansvar:

Det behøvde ikke være slik. En kunne for så vidt tenkt seg [kunne man?] omfattende æresbevisende ritualer ved løslatelsen fra fengslet. En kunne tenkt seg at det ventet både hornmusikk og fanfarer på fangene (s.48).

Dette er som med prestisjen: klarer vi å fordele den jevnt, slik Schaanning ønsker (1994), vil det ikke lenger finnes noen prestisje. Noe ære kan man fortsatt ha i behold ved løslatelse fra fengsel, vel å merke hvis man har tatt på seg eller utholdt straffen frivillig, men hornmusikk for noen som ikke selv har gjort eller holdt ut noe, ville ikke vært ære. Ære er ikke en ting som kan fordeles, men eksisterer utelukkende gjennom sitt forhold til andre deler av språket. Hvilket vil si at uten (at vi regner med at det fins) fri vilje, ansvar osv., blir det heller ingen ære. Den to siders betraktningen utgjør for øvrig innledningen på kapittel 2 og skal vel på et vis være filosofisk tankevekkende, omtrent som Foucault/1600-tallsparallellen som kapittel 1 åpnet med.

Parallellen til 1600-tallet trekkes for øvrig også i rehabiliteringskapitlet over 15 sider som viser hva rehabilitering betydde før i tiden, bare avbrutt av små henvisninger til dagens forhold: *Jeg føyer til at det ikke er siste gang...* (s. 53), *Det er ikke siste gang...* (s.56), *Det er ikke siste gang...* (s. 57), *Heller ikke (...) er bare historie* (s. 59), *Vekten på (...) finner vi i høy grad også i dagens...* (s.62). Slik kan historisk parallellføring brukes i argumentativ sammenheng av

de som behersker den akademiske sosiolekten. *Det er på tide å trekke noen konklusjoner* (s. 62).

Malingsteknikker kommer vi imidlertid tilbake til i neste kapittel. Her er det det ferdige bildet av forbryterens ansikt som opptar oss, og akkurat på disse sidene ser vi den frekke gutten som ikke har villet innordne seg autoritetene, en skikkelse som leseren hvis han har antiautoritære holdninger (og det har man jo), har litt til overs for. Videre framover får vi se hvordan disse "gutta" knekkes. Her har Mathiesen selvsagt rett. Rehabiliteringsideologien er definitivt det svakeste forsvaret for fengslet, og derfor er det da også for en stor del forlatt. Det er derfor vel sent å utbryte som avslutning: *Det er ikke mer enn rimelig å kreve at myndighetene tar denne korrekte innsikt alvorlig i praksis* (s. 80). Kapitlets egentlige funksjon er i stedet å forberede de påfølgende, og da først og fremst ved å male et nokså dystert bilde av forholdene innenfor murene. Mathiesen er for øvrig her inne på noe viktig idet han finner at det mest pinefulle ved et fengselsopphold er krenkelsen man utsettes for gjennom berøvelsen av autonomi. Denne nokså utviklede empatien mangler imidlertid når det kommer til de innsattes ofre.

"Offeret"

De nevnes da heller ikke før på side 217. Framstillingen av den innsatte som enten frekk gutt eller fattig og utslått,²⁴ er da også avhengig av at oppmerksomheten ikke rettes den veien. Og handler det om fangeliv er det da også legitimt å ikke samtidig skrive om ofrene. Man kan ikke skrive om alt samtidig. At en så bredt anlagt bok som KFF så omhyggelig unnlater å nevne noe som peker i retning av offeret før helt til slutt, er likevel bemerkelsesverdig. For det første differensieres ikke de kriminelle. Det hadde jo vært nær-

²⁴ Det tegnes som nevnt ikke noe entydig bilde av den innsatte: på side 74 heter det: *"Mine" fanger syntes i større grad [i forhold til andre undersøkelses mer "prisoniserte" fanger] å ha vanlige, konvensjonelle normer og verdier, som "folk flest"*. På side 217 er imidlertid bildet mer trøstesløst, i det fangen knapt tiltros evne til anger: *Offerlære, "viktologi" (...) gir ikke slipp på konsentrasjonen om lovbrøyteren, men innvikler ham eller henne stadig i et forhold til offeret, i form av ulike former for avbalansering, oppgjør, erstatning, eller hva det måtte være. Den avbalanseringen som kan skapes, det oppgjør e.l. som lovbrøyteren kan yte, vil imidlertid i praksis og i de fleste situasjoner komme helt til kort. Dessuten vil avbalanseringen være forbundet med savn og smerte for lovbrøyteren selv. For, som vi har påpekt flere ganger: Lovbrøyteren er fattig i vid forstand.*

liggende å tro at allmennprevensjon, rehabilitering osv. hadde forskjellig virkning i forhold til forskjellige arter forbrytelser. Likevel skal alt behandles under ett, da med unntak for narkotika som er den eneste forbrytergruppen som omtales særskilt. Denne gruppen er da også svært mange rede til å løslate, uten derved å være mot fengsel generelt. Det er altså ingen hentydninger til drap, voldtekt, ran og mishandling. Forbryteren nevnes i egenskap av "innsatt" og det eneste som omtales er tiden **etter** arrestasjonen. Faktisk omtales forbryteren som offer (s. 109) lenge før vi møter noe "Offer" i den tradisjonelle betydning, som Mathiesen uttrykker det. Men når katta først slippes ut av sekken, skjer det ting:

Det nåværende straffesystemet (...) unnlater systematisk å gjøre noe fornuftig for én skikkelse i kriminalitetsdramaet, nemlig offeret. [...] Offeret har liten glede av at lovbrøteren blir sendt i fengsel, for offeret får som hovedregel intet igjen for det, verken symbolsk, materielt eller sosialt. Jeg ser bort fra den minimumsglede enkelte kan få av den rene hevnmakt, fengslets hevnfunksjon. Men som nevnt vil det ofte være slik at det er andre enn den rammede selv som "hevner seg" gjennom fengslingens stadfestelse i offentligheten. For den rammede selv, som er offeret, er fengselshevnningen sjelden søt fordi det så ofte viser seg at den hjelper ham eller henne lite eller intet (s. 216-17).

Denne klamme omfavnelsen er mot bedre vitende. Mathiesen fastslår her at offerets *minimumsglede* er irrasjonell, ja endog at hun ikke engang har noe *symbolsk* igjen for straffen. Mens Mathiesen altså bruker mange sider på å rasjonalisere (og legitimere) fangenes reaksjon på de krenkelser de utsettes for (*forkastelse av forkasterne* (s. 77)), voldtektsofre og andre ofre med penger og "hornmusikk" (*Instituert sympati, ritualer som gir uttrykk for sorg, sterkere former for instituert gjenreisning av ære gjennom personlige og offentlige samtaler og samværsformer* (s. 218)). Vi skal vende tilbake til disse tankenes rasjonalitetsgrunnlag i siste kapittel. For identitetsarbeidet spiller offeret iallfall sin sedvanlige tause rolle gjennom fravær. Hun er med nødvendighet baksiden av det papir hvor den innsatte forstås og gjøres til formål for lesernes politiske engasjement. Hun vil ikke innenfor sin og vår livsverdens meningssammenheng

(som Mathiesen vil se bort fra/modifisere) kunne istemme den samme sangen som Mathiesen og hans fanger. Løsningen blir å nekte henne ordet, for så å tale på hennes vegne helt til slutt. Det siste hadde det vært mest redelig å la bli med. Her er vi ved det eneste punktet i boka hvor Mathiesens retorikk ikke kan behandles som uintendert effekt, hvor Mathiesen ikke bare kan sees på som en dypere intertekstualitets artikulasjonspunkt. Her må man bestemme seg for om man skal synes synd på forfatteren eller bli forbannet på ham.

Motstanderne

Med motstandere menes her produsentene og ikke formidlerne av motstand, og disse må vi lete etter i vitenskap og politikk, kanskje helst i vitenskap. Spørsmålet er altså hvem de ansvarlige for økning eller videreføring av fengselsstraff er. En slik søken støter imidlertid på problemer. Vi har allerede sett at folks og medias motstand bygger på henholdsvis (manglende kontroll med) følelser og økonomisk motivert utnyttelse av disse følelsene. De første er uten ansvar, de andre er ansvarsløse. Finnes det da blant motstanderne mer ansvarlige aktører, aktører som ikke er styrt direkte av sine egne pasjoner eller indirekte gjennom pengenes formidling av andres pasjoner, men som aktivt påvirker folket via media ved å produsere ny rettferdiggjøring av (fengsels)straffen, og som således opererer mer på likefot med Mathiesen selv? Vi skal med andre ord se på mer rasjonelle motstandere som mangler verdier.

Ingen fagfolk tror lenger seriøst på fengsel **som** rehabilitering selv om noen tror på rehabilitering i og på tross av fengsel. Seriøse motstandere møter vi derfor ikke før i kapittel 3, og først ut er den norske forsvareren av allmennprevensjon, Johs. Andenæs. Han blir behandlet vennlig og overbærende. Andenæs er nemlig på vei. Før har riktignok denne strafferettsautoriteten nøydt seg med introspeksjon og common sense som grunnlag for allmennprevensjon, *men i senere år har Johs. Andenæs vært blant dem som har tatt spørsmålet om empirisk underbygging (...) alvorlig. (...) Han har også, i senere tid, nyansert sine synspunkter* (s.84). Her er det selvsagt en sammenheng: Empiri/forskning fører til nyansering. Nå kunne man jo tro at Andenæs bare trengte enda mer av samme medisin, men

forskningen kan desverre ikke gi noen kur, hvilket Andenæs og Mathiesen er enige om: *Oppsummeringen er megetsigende. Noe "gjennombrudd i kunnskap" har vi ikke fått* (s. 86). Mathiesen og Andenæs har imidlertid et forskjellig forhold til usikkerhet:

På denne måten tilpasser allmennprevensjonsforskningen seg en underliggende hovedoppfatning i forskning generelt, nemlig den at det er våre mangelfulle forskningsinstrumenter som gjør at kunnskapen som vinnes er usikker og uklar; *virkeligheten er "egentlig" sikker og klar.* (...) Ulike undersøkelser på samme område slår hverandre i hjel, tilsynelatende sikre og klare resultater utvaskes av andre undersøkelser, fordi slik er virkeligheten (s. 110-111).

Mathiesen klarer i motsetning til Andenæs å leve i en *usikker virkelighet*. Andenæs og Mathiesen er for så vidt enig om det empiriske, men Andenæs klarer altså ikke å frigjøre seg fra common sense-paradigmet uten at forskningen entydig slår det i hjel først: *Det er en nesten fantastisk forestilling at denne velkjente mekanisme skulle være uten betydning*, sier Andenæs på side 84. Han **klarer rett og slett ikke** som Mathiesen å stille *spørsmål som går rakt imot paradigmets hovedretning* (s. 85). Det som igjen ligger til grunn for de forskjellige konklusjonene de to trekker på bakgrunn av de meget usikre forskningsresultatene, er igjen forskjellig vurdering av common sense eller mer vanlig meningssammenheng. Andenæs mener at man får falle tilbake til denne, mens Mathiesen mener, med en utvidelse av tvilsprinsippet fra den tiltalte skyld til fengslingens nytte, at man ikke har lov til å falle tilbake på denne og heller får ta konsekvensene av at forskningen er usikker.

Prinsippet om å la tvilen komme tiltalte til gode brukes for øvrig litt senere for å avvise også den amerikanske kriminologen Richard A. Wright. Mathiesen siterer et resonnement fra denne forfatteren av boka *In defence of prisons* som forsøker å forklare hvordan straff kan virke allmennpreventivt på en mer indirekte måte, men dette resonnementet får ikke utvikle seg og tas heller ikke opp senere:

... Wright argumenterer her at forventet sannsynlighet for straff utløser forventning om sosiale sanksjoner i miljøet, som igjen virker preventivt. *På dette grunnlag synes Wright at "det*

er god grunn til inntil videre å akseptere det tidligere funn fra enkle bivariate undersøkelser av forventet straff at straffens sannsynlighet (men ikke strenghet) forhindrer kriminalitet” (s.88). For meg er det naturligere å si at selv om Wrights metodekritikk av panel- eller flertidsundersøkelser kan ha noe for seg, må nettopp de “inntil videre” ses som et alvorlig slag mot den allmennpreventive virkningen selv av straffens sannsynlighet (s. 95).

Wright's resonnement kunne ikke vært utelatt fordi det tross alt forklarer hvorfor mannen er for allmennprevensjon på tross av panel-/flertidsundersøkelser. Men når resonnementet først refereres skjer det liksom motvillig og fort og med et plutselig skifte fra den kognitiv-instrumentelle sfæren til den moralsk-praktiske: *For meg er det naturligere...* Mens altså side etter side går med til å drøfte undersøkelser hvis resultater kunne vært referert med noen setninger, springes det hurtig over de argumenter som motstanderne faktisk mener har noe for seg. Og i stedet for å gå inn på disse med argumentasjon, avbrytes de med profilering av egne verdier. Dette skiftet effektueres av den understreket setningen som, hvis man ser nøyer etter, er irrelevant for resonnementet om lokalmiljøsanksjoners effektivitet, men nødvendig for at det nevnte skiftet skal kunne skje ubemerket. Den forutgående setningen har nemlig ingen utgang fra den kognitiv-instrumentelle sfæren. Her måtte Mathiesen eventuelt selv ha sagt noe slikt som: ”selv om allmennprevensjonen virker, synes jeg ikke...” Den neste setningen inneholder derimot det tvetydige *god grunn til å akseptere det tidligere funn*. Akseptere funnet eller også fengslet som funnets konsekvens? Sitatet får slik Wright til selv å foreta skiftet.

Hovedsaken her er selve verdiprofileringen og ikke sitatteknikken som altså lar verdier besvare et empirisk spørsmål. Denne litt tekniske utbroderingen kan tas som en forsmak på den fyldige dekingen av sitatteknikker i neste kapittel. Wright er vi imidlertid ikke ferdig med ennå. Mathiesen kommer tilbake til ham i kapitlet om annet samfunnsforsvar, som åpnes med en avvisning av at det i det hele tatt er tilrådelig å tenke i slike baner siden disse teoriene visstnok bryter med rettsprinsippet om at man bare skal dømmes for handlinger man har begått. Implikasjonen er at de som skal presen-

teres, kanskje er rasjonelle, men mangler noe når det kommer til verdisyn. Her er det for øvrig ikke meningen å problematisere moralsk argumentasjon i seg selv. Moralsk argumentasjon har ingen nødvendig forbindelse med identitetsarbeid. Problematisk blir det først når den moralske argumentasjonen utfører et ekstraarbeid, når den får ramme inn den egentlige diskusjonen som jo her er effektiviteten til de andre typer samfunnsforsvar. Legitimiteten er selvfølgelig et vel så sentralt spørsmål, men det er et **annet** spørsmål og burde behandles skikkelig og for seg selv hvis man mener det er viktig. Umotivert veksling mellom effektivitet og legitimitet representerer en retorisk bruk av legitimitetskomplekset til annet formål. Og å skifte over, ikke bare til moralsk argumentasjon, men til egen moralsk fortreffelighet, bringer oss tilbake til identitetsproblematikken. Dette er også hva Mathiesen indirekte gjør, når han bare minner om den moralske dimensjonen ved metadiskursiv kommentering som: *Riktignok ikke mange forskere, men én er amerikaneren Richard A. Wright...* (å nevne nasjonaliteten ville vært naturlig hvis mannen skulle introduseres. Wright er imidlertid her allerede blitt en gjenganger i boka, og stedfestingen av ham kan ikke sies å fungere i forhold til noe annet enn kulturkonteksten: amerikanerne som til og med har dødsstraff), *Han er videre av den oppfatning at (...) er et brukbart resultat, ...som Richard Wright totalt overser* (s. 133-34). Avslutningen på avsnittet om kollektiv uskadeliggjøring ligger i samme gate:

Det er fullt mulig å hevde at siden mennesker med mange tilbakefall og fengselsopphold har lidd så mye allerede, burde dommene deres bli mildere (Christie 1982, 1995b). Slik resonnerer imidlertid ikke uskadeliggjøringsteoretikeren (s. 135).

Myndigheter og politikere

Den siste gruppen vi skal identifisere, er de som er direkte ansvarlig for fengselssystemet, nemlig myndighetene og politikerne. Disse er ansvarlige p.g.a. sin rolle som beslutningstakere. Ansvarsfulle er de derimot ikke alltid. Mens media motiveres av penger (lesere), motiveres nemlig beslutningene gjerne av maktposisjoner (velgernes gunst). Myndigheter/politikere er dermed ikke motstandere av Ma-

thiesen. Tvert imot finnes det folk her som ikke er så verst. De har heller en tvetydig posisjon som dradd mellom forskjellige hensyn. Hvorvidt noen, når det kommer til stykket, har ansvaret for opprettholdelsen av fengslet, er imidlertid uklart. Politikerne tar beslutninger, men er folkets redskap. Folket er imidlertid som vi har sett, ikke autonome, og fengslet blir dermed et objektivt **fenomen** avhengig av kompliserte årsakssammenhenger. Men i den grad politikere i stedet baserer beslutningene på hva forskerne sier, blir fengslet en politisk og rasjonell **handling**. Enten det lyttes til motstanderne eller kritikerne, blir det snakk om et informert valg og da et valg mellom godt og ond, dvs. mellom verdier.

Mathiesen er en opplysningsmann som vil at fengselsspørsmålet skal avgjøres gjennom utøvelse av kommunikativ rasjonalitet. At spørsmålet i hvert fall delvis allerede kan være avgjort gjennom en form for kommunikativ rasjonalitet, finnes det ingen antydninger om i teksten. Og det er ikke bare det at det ikke har vært rasjonalitet, det kan heller ikke bli rasjonalitet på det nivået som inkluderer alle berørte parter (p.g.a. underholdning, doxa osv.). Rasjonaliteten må i stedet vinne innpass ved en viljeshandling høyere oppe, dvs. hos leserne og myndighetene. Tekstidentitetene kan altså ikke tilordnes utelukkende en rasjonalitet/autonomi-variabel som om det dreide seg om å vinne en type naturherredømme. Det finnes motstand blant dem som skulle vite bedre, altså blant forskerne og politikere og mediefolk. De siste to kan subsummeres under "naturfenomenene" penger og makt. De førstnevnte motiveres derimot også av verdier/moral som vi må regne som en andre variabel.

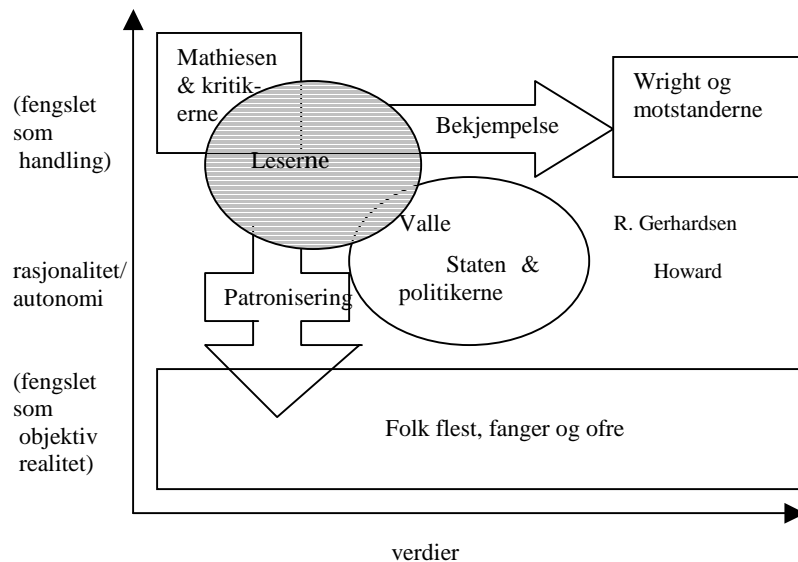
Det er bl.a. på bakgrunn av myndighetenes mellomstilling de sterke moralske appellene til dem må forstås. Myndighetene kan enten tilpasse seg situasjonen (altså fengslets popularitet) eller til og med utnytte den (Gerhardsen), eller de kan gjøre det som de finner er riktig (Valle). Mathiesen er som nevnt svært sikker på at han har rett og har hatt rett lenge, og på at myndighetene også vet og lenge har visst. KFF gjentar derfor bare nok en gang argumentasjonen slik at man liksom ikke skal kunne unnskyldes seg med at man ikke visste, og legger i stedet stor vekt på de moralske oppfordringene. Det er selvfølgelig ikke myndighetene han taler til i virkeligheten. Myndighetene er verken "faktisk mottaker" eller modelleser selv

om de altså adresseres. I stedet gis leserne i kommunikasjonen en tredjepartsrolle som tilhørere eller tilskuere til en fiktiv relasjon til myndighetene. Hvor virkningsfullt det eventuelt er å ikke snakke **til** leseren, men påkalle henne som vitne/dommer, kommer vi tilbake til senere i kapitlet.

Vi har før nevnt at Mathiesen i forordet til andre utgave ønsker å utfordre myndighetene mer offensivt og direkte. Denne appellen gjentas gjennom hele boka. Kapittel 2 og 3 avsluttes begge med: *Det er ikke mer enn rimelig å kreve at myndighetene nå tar sin egen korrekte innsikt alvorlig i praksis.* I innledningskapitlet snakkes det om *de ansvarlige myndighetenes plikt til å vurdere argumenter og tenke prinsipielt.* Men viktigst og mest plasskrevende i denne talen til staten er selvfølgelig hele det siste kapitlet hvor Mathiesens handlingsplan skisseres med budsjettall, tidsfrister, organisering osv. Mer indirekte er omtalen av andre lands myndigheter, av hvordan disse bl.a. *simpelthen setter til side sin egen kunnskap* (s. 157). Her er særlig Sverige interessant, og vi kommer tilbake til dem i forbindelse med behandlingen av rettferdigheten. Relasjonen til myndighetene viser seg altså ikke bare i uttalte appeller, men også negativt når Mathiesen opprøres over tendenser hos myndighetene til bare å trekke på skuldrene av kriminologien og straffe utfra allmenn rettsfølelse eller rettferdighet. Statens plikt til å tenke prinsipielt viser seg her som en plikt til å spille etter på forhånd fastsatte regler som når straffen i dag begrunnes spesial- og allmennpreventivt med en avvisning av hevntanken. Myndighetene (iallfall i Norge) har svært lenge holdt seg innenfor dette feltet eller denne arenaen som bl.a. kriminologien har vært med på å rydde. Det er videre på dette kampfeltet Mathiesen føler seg sikker på seieren og derfor inviterer tilskuere til. Utenfor dette vitenskapelige framtidsorienterte paradigmat øynes ingen mulighet for rasjonell begrunnelse av straffen, men heller ikke for rasjonell avvisning av den. Det er dette som er bakgrunnen for den relasjonen som teksten oppretter til myndighetene.

Kart over relasjonene

Jeg tror vi har lest nok til å kunne generalisere tekstens relasjonsarbeid i en figurativ framstilling. Som nevnt kan de gruppene som det tales til/for/til fordel for/mot sies å variere etter to allmennmenneskelige variabler: moral og rasjonalitet. Variablene er ikke uavhengige av teksten, men baserer seg på den sammenhengen som teksten setter forskjellige egenskaper/karakteristikker i. F.eks. er økonomisk motivasjon for så vidt et eksempel på instrumentell rasjonalitet, men teksten setter den i en moralsk ramme som til hinder for en god argumentasjonskultur (media og politikere *bør* ikke la seg styre av salg/oppslutning). Den rasjonalitet som det her er snakk om, er i stedet den kommunikative som Mathiesen som nevnt bekjenner seg til, altså evnen til å argumentere rasjonelt og vitenskapelig, både i den kognitiv-instrumentelle og den praktisk-rasjonelle sfæren, uten hensyntagen til egne interesser. De som greier dette, er videre autonome, dvs. fornuftsstyrte individer. Selv om det ligger et moralsk aspekt her eller i det minste et ideal eller en verdivurdering, er det nødvendig med en egen variabel for moral og verdier (som selvfølgelig også inkluderer viljen til rasjonalitet) i tillegg til variabelen for (evne til) rasjonalitet/autonomi. Dette først og fremst fordi vi ellers ikke kan forklare hvorfor Mathiesen ikke bare har heteronome mennesker styrt av de fem funksjoner fengslet tjener, men også autonome kolleger å stri med. De siste skiller seg ikke fra Mathiesen så mye når det kommer til rasjonalitet, men mer når det kommer til verdier. Og dette er jo for så vidt i tråd med Kant (1970:18-20), som Mathiesen ellers henviser til ved ulike anledninger Han hadde ikke svært stor tro på tenkningens moralske gevinster. De to variablene gir iallfall følgende ”kart”:

Vi plasserer Mathiesen m/venner øverst til venstre som både rasjonelle og med gode verdier. Wright og andre motstandere plasseres nesten like høyt på rasjonalitetsskalaen, men helt til høyre på verdiskalaen. Folket karakteriseres i utgangspunktet som nøytrale i forhold til verdier. De er ikke ansvarlige på samme måte og lar seg (vei)lede. De plasseres derfor nederst i rasjonalitetshierarkiet sammen med ofre og "ofre". I midten, nøytral i forhold til verdier og rasjonalitet, plasseres myndighetene. Disse framstilles som villige til å lytte til nær sagt hvem som helst, dvs. de "tilpasser" seg situasjonen. I tillegg anses de for å være en kunnskapsforvalter. Særlig modige representanter for myndighetene kunne vært plassert litt lengre opp til venstre, mens notoriske høyrevridde populistere rimeligvis må plasseres lengre ned og til høyre, de mer sofistikerte av disse kanskje bare til høyre eller til og med litt ovenfor til høyre.

Denne kartleggingen gir videre grunnlag for to typer relasjoner som både skaper dynamikk og er nødvendig for framstillingens troverdighet. Relasjonen nedover i figuren til folk, fanger og ofre er en patroniserende relasjon. Ofre og fanger skal hjelpes. Forvaltningen skal ikke spare på ressursene for å ta seg av dem. Folk flest skal hjelpes til å skjønne at det ikke er riktig å straffe ressurssvake mennesker, men at disse bør få hjelp. Det patroniserende i relasjo-

nen viser seg dessuten ikke bare i løsningene, men også i at Mathiesen taler på deres vegne, mest ekstremt når det kommer til offeret. De relasjoner som går mer til høyre, er av en annen type. Her er skal det ikke hjelpes, men kjempes. Disse får altså komme til orde på et vis. (En del av) Det motstanderne har å si tas seriøst og imøtegås. Når det gjelder den ”sørøstlige” relasjonen til myndighetene er denne en blanding. Her stilles det krav om at de burde være rasjonelle og lytte til Mathiesen og ikke til andre som er gruppert rundt dem. De behandles som ansvarlige og med kapasitet for å velge mer rasjonelle og humane løsninger.

Modelleseren har en spesiell plass i figuren. Det er ikke noe i teksten som gir henne dårligere/mindre verdier enn Mathiesen selv. Tvert imot appelleres det ofte til hennes verdier/holdninger. Hun og Mathiesen har mye til felles som han kan trekke på uten videre. Når det gjelder rasjonalitet, ligger leserne i utgangspunktet høyt i og med at de holder boka i hånda, men ikke nødvendigvis like høyt som forfatteren.²⁵ En leser som ikke selv er kriminolog, godtar i utgangspunktet å bli belært av en fagmann og vil kunne føle seg fornøyd ved at hun greier å henge med. En kollega vil kanskje lese med en bevissthet om at boka er beregnet på studenter og eventuelt glede seg over en vellykket framstilling av faglige resonnementer hun selv har mye til overs for. Det som særlig knytter tekstens modellerer og forfatterpersona nært sammen, er at de sammen oppretter de samme relasjonene til tekstens kontrastidentiteter. Dette kan selvsagt ikke enhver tenkelig leser gjøre. Teksten kan bare fungere overfor en leser som allerede plasserer seg selv litt over folket når det kommer til rasjonalitet, og litt til venstre for midten politisk. Dette er en betingelse for at KFF skal overbevise uten at det betyr at boka bare fungerer overfor de som er enige i fra før av og dermed

²⁵ Jeg ble helt avslutningsvis oppmerksom på at også andre har viet Mathiesens retorikk oppmerksomhet. Berit von der Lippe sammenlignet i forfjor i *Metaforens Potens* to ”fortellinger” om Schengenavtalen, Mathiesens *Schengen. Politisamarbeid, overvåking og rettsikkerhet i Europa* og Stortingsproposisjon 42, og kom bl.a. fram til følgende: *Mathiesen forteller oss at han sitter inne med kunnskaper regjeringen skjuler eller ikke kjenner til. Han plasserer seg samtidig som innehaver av informasjon og kunnskap man, dvs. vi andre, bare kan få om vi, som han, fordyper oss i alle dokumentene. Allerede her aner leseren en stemme like allvitende som den i st.prp. (1999:27).*

er overflødig. Den venstreliberale middelklassen er fortsatt langt større enn gruppen av abolisjonister.

Vi har nå sagt en del om de relasjoner som forfatter/leser sammen oppretter overfor tredjemann. Dette er sosiale grupperelasjoner som teksten (gjen)skaper. De kan også sies å eksistere utenfor teksten uavhengig av nettopp dette kommunikasjonstilfellet. Sosiologien omtaler dem som negative og positive referansegrupper. Vi skal imidlertid litt senere også se på den kommunikasjonsstrukturen som teksten oppretter, og som tekstvitenskapene gjerne begrepsfester med ord som (faktisk) sender, (faktisk) mottaker, modelleser, adressat osv. Sosial struktur dreier seg om gruppetilhørighet/identitet, positive egenskaper, negative referansegrupper/kontrastidentiteter. Kommunikasjonsstruktur står i et forhold til sosial struktur, men er ikke det samme. Halliday holder ikke disse fra hverandre, hans relasjoner omfatter begge, men så er han som nevnt mest opptatt av å vise hvor intimt forholdet mellom (sosial) realitet og tekst er. Det er imidlertid ingenting i veien for å skille ut de relasjonene som er knyttet til kommunikasjonsbegivenheten, og som er mer innholdsløse/abstrakte (mottaker f.eks.), og se på hvordan de hjelper til å etablere de mer innholdsrike og reelle sosiale relasjonene. Først tar vi imidlertid opp innvendinger mot den sosiale strukturen jeg har postulert.

Innvendinger

Jeg tror eventuelle innvendinger mot denne modellen av tekstens relasjonsarbeid ikke først og fremst vil rettes mot modellens innhold, altså skisseringen av gruppene og relasjonene mellom dem, men mot at modellen skulle ha noen kritisk hensikt. Hva jeg kaller de patroniserende relasjonene, er iallfall tilstrekkelig tydelige også før vi har sett på de mer indirekte uttryksmåtene. Det er nok å nevne underholdning, doxa og holdningskampanjen. Og når det kommer til relasjoner av bekjempelse, ville Mathiesen sikkert vedkjent seg dem. Modellens endelige form kunne selvsagt vært annerledes, dvs. den kunne vært mer detaljert. Andre veien derimot tror jeg ikke den kan forenkles. Man kunne prøve å tenke seg en endimensjonal modell der Mathiesen og leserne antas å etablere en slags motstandsrelasjon mot "kreftene for/bak fengsel", men da måtte

teksten vært annerledes. Enten måtte (1) både statlig og akademisk motstand objektiviseres, hvilket ikke ville gitt rom for en visjon om et rasjonelt/humanistisk styresett og dermed boka som kampskrift, eller (2) folk flest måtte holdes ansvarlig på lik linje med de myndighetene de har valgt, hvilket ville betydd (a) enten en uholdbar misantropi, eller (b) en sympatiserende rasjonalisering av stemmer utenfor fagfeltet, hvilket igjen ville betydd oppgivelsen av en sikker seier. Slik teksten er, må imidlertid to variabler til for å ordne de relasjoner teksten oppretter mellom de forskjellige tekstidentitetene og (eventuelt) leseren.

Innvendinger vil derfor heller rette seg mot hva som skulle være galt med opprettelsen av disse relasjonene. Mange akademikere har kanskje et mentalt kart som stemmer ganske godt overens med min modell og kan innvende at teksten innkapsler reelle relasjoner, med andre ord at den avspeiler i stedet for (retorisk) å projisere en situasjonskontekst. Og her kan jeg følge Mathiesen et stykke på vei. Ikke alle er like reflekterte. Det kan være at det er best at rettspleien i noen grad er isolert fra populistiske strømninger, som Tonry konstaterer at den er i Europa. Ikke alle politiske verdier er like spiselige: å basere strafferetten på rene effektivitetshensyn virker frastøtende. Det er ingenting i veien med opplysning og politisk kamp i seg selv – ikke engang i en fagtekst. Relasjonsarbeid er ikke i seg selv utilrådelig.

Svaret på slike innvendinger er at det er forholdet mellom relasjons- og feltarbeidet som er problematisk. Vi har sett at feltarbeid gjør relasjonsarbeid, men mest kritisk er selvfølgelig måten relasjonsarbeid kan gjøre feltarbeid på. Innvendingen kan dermed ikke møtes før i kapitlet *Konstruksjoner* hvor feltarbeidet skal behandles. Kort sagt kan jeg godta en innvending om at det påviste relasjonsarbeidet ikke ”gjør noe” hvis feltarbeidet står støtt på egne bein.

Identifiseringsprosessen

Tanken om at relasjonsarbeidet skulle gjøre noe bygger på noen allerede nevnte forutsetninger om lesning og selvidentitet. For det første har vi postulert en sympatisk leser, dvs. en leser som allerede deler sånn noenlunde den venstredoxa som tekstens argumentasjon henter mange av premissene ifra. En leser som har en ”folkelig”

identitet er selvsagt utelukket. Det er også en leser som måtte være tilhenger av absolutte straffeteorier. Teksten henvender seg til mange mennesker, men altså ikke til alle.

Vi har også sitert Merleau-Ponty på leseprosessen og bevisstheten. Bevisstheten er en summing av stemmer, og ikke avbrutt, motstandsløs lesning er å la sin bevissthet fylle av en annen stemme. Det er i dette perspektivet en formlikhet mellom bevissthet/tanke og språk/tekst som åpner for et ukomplisert syn på identifiseringsprosesser. Når vi legger vekk skillet mellom tanke og språk/tekst som tankeredskap, når vi legger vekk artikulering til fordel for omformulering, altså ikke tanke \Rightarrow tekst, men tekst \Rightarrow tekst, slipper vi en tung omvei om psykologien og mentale prosesser. Vi får en tekstprosess å hanske med i stedet.²⁶ Den er ikke ukomplisert, men komplikasjonene lokaliseres i språk/tekst, dvs. i en levende intertekstualitet som også omfatter bevissthetens indre monologer. På postmoderne innebærer dette et desentralisert subjekt. Dette har konsekvenser, ikke bare for tolkning av samfunnsvitenskapelige tekster, men også for oppfatningen av samfunnsvitenskapens studieobjekt. Et desentralisert subjekt blir ikke tilfreds av å få dekket sine behov av sosialstaten. Man kan heller ikke føre dets handlinger tilbake til rasjonelle målsetninger formidlet av instrumentell rasjonalitet, rett og slett fordi man ikke lenger regner med at mennesker har slike. Det man i stedet legger vekt på er den meningssammenhengen som subjektet lever i og ved. Subjektets handlinger føres tilbake til kulturell mening.

Når tekst og bevissthet antar samme form, blir det lett å forestille seg KFFs relasjonsarbeid som vellykket. Leseren har ikke en tanke i randen av den tekst hun leser. I den grad hun blir helt opp-

²⁶ Dette er et av poengene til sosialpsykologen og vitenskapsretorikeren Michael Billig (1996:141-42): *In this view, there is nothing specially distinct about thinking, as opposed to arguing. We might suppose that thinking is a silent and mysterious process, occurring in a private world inaccessible to others. This would seem to be quite different from the noisy bustle of argumentation, where public display is the order of the day. However, if the Eleatic Stranger in Plato's dialogue Sophist is correct, then the distinction between the two is only superficial (...) Thought, then, would not be seen as a process which is inevitably locked within the recesses of the brain and which is only dimly reflected in our words. Instead, the structure of the way we argue reveals the structure of our thoughts (...) humans do not converse because they have inner thoughts to express, but they have thoughts because they are able to converse.*

slukt av teksten, blander ikke engang andre stemmer seg inn. Nå er selvfølgelig ikke lesning helt det samme som lytting. Lesningen kan hele tiden avbrytes, uten at det nødvendigvis innebærer motstand. Her er det poenget Aristoteles nevnte: Hvis teksten klarer å snakke på likt med leserens indre stemme, eller til og med lar den indre stemmen gå litt foran, føler leseren velvære fordi hun får sine egne stemmer bekreftet. Men enten tekstens stemmer helt fyller leserens bevissthet og gir "gjenklang", eller leserens egne stemmer også får være med i en bekreftende "samklang", kan vi gå ut fra at identifiseringsprosessen består i at den indre kakofonien dempes av tekstens stemme som (1) samstemmer med de stemmer en regner som ens egne og dermed gir dem høyere kulturell verdi og plausibilitet/bekreftelse, som (2) hjelper til å artikulere ens egne stemmer, dvs. skaper sammenheng i hva som først kanskje var litt uklart, og som (3) setter motstridende indre stemmer i en sammenheng som gjør at man lettere klarer å avvise dem. En vellykket identifiseringsprosess innebærer at en går seg selv i møte i teksten, og da gjerne ens bedre selv.

Den autopoetiske kommunikasjonsmodellen

Alle tekster gjør både felt- og relasjonsarbeid. I noen tilfeller er begge deler like viktig, i andre gir det ene anledning til det andre. I bli-kjent-prat utgjør eksplisitt feltarbeid bare anledningen for indirekte relasjonsarbeid, mens omvendt barneskolens feltarbeid krever et stort og eksplisitt relasjonsarbeid. Forholdet mellom felt- og relasjonsarbeid i KFF kan gis flere tolkninger.

For det første kan problemstillingen avvises ved at de elementer av teksten som jeg hevder utfører relasjonsarbeid, påstås å ha faglig relevans. Det relasjonsarbeid som innrømmes, påstås videre å være av klasseromstypen: mer eller mindre selvfølgelig, uproblematisk, nødvendig og klart underordnet selve saken. Slik hardnakket motstand er det litt vanskelig å forholde seg til innenfor rammen av dette kapitlet, og her må det henvises til kapittel 5 hvor bl.a. holdbarheten av feltarbeidet skal undersøkes. Innvendingen tenkes med andre ord imøtegått indirekte ved at det demonstreres at feltarbeidet i KFF ikke kan stå på egne ben, men bæres av relasjonsarbeidet.

Hvis man i stedet godtar at KFF utfører et stort relasjonsarbeid, så kan dette gis to tolkninger. I en retorisk sammenheng blir relasjonsarbeidets innvirkning på feltarbeidet det sentrale. Her er vi imidlertid ikke kommet lenger enn at vi i stedet må forsøke en tolkning av relasjonsarbeidet alene, eller til og med hvordan motsatt feltarbeidet bare utgjør anledningen for relasjonsarbeidet. Det er her den nevnte autopoetiske kommunikasjonsmodellen kommer inn. Skjønt kommunikasjon: Modellen beskriver på hvilken måte hva som tilsynelatende er kommunikasjon i betydningen deling/formidling av budskap/informasjon, slett ikke er det:

In this model, the communicators (or as they are called, the “emitters” and “receivers”) do not communicate in order to transfer or create a message (as in the conduit and dialog models), or even to create some information, a conveyed message and an understanding, but simply to integrate elements from the communicative situation (the environment) which can contribute to the communicator’s so-called self-regulation and self-creation (hence the term “autopoetic”). This self-regulation and self-creation is an individual, idiosyncratic version of an interaction input. A basic goal of this self regulation or autopoiesis is to create a difference with respect to all other (real and potential) communicators. In this sense, communication is necessary for the individual in order to be constituted as an individual. The communicators are seen as closed systems, insofar as nothing can be integrated which is not specified in the system’s own structure (Berge 1994).

Hvis vi lar systemets egen struktur bestå i tekstens innsnevrede felt, altså det vitenskapelige/kriminologiske rammeverket, samt det egne verdisynet, ser vi ganske raskt at KFF ikke lett slipper til ting som ikke er eller kan bli spesifisert i strukturen. De absolutte straffeteorier, rettferdighet og hevn er så fremmed at det ikke behandles, men bare avvises som primitivt og irrasjonelt. I den grad det fremmede, som f.eks. fangenes opptreden, blir forsøkt behandlet, skjer dette gjennom en ganske hardhendt rasjonaliseringsinnsats eller overset

telse: Fangene yter motstand fordi de undertrykkes²⁷. For KFF og kriminologien dreier både kriminalitet og fengselsstraff seg om mennesker som årsaksstyrte. Kriminalitet har årsaker som fengslet skal gjøre noe med, og klarer ikke fengslet å få ned kriminaliteten, er det forfeilet. Systemet har også en moralsk struktur som implisitt bygger på at ikke alle mennesker er like årsaksstyrte, med andre ord en opplysningsideologi eller til og med en samfunnsingeniørdrøm. Denne strukturen tillater side opp og side ned om allmenn- og spesialprevensjon og samfunnsforsvar, men klarer i liten grad å forholde seg til den tenkning som er fortidsrettet, som altså ikke tar hensyn til virkninger på kriminaliteten. Denne kan ikke behandles på nivået for begrunnelser og argumentasjon, men inkluderes i den årsaksmassen som er fagets studieobjekt: Faget dreier seg ikke bare om å vinne kunnskap om hva som innvirker på kriminaliteten, men også om hva som innvirker på opprettholdelsen av fengslet. Argumenter som kan spesifiseres i systemets struktur behandles med andre ord symmetrisk som begrunnelser, mens alt annet blir forsøkt forklart (og utstøtt) som studieobjekter.

KFF integrerer altså de elementene fra situasjons- og kulturkonteksten som allerede er spesifisert i systemets egen struktur. Forsøk på å inkludere fremmede stemmer i teksten finnes ikke selv om det finnes spredte forsøk på å hankses med dem. Neste spørsmål er hvorvidt denne lukningen hjelper til med de kommuniserendes selvregulering og selvskapning. Her kan vi regne med en viss gradforskjell på å skrive og å lese: Det er skriving som åpner for *self-creation*, mens lesingen mer innebærer *self-regulation*. Forfatteren skaper en tekstpersona som han identifiserer seg med, dvs. hans selvidentitet idealiseres og styrkes av bli eksternalisert eller skriftfestet. I tillegg kan mottagelsen av teksten hans gi denne selvfortellingen bekreftelse og plausibilitet. Leseren derimot eksternaliserer ikke sin selvidentitet, men internaliserer eventuelt en identitet hvis

²⁷ Symptomatisk er også forkjærligheten for mekaniske forklaringsmodeller/metaforer som f.eks. den velkjente som behandler "kriminaliteten" som en slags gitt størrelse eller masse som hvis utsatt for press ett sted tyter ut et annet sted: *Blant problemene for det praktiske liv som Frank nevner, er muligheten (...) for at en høyning av straffnivået for én eller noen forbrytelser simpelthen kan forskyve kriminaliteten over til andre typer forbrytelser* (s. 88). Denne typen lenestolskriminalologi gir et rimelig inntrykk av forholdet mellom post- og kioskran, men kanskje ikke av forholdet mellom volds-, vinnings- og sedelighetsforbrytelser.

hun takker ja til tekstens tilbud. Leseren får sin selvidentitet styrket ved å møte elementer av den igjen i en vitenskapelig tekst. Hva man får bekreftet direkte ved at man kan skrive under på uttallige henvisninger til doxa, ved at man følger og til og med foregriper resonnementer, er videre en del av en større pakke med andre tiltrekkende elementer, elementer som ikke ennå er en del av selvidentiteten, men som kan bli det i løpet av lesningen. I et lengre tidsperspektiv blir det likevel vanskeligere å avgjøre om vi har med "levd skrift" eller med "skrevet liv" å gjøre. Lesning ligger til grunn for skriving og vice versa.

Identifisering og retorikk

Jeg har vist at KFFs relasjonsarbeid åpner for en identifiseringsprosess som har verdi i seg selv. Hvilken retorisk verdi denne identifiseringsprosessen har, må vente til kapitlet om tekstens feltarbeid. Her skal denne identifiseringsprosessen gis en plass innenfor retorikkfaget, dvs. vi skal se på hvilken måte identitetsperspektivet går utover nyretorikkens perspektiv på forholdet mellom forfatter og publikum.

I § 4. *The Audience as a Construction of the Speaker*, hevder Perelman (1968) at det essensielle er at talerens konstruksjon av sitt publikum er adekvat, eller at: *care must be taken to form a concept of the anticipated audience as close as possible to reality*. Taleren kan til en viss grad innvirke på publikum, men hovedvekten legges på tilpasning:

... there is the conditioning by the speech itself, which results in the audience no longer being exactly the same at the end of the speech as it was at the beginning. This form of conditioning can be brought about only if there is a continuous adaptation of the speaker to his audience.

Hva den eventuelle forandringen av publikum skal bestå i bortsett fra det helst skal ha fått en ny overbevisning, ekspliseres i liten grad. Perelmans retorikk er produktiv og i tillegg hovedsakelig innrettet mot logos eller argumentasjon. Forandring utover økende tilslutning til en tese, bringes dermed inn bare hvor den kan gis en instrumentell forklaring i forhold til å øke styrken på tilslutningen og bringe publikum fra tilslutning til handling. Perelman argumen-

terer bl.a. for en rehabilitering av den epideiktiske delen av retorikken:

...epidictic discourse sets out to increase the intensity of adherence to certain values, which might not be contested when considered on their own but may nevertheless not prevail against other values that might come into conflict with them. The speaker tries to establish a sense of communion centered around particular values recognized by the audience (1968:51).

Humanitet/barmhjertighet er rimeligvis en slik verdi som ikke kan angripes som sådan, men som likevel kan måles opp mot og begrenses av andre verdier (ansvar) som kommer i konflikt med den. Perelmans begrep om epideiktisk retorikk dekker m.a.o. KFFs verdiskurs. Perelman gir også grunnlag for en kritikk av Mathiesen i den grad Mathiesen ikke forsøker å overtale et universelt publikum, dvs. *overbevise*, men i stedet nøyer seg med å vinne tilslutning i sin egen gruppe:

...a government spokesman in Parliament may give up any hope of convincing the opposition, even before he begins to speak, and may be satisfied with getting the adherence of his majority.

Perelman kommer også i sin behandling av verdiskurs inn på hva jeg formulerte som den hjelp tekstidentitet kan yte selvidentitet i form av økt status, plausibilitet og indre sammenheng, idet han siterer Simone Weil på tanker som allerede eksisterer i folks hjerter før de blir offentlig ytret:

If one hears this thought expressed publicly (...) its force is increased a hundredfold and can sometimes bring about an inner transformation (1968:53).

Man kan altså komme ganske langt også uten eksplisitt bruk av identitetsbegrepet. Den bruk av identitetsbegrepet som jeg har skissert, gir imidlertid en del i tillegg. For det første forklares også ikke-instrumentelle identifiseringsprosesser, altså den glede som skriving og lesing i seg selv kan gi uaktet hensikten med saken. Epideiktisk tale/propaganda er helt klart en type relasjonsarbeid, og Perelman sier mye om relevansen i forhold til feltarbeidet, men

veien fra felt til relasjon (vanskeliggjøring, utpensling) er han ikke så opptatt av. Det identitetsbegrepet her kan bidra med, er en hypotese om ikke-instrumentell, men effektiv retorikk som bygger på at leseren bringes inn i relasjoner som lar henne danne felles sak med teksten. Mens tradisjonell retorikk og også nyretorikken opererer med iallfall noenlunde motvillige lesere, en mottaker som er motpart, lesere som står overfor en tekst som iherdig forsøker å overtale/overbevise dem, viser identitetsbegrepet hvordan en tekst i stedet kan klare å danne et fellesskap med leseren. Dette fellesskapet relokaliserte den uenighet mellom forfatter og leser som klassisk retorikk mente det var teksten/argumentasjonens oppgave å overkomme, til grenseskjellet mellom dette nye fellesskapet og mer eller mindre fiktive kontrastidentiteter.

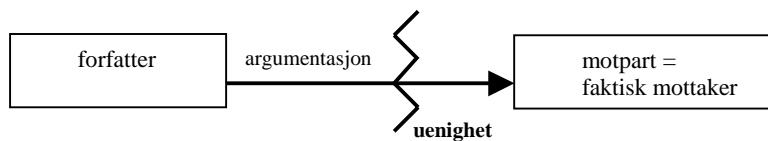
For det andre kan det hende at identitetsarbeid ikke var like relevant på Perelmans tid, at det har skjedd en utvikling i tekstkulturen som svar på en samfunnsutvikling som har gjort selvidentitet til et stadig mer prekært problem. Akkurat som man ikke kan være reklamemann i dag uten en meget fint utviklet sans for denne problematikken, vil man innenfor kritisk retorikk gå glipp av mange teksters virkemåte uten et identitetsperspektiv.

For å oppsummere: Nyretorikken (og vitenskapen) opererer med en vurderende og motvillig leser og en tekst som forsøker å overtale/overbevise henne med argumentasjon. Publikumstilpasning dreier seg i hovedsak om å vurdere argumenter og verdier relativt til leseren. Tekster kan imidlertid i stedet gjøre et relasjonsarbeid som fjerner denne spenningen mellom forfatter og leser, men gjeninnfører den i forhold til kontrastidentiteter. Hvis vi forestiller oss uenighet, eller iallfall fravær av enighet, som en kløft mellom forfatter og leser og teksten som en bro over denne kløften, så innebærer KFFs relasjonsarbeid en ny grøftegraving – rundt forfatter og leser – for å fylle igjen den gamle kløften mellom dem. I stedet for å fjerne kløften, skaper teksten en ny og samler sine lesere på den riktige siden. Teksten tilpasser seg ikke en motpart, men skaper en kontrastidentitet av denne. Relasjonsarbeidets fortjeneste er altså at leserne ikke får være motpart, men forhåpentligvis faller ned på riktig side allerede i utgangspunktet. Arbeidet med å oppnå enighet skiftes slik til fordel for iscenesetting av uenigheten. Dette minner rimeligvis om

reklame og markedsføring på den måten at identitetsarbeid innebærer en segmentering av markedet/publikum: Teksten forsøker ikke å vinne over den potensielt store motstandergruppen, men splitter den i en liten del som man lar det gå hardest mulig utover slik at resten tidligst mulig rygger over til tekstens side. Dette betyr ikke at man ikke overtaler nye mennesker, altså at man nøyer seg med å snakke til folk som allerede er enige. Teksten (men særlig mange tekster) kan nemlig klare å føye nytt (abolisjonisme) til leserens bedre jeg (human venstreliberaler).

Modell av kommunikasjonsstrukturen

Da er vi endelig framme ved modellen av kommunikasjonsrelasjonene til forskjell fra kartet over de sosiale relasjonene. Først kan vi framstille nyretorikkens argumentasjonsmodell:

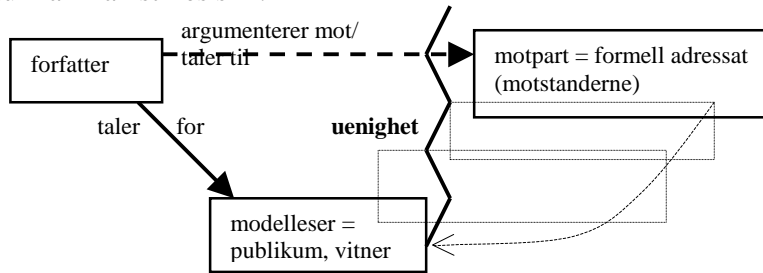

Denne generelle modellen ligner den såkalte rørmodellen som innebærer at informasjon overføres fra en avsender til en mottaker. I dette tilfellet spesifiserer vi informasjonen til å være argumentasjon og hensikten med kommunikasjonen er oppnåelse av enighet. Modellen er såpass abstrakt at den for så vidt kan anvendes på all argumentativ tekst, også KFF i den grad boka er skrevet og blir lest. Man går imidlertid glipp av noe ved bruk av en modell som ikke skjelner mellom tekstens formelle adressat og faktisk mottaker. Vi kan nærme oss dette ved å tenke på kommunikasjonsstrukturen i en rettsal. Der er ens faktiske mottaker ikke motparten, men en tredjepart, dommeren, selv om all argumentasjonen tar sikte på å gjendrive motpartens argumenter. Man argumenterer riktignok med motpartens advokat, men **for** dommeren i og med at rettslige skritt innebærer at man forlengst har oppgitt å komme til enighet med motparten. Argumentasjon som tar sikte på å *overbevise*, kan hos Perelman sies å danne en fiktiv overgang mellom rettslig argumentasjon og argumentasjon som bare tar sikte på å *overtale* en konkret

motpart. I sistnevnte tilfelle er kommunikasjonsstrukturen dyadisk som i modellen ovenfor, mens når man overbeviser i Perelmans forstand, argumenterer man ikke bare med ens konkrete motpart, men appellerer også indirekte til en tredjepart i form av det universelle publikum. I rettsalen er denne tredjeparten ikke bare en fiktiv appellinstans som man selv anerkjenner og forventer at motparten også skal anerkjenne, men en konkret skikkelse. Poenget er at Perelman åpner for en triadisk kommunikasjonsmodell der faktisk mottaker/modelleser kan være en tredjepart, mens det bare er teksten isolert sett som kan gi inntrykk av at motparten fortsatt er faktisk mottaker. Å finne "rene" eksempler er vanskelig. Det finnes neppe noen kommunikasjon mellom to parter som ikke har et lite tredjepartselement i seg, i det minste i form av normer. Hvis man lar være å personifisere disse normene slik Perelman kan sies å gjøre med *det universelle publikum*, kan man likevel operere med dyadiske strukturer og forbeholde merkelappen triadiske strukturer til situasjoner hvor tekstens adressat ikke faller sammen med faktisk mottaker. Manglende sammenfall er imidlertid ikke det samme som totalt brudd. Det hender i retten at aktor anbefaler at en tiltale frafalles, og uten en slik mulighet ville den "stort sett" triadiske strukturen kanskje ikke kunne opprettholdes. Det samme kan sies om stortingsdebatter hvor faktisk mottaker er media, men hvor den adresserte motparten likevel i prinsippet (og som en mulighet) skal kunne la seg overtale/overbevise. Så også med KFF: det er ikke helt umulig å forestille seg at boka både er ment for myndighetene og i tillegg tas stilling til av disse. Arroganse i skikkelse av debattanter som ikke bryr seg med mottakernes reaksjoner, men er fornøyd med det universelle publikums fiktive bifall, regner vi imidlertid ikke som triadisk. Det universelle publikum kan ikke kalles faktisk mottaker, og det er dermed fortsatt er sammenfall mellom denne og tekstens adressat. Det er likevel et element av tredjepart her som illustrerer at den ideelle dyade klarer seg uten appellinstans.

Det spesielle med KFF er at man forventer at en vitenskapelig og argumentativ tekst av lærebok/fagbok-typen legger seg nær opp til en dyadisk modell hvor man riktignok er trygg på at ens ennå ikke overbeviste motpart anerkjenner de samme normer som en selv iallfall når det kommer til rasjonalitet. Man forventer at forfatteren

(iallfall av strategiske hensyn) viser motparten den minimumsrespekt som innrømmelsen av at det "går an" å være uenig innebærer. Dvs. man forventer som leser at boka vil henvende seg til en for å få en til å innse at fengsel er feil løsning. Det gjør imidlertid ikke KFF. Boka argumenterer iherdig mot akademiske motstandere og forklarer folkelig motstand, med leseren som tilskuer. Dette publikumet som man blir en del av, mobiliseres så som dommere eller kanskje heller vitner på de punkter hvor tekstens (fiktive) adressat tydeliggjøres ekstra sterkt, enten det dreier seg om appellering til myndighetene eller eksponering av motstanderne. Man kan si at tekstens forfatterstemme roper til publikum: Har jeg ikke rett! Hør på dette! Men de vil jo ikke høre, de! KFFs kommunikasjonsstruktur kan framstilles slik:

Det som muliggjør denne triadiske strukturen, er bokas dobbeltarbeid med både å være debatt, og å være om debatten. Hva som får triaden til å fungere er relasjonsarbeid. Det er altså en sammenheng mellom tekstens sosiale struktur og kommunikasjonsstrukturen. Når man skriver for tredjemann slik Mathiesen gjør, er man rimelig sikker på at sjansene hos denne er bedre enn hos motparten, altså de som virkelig er uenige. Modelleseren som KFF impliserer, har humane verdier og er rasjonell, og som sådan er hun allerede sånn halvveis mot fengsel, i hvert fall ikke for. At rasjonelle, humane mennesker på venstresiden kan være tilhenger av fengsel, straff og endog absolutte straffeverdier, finnes det ingen antydninger om, slik det rimeligvis måtte ha funnes i en dyadisk tekst. Hvilken virkning har det så å nekte å gi lillefingeren? Hvis vi formulerer en strategi for KFF, kan man si at valget mellom å prøve og få rett og å late som man har rett, er et enten-eller-valg. Hvis man først har fått

leseren til å danne felles sak med teksten mot de andre, har fått leseren til å anse seg selv som argumenteringens vurderende vitne og ikke dens mål, kan man ikke plutselig begynne og framstille motstandere ”som det går an å sammenligne seg med”. For hvis tekstens formelle adressat eller motpart først er gitt en ugunstig plassering på relasjonskartet, vil enhver mulighet for nølende identifisering med motparten fra leserens side (som f.eks. et skifte i tone kan gi) få henne til å reagere negativt på resten av teksten. Undertegnede kan her anføres som et eksempel på hvor galt det går når relasjonsarbeidet og dermed den kommunikative strukturen ikke fungerer. Kort sagt innebærer en dyadisk struktur en innrømmelse av at det går an å være uenig, mens den triadiske rettsaksstrukturen avviser å gi reelle innrømmelser. Man kan også formulere det som et valg av motstander, dvs. valg av hvem man vil adressere i teksten. Hvis dette valget ikke sammenfaller med faktisk mottaker, altså at man taler mot én for en annen, blir strukturen triadisk og tekstens adressat fiktiv. Det er videre grunn til å tro at vakling mellom de to alternativene fungerer dårlig.

Likevel er det klart at påstanden om at KFF har en triadisk kommunikasjonsstruktur, neppe vil bli godkjent uten videre. En fagbok kan ikke bete seg som en ”snu ryggen”-demonstrasjon, og eventuelle forsvarere av KFF kan hevde at boka argumenterer mot en motpart. Punktum. At de faktiske leserne allerede er enige med Mathiesen, er ikke Mathiesens feil, og det er heller ikke myndighetenes ignorering av KFF. Ricca Edmondson (1984, 1995) har sagt at det merkelige med sosiologer er at det kan synes som om de holder opp med å være sosiologer idet de begynner å skrive, ettersom de så eksklusivt fokuserer på at teksten skal være sann, mens de tilsynelatende ikke bryr seg med hvordan den faktisk virker. Edmondson konklusjon er at *sannferdighet* (truthfulness), i motsetning til sannhet, fordrer nettopp en slik hensyntagen til også hvordan teksten vil bli tolket av leserne. Thomas Mathiesen er ikke bare sosiolog, han er mediesosiolog.

Oppsummering

Vi skal her kort rekapitulere hva som taler for at KFF utfører et identitetsarbeid. For det første etableres alle viktige relasjoner alle-

rede i forordet. Siden både styrkes og utnyttes disse. Teksten fokuserer hele tiden på hvem argumentene tilhører. Argumentene for fengsel knyttes til kontrastidentiteter, mens argumentene mot fengsel knyttes til tiltrekkende egenskaper som til sammen utgjør en modelleser som er nært knyttet til Mathiesen/kritikerne. Denne modelleseren er rasjonell i motsetning til folk flest og human i motsetning til akademiske/politiske høyrekrefter. I det teksten oppretter fiktive relasjoner til myndighetene og akademiske motstandere, inviteres modelleseren til å overvære Mathiesens kamp med irrasjonalitet og inhumanitet og inhuman rasjonalitet. Modelleseren blir Mathiesens vitner i stedet for motpart. Hvem vil tilhøre dem som fortsatt trenger å overbevises, dem som ennå ikke har skjønt det? Tekstens modelleser er allerede enig med Mathiesen. Tekstens kontrastidentiteter kan desverre neppe bli det. Slik kan fengselsmotstand innføres som et nytt element i et større publikumssegment.

4 Virkemidler

Vi skal nå se på noen retorisk relevante trekk ved medieringen. Denne kan man godt si dreier seg om form, om språklig/retorisk/argumentativ/medial form eller struktur, og en teksts felt/relasjon representerer da et innhold som ofte kunne vært gitt en alternativ mediering. Men også felt/erfaringsbasert mening kan gis en slik "hjelperolle" i forhold til et mer primært feltarbeid, og felt vil derfor ikke her bli unngått. Det dette kapitlet skal behandle, er trekk ved teksten som relativt uproblematisk kan enveisrelateres til felt/relasjon. Det er ikke tekstens hva og hvem, men tekstens hvordan som skal belyses, og det blir derfor riktigere å si at det skal handle om "virkemidler" i vid forstand, enn bare om medieringen. Metaforikk, som blir et av temaene, kan for eksempel heller ses på som en selvstendig type erfaringsbasert mening enn som bare et annet innholds form/mediering. Her skal metaforikken undersøkes for å se om den i det minste reflekterer den sosiale og kommunikative strukturen vi kom fram til i forrige kapitel. De andre virkemidlene vi skal undersøke, er derimot sterkt, for ikke å si uløselig knyttet til KFFs mediering, nærmere bestemt til *kanalen*. Det vi skal undersøke, er tekstens behandling av andres synspunkter, og denne muliggjøres av bokformen. Både Mathiesens utvelgelse av andres synspunkter og den retoriske analysen han gir enkelte av disse, ville ikke vært mulig i en muntlig dialog. Også den metadiskursive innrammingen av andres synspunkter tas med fordi den (som metaforikken) reflekterer sosial/kommunikativ struktur. Hensikten med dette kapitlet er altså delvis å underbygge mine funn fra forrige kapitel og å vise konsekvensene av dem, delvis å vise hvordan KFF også fungerer retorisk i mer tradisjonell forstand.

Andres synspunkter

Merleau-Ponty åpner som regel med inngående å beskrive en oppfatning som ikke er hans egen. Han gjengir den uten snev av fordreining eller spott, slik at leseren lett kan komme til å tro at han taler på egne vegne. Ved å yte motstanderen størst mulig rettferdighet og unngå enhver karikatur, skal angrepet som følger bli desto mer virkningsfullt når det endelig kommer.

Dag Østerberg

I en forstand handler KFF bare om hva andre har sagt og sier etter, som det uttrykte målet er å behandle alle de viktigste teoriene som brukes for å legitimere fengsel. Motstandernes synspunkter må derfor få komme fram i utstrakt grad, i motsatt fall vil leseren kunne få inntrykk av at boka ikke holder hva den lover. Når boka i tillegg bekjenner sin lojalitet overfor idealet om kommunikativ rasjonalitet, er det imidlertid også rimelig å forvente at det blir forsøkt gitt et redelig inntrykk av motstandernes argumenter. Kommunikativ rasjonalitet forutsetter dialog. En bok som skal bidra til kommunikativ rasjonalitet, må derfor forsøke å fungere etter, eller etterligne, dialogiske betingelser, hvilket vil si at man lar den andres stemme lyde like klart i teksten som den i en reell dialog ville gjort. Dette er et minimumskrav. Ideelt sett bør en vitenskapelig tekst artikulere motstanderen bedre enn hva han selv formår. Dette er ikke bare velvillighet. Bekjempelsen av en verdig motstander er mer ærerik enn en lettkjøpt seier og også mer effektiv retorikk, får vi tro. I KFFs tilfelle innebærer dette at motstanden burde vært gitt en mest mulig sympatisk stemme, at det burde vært søkt etter både rasjonalitet og moral hos den andre. Rasjonalitet uten dialog er ikke **kommunikativ** rasjonalitet. Kommunikativ rasjonalitet innebærer ifølge Habermas moralske prinsipper i form av uunngåelige forutsetninger for denne typen kommunikasjon. Å skulle etterleve denne moralen også når man benytter seg av monologen, må bety at man avstår fra å benytte seg av hva jeg sammenfattende velger å kalle "monologens overtak". Etter hva som er sagt i de foregående kapitlene, er det allerede klart at jeg mener Mathiesen ikke tilfredsstillende de idea-

ler han selv forfekter, på tross av at de ifølge Habermas *forces itself intuitively on anyone who is at all open to this reflective form of communicative action* (Habermas 1993:1). Vi skal først se på innrammingen av andres synspunkter.

Metadiskursiv innramming

Metadiskurs er diskurs om diskurs, altså hva teksten sier om seg selv. Ken Hyland har undersøkt hvilken rolle metadiskurs spiller i den akademiske artikkelen og mener den har både retoriske/mellompersonlige og pedagogiske/tekstuelle funksjoner. Grunnlaget for metadiskurs ligger i alle påstanders potensielle negering (1998:440):

there is no independent, objective means of distinguishing observation from presumption. (...) Metadiscourse is one indication of a writer's response to the potential negatability of his/her claims; an intervention to engage the reader and anticipate possible objections or difficulties of interpretation. It's role in academic discourse is therefore rhetorical, concerned with galvanising support, expressing collegiality, resolving difficulties and avoiding disputation.

Den retoriske funksjonen fungerer videre i forhold til både felt og relasjon, dvs. metadiskurs skal gi påstander et plausibelt forhold til virkeligheten og skape formålstjenlige relasjoner mellom en faglig persona og publikum.

Behandlingen av metadiskurs er ifølge Hyland svært påvirket av Hallidays tredeling av kontekst/tekst²⁸. Vi finner da også den samme balanseringen mellom tilpasning til og skaping av kontekst hos Hyland som hos Halliday. Metadiskurs sies således å være *avhengig av kontekst, eksplisere kontekst, og hjelpe til å definere kontekst*. Det skulle iallfall være klart at i den grad KFF er en tekst som i særlig grad avhenger av å kontrollere sin egen tolkningskontekst, vil den bruke metadiskurs i utstrakt grad:

²⁸ ... discussions of metadiscourse have been heavily influenced by Halliday's (1973) distinction between the ideational elements of a text and its textual and expressive meanings. Thus the term is used to refer to non-propositional aspects of discourse which help to organize prose as a coherent text and convey a writer's personality, credibility, reader sensitivity and relationship to the message (Crismore et al., 1993) (Hyland 1998).

Put simply, the significance of metadiscourse lies in its role in explicating a context for interpretation, and suggesting one way which acts of communication define and maintain social groups (1998:441).

P.g.a. ytringers multifunksjonalitet finnes det mange løsninger på hvordan metadiskursive tekstelementer skal skilles ut. Det viktigste er å skille metadiskurs fra proposisjonelle elementer, hvilket kan være vanskelig: *uskadeliggjøringsteorien [er] i sin rendyrkede form strippet for humanistiske idealer* (s. 119). Dette er en saklig påstand, men kunne også regnes som en *attitude marker* som *expresses a writer's persona*, "the created personality put forth in the act of communicating" (1998:443). Dessuten finnes det mange indirekte former for metadiskurs som metaforbruk, allusjoner etc. Hylands løsning er bare å regne med eksplisitte virkemidler *generally interpreted as metadiscourse*, dvs. at han ikke tar med tvilstilfeller. Likevel får han problemer med den interne kategoriseringen av forskjellige typer metadiskurs. "M.a.o." kan således både hjelpe leseren å forstå (pedagogisk/tekstuell funksjon), men også implisere en autorativ posisjon vis a vis leseren (retorisk/relasjonell funksjon) (1998:444).

Jeg håper å gå klar av slike problemer ved å velge en enkel løsning. For det første skal vi her ikke ta for oss hele tekstens metadiskurs, men bare hva teksten sier om andres synspunkter, dvs. vi skal sammenligne presentasjonen Mathiesen gir sine egne og kritikerens ytringer med presentasjonen han gir motstandernes ytringer. Her må vi selvfølgelig unngå å ta med behandlingen Mathiesen gir det proposisjonelle innholdet i andres synspunkter og hva han sier de har gjort eller tenkt. Slikt får vi velvillig regne som argumentasjon. Løsningen jeg har valgt er å liste opp de forskjellige ordene som refererer til hvert "ytringstilfelle" sine tre elementer: (1) ytrere, (2) ytringshandlinger og (3) ytringer. Ett ytringstilfelle kan ha direkte referanse til alle tre elementene, men ett eller to av dem kan også være kun implisert. Vi skal her bare ta med de ytringstilfellene hvor en ytrer nevnes med navn eller pronomen – et lite "man" eller "en" er altså minstekravet – samtidig som det eksplisitt refereres til enten en ytringshandling eller ytring eller begge. Kravet til eksplisitt referanse er strengt: ord som refererer til forskningsmessige

aktiviteter eller tenkning, som f.eks. behandle, se, forutsi, komme til, gjennomgå, skille, være opptatt av, vurdere, spørre osv. (og deres substantivering), utelates selv om de stort sett også innebærer en konkret ytring. Ord som jeg derimot mener tilfredsstillende kravet til eksplisitt referanse er bl.a.: gå inn for, være eksponent for, rapport, teori og mene. En viss grad av vilkårlighet innrømmes her ("å mene" er f.eks. et soleklart tvilstilfelle). Karakteristikk av eller påstander om ytringstilfeller tas for øvrig heller ikke med. Det gjør derimot adjektiver og adverbialer som er knyttet til de refererende ordene. Teorier sies i KFF å vokse og å bli *nedkjempet* eller *utsatt for sterk kritikk*, men slikt tas altså ikke med tross klare metadiskursive funksjoner. Oppstillingen får altså på langt nær med seg all metadiskurs omkring refererte synspunkter/sitater. Utbrudd fra forfatterens side som: *Hva skal man si til denne argumentasjonen* (s. 145), må ofres til fordel for objektive og lett håndterlige kriterier som kan framskaffe et greit sammenligningsgrunnlag. Inndelingen i motstandere og kritikere har for øvrig ikke medført problemer. De to skilles etter hvilken argumentativ funksjon de har i kapitlet. Det er stort sett meget klart. Motstanderen von Hirsch inkluderes f.eks. blant kritikerne siden han i det kapitlet vi skal se på, stort sett brukes mot fengsel. Videre har jeg forsøkt å ordne stoffet slik at man får et oversiktlig inntrykk av å lese nedover spaltene. Rekkefølgen er bare halvveis kronologisk i og med at nye ytringstilfeller av samme yrter føres opp der denne først ble nevnt, men etter et linjeskift. Til samme ytringstilfelle hører ord på samme linje til høyre og venstre i de andre spaltene. Linjeskift markerer altså nye ytringstilfeller av samme yrter, mens ny boksinndeling markerer nye yrtere. Vi skal nå scanne gjennom hele kapittel 4:

Motstanderne		
ytrer	ytringshandling	ytring
en det kriminalpolitiske system og dets forskere en man de man den selektive uskadeliggjøringens representanter	har utover i 1980-årene og inn på 1990-tallet hentet fram har produsert forsøker seg med sa har samtidig vedgått hevder benekter	teorien om ... og i noen grad teorien om nye varianter av gamle teorier om
den konservative amerikanske kriminologen James Q. Wilson Wilson Wilson James Wilson James Wilson	var den gang den ledende internasjonal eksponent for mente som uttalte seg i meget hypotetiske former bygde i svevende vendinger gjorde seg i ... til talsmann for selv ... konkluderer med å si	synspunktet i førsteutgaven av sin før nevnte bok førsteutgaven av sin bok
Ahlberg Ahlbergs, Alhberg Han Ahlbergs Alhbergs	konstaterer selv konkluderte ... da også formulerte ... slik:	i den første av ... to rapporter denne viktige konklusjonen egen konklusjon i den andre av ... to rapporter
Andersson Andersson han	sier har imidlertid også en del å si om mener derved	
Greenwood	rapporterer	
amerikaneren Richard A Wright han	mener	i hans før nevnte bok ...

han Wright han også han Richard Wright Richard Wright kriminologen Richard Whright Wright han han han han Wright Richard Wrights ham han han Wrights Wright	selv om ... medgir mener ikke bare at dermed mener ... medgir mener at han har som ... selv påpeker fastholder imidlertid i også ... mener sier: sier sier fremholder som ... nevner gir ... grunnlag for å si finner imidlertid intet grunnlag for å si kaller som ... selv formulerer det	et motargument mot sin bok bok egen oppsummering
--	---	---

Kritikerne		
ytrer	ytringshandling	ytring
vi vi vi vi vi vi vi vi vi vi vi vi	skal i det følgende si skal i det følgende på generelt plan presen- tere kaller dernest skal ... , mer konkret presentere kaller skal til slutt trekke noen har nevnt skal nå gå over til å drøfte som ... også har påpekt som ... nevnte innled- ningsvis har også forklart har så langt hovedsakelig snakket om i diskusjonen av ... har ...	konklusjoner

vi en vi vi vi vi	imidlertid antydnet som ... poengterte kan også si det litt anner- ledes, slik: i korthet konkluderer ... følgende: som ... sa sa som ... gjorde rede for som ... drøftet	
han (Nils Christie) han han Christie han Nils Christie	sa påpekte på dette grunnlaget gikk ... inn for sa det slik: har poengtert ... ved å understreke	en omfattende dissens i en utredning
jeg jeg jeg jeg jeg jeg jeg jeg jeg meg meg mitt	tilføyer mener har sagt tilføyer nevner i samme forbin- delse tilføyer skyter inn her at føyer til nevnte foran la ... tilføye la ... først si litt om ... svar er:	
kritikerne	la igjen bl.a. vekt på	
juristene	kaller	
dels matematisk/ statis- tisk og dels krimino- logisk hold Hanns von Hofers von Hofer von Hofer	har kommet fra sier i korthet at konkluderer slik:	kritikken kritikk
"Panel on Research on Criminal careers" med Alfred Blumstein som formann og med støtte fra National Institute of Justice	offentliggjorde i 1986	sin store to-binds rapport i 1986

Blumstein m.fl.	som ... formulerer det	
i ... fra et "Panel on the Understanding and Control of Violent Behaviour" under redaksjon av Albert J. Reiss og Jeffrey A. Roth		en rapport
amerikaneren Andrew von Hirsch' von Hirsch' von Hirsch han von Hirsch	har imidlertid konkret vist skriver påpeker	arbeid om oppsummering
Chaiken og Chaikens de de deres de Chaiken og Chaikens de	rapporterer især – i motsetning til ... meget åpent – at konkluderer konkluderer etter å ha påpekt understreket	rapport konklusjon ord om
Flemming Balvig Balvig han	en identisk konklusjon trekkes av ... i ... mener understreker	noen danske undersøkelser
den svenske kriminologen Henrik Tham HenrikThams Tham	har i ... formulert det slik: som ... skriver:	en anmeldelse ord
Richard J. Lundmans Lundman	konkluderer selv slik:	bok
Komiteen komiteen Komiteen	summerer sitt syn på ... slik: Videre summerer ... sitt syn på ... slik: oppsummerer sitt syn på ... med disse ordene:	

Oversikten trenger i grunnen ikke kommentarer ettersom et kort gjennomsyn gir godt nok inntrykk av hvor forskjellig valør referansene har avhengig av om det er venn eller fiende de viser til. Noen av de tilsynelatende mer nøytrale kan vi likevel oppholde oss ved. Ordet "imidlertid" nyttes f.eks. to ganger ved gjengivelse av Wright. Hyland (1998) klassifiserer dette ordet (however) som et "logisk konnektiv" som hjelper leseren å tolke en pragmatisk, i dette tilfellet kontrastiv, relasjon mellom ideer i tråd med forfatterens tenkning. Lille "imidlertid" kan likevel i tillegg gi en mer eller mindre positiv eller negativ valør til enten den første eller siste av de kontrastivt tilkoblede ideene (og deres opphavsmenn) avhengig av ideenes relative styrke.

Når det f.eks. sies om Wright at *han finner imidlertid intet grunnlag for å si at lange straffer er mer effektive enn korte* (s. 153), etter at det er sagt at han finner en moderat avskrekkings-effekt av straff, da er det bruken av "imidlertid" som sørger for å svekke Wrights *moderat positive* resultat ved å holde det opp mot et tenkt bedre resultat. Og når det sies at Wright *imidlertid fastholder* selektiv uskadeliggjøring etter at det er sagt at *problemene [ved selektiv uskadeliggjøring] er altså formidable*" (s. 145), da er det likeledes "imidlertid" som lar Wrights "fastholdelse" framstå som krampaktig ved at den kontrasteres med en konklusjon som er godtgjort over flere sider.

Logiske konnektiver er selvfølgelig både tallrike og nødvendige og kan kanskje bare sjelden som her med noe plausibilitet hevdes å ha en retorisk effekt. Men derfor er man heller ikke på vakt overfor dem. Logiske konnektiver styrer forståelsen på en tilforlatelig måte, og nettopp deri ligger et retorisk potensiale. Dette forklarer likevel ikke opphopning av "imidlertid" på motstandersiden ettersom ordet også kunne vært brukt positivt om en kritiker: kritiker NN har imidlertid vist... Den faktiske bruken av ordet føyer seg likevel inn i det mer åpenbare mønsteret av pluss- og minusord som lar oss trekke den klare konklusjon at når det kommer til metadiskurs nyter KFF godt av monologens overtak.

Sitatvalg

Vi skal nå se på hvordan sitater fungerer i KFF. Rimeligvis har sitater en faglig begrunnelse. De gjengir presist et argument eller funn. De har også en stilistisk begrunnelse. Å veksle mellom gjengivelse, indirekte sitat og sitater i framstillingen motvirker inntrykket av både monolog og monotoni. Det skaper en viss dynamikk i teksten. Sitering kan imidlertid ha andre funksjoner. Vi skal konsentrere oss om en spesiell type som har sammenheng med at sitater er å regne som dokumentasjon – en bevisfunksjon.

For å forstå den retoriske effekten – ikke av sitater som bevis/dokumentasjon – men av at leserforventninger tillegger dem denne funksjonen fordi de alminneligvis fungerer slik, skal vi trekke inn den nevnte triadiske kommunikasjonsstrukturen. Når beviser brukes overfor en motpart for å få denne til å godta gyldigheten av ens påstander, impliseres alltid en tredje part som appellinstans. KFF har passert stadiet for vanlig argumentasjon hvor denne appellinstansen er implisitte vitenskapelige normer som deles av dyadens to parter. Når forfatterpersonaen i KFF fortsatt argumenterer med en motpart, er det ikke for å overbevise ham, men for å vise den forhenværende motparten, leseren, som nå er gitt tredjepartsrollen som tilskuer og dommer, hvordan saken står. Han henvender seg ikke til motparten, men snakker om ham. Denne triadiske strukturen skal godtgjøres og utdypes gjennom tolkning av tekstens sitater som med dette får flere oppgaver:

Kapittel 1: Her åpnes det med et tidligere nevnt Foucault-sitat, men bortsett fra et lengre sitat av Christie er det motstanderne i form av et knippe politikere som siteres under overskriften *Akselerasjon*. Sitatene presenterer ikke motargumenter, men skal eksemplifisere hvordan den offentlige straffekulturen er blitt. De første motstanderne i KFF objektiveres, hvilket kommer til uttrykk også i metadiskursen: [*Den engelske justisministeren Michael Howard*] *summerte sitt syn (...) med bl.a. følgende ord – som gir uttrykk for (...) og dessuten et inntrykk av ministerens analytiske nivå* (s.33). Selve sitatet er naturligvis ganske grovkornet både i form og innhold, men det er da også fra nederste hylle. Det retorisk relevante er at mens Mathiesen lar leserne på første side få høre fra en eminent kritiker, er den første motstander de møter en av de verste. Det me-

get lange Howard-sitatet følges så opp av den svenske justisministeren pamflett (som ble kalt en "rapport"), *At renovera en förfallen kriminalpolitik*. Ordvalget her var litt, men bare litt mer sivilisert enn ordvalget til kollegaen Michael Howard (s. 34). Selve sitatet inneholder imidlertid ikke noe mer usivilisert enn at man har tatt velgerne alvorlig og lagt om kursen for å skape økt *rättstrygghet*.

Her bryter forresten Mathiesen med objektiveringen idet han argumentativt påpeker at kursomleggingen ikke vil gi økt trygghet. Han hanker seg imidlertid raskt inn igjen: *Her understreker jeg bare den såkalte kursendringens betydning som tegn på en akselererende endring i straffekulturen* (s. 35). Også det norske motstandersitatet som ikke overraskende er fra Rune Gerhardsens snillismebok, møtes først med et slags motargument: *Fra forskningssiden blir underforbruk snarere enn overforbruk av sosiale ytelser ofte understreket (...) utvidelse av økonomiske og sosiale forskjeller* (s. 35). Selv om dette i grunnen ikke svarer på Gerhardsens hovedpoeng om forskyvningen av ansvar fra enkeltmennesket til det offentlige, er de likevel tilløp til argumentasjon. Tilløpet avbrytes imidlertid av et "grovere" sitat av den samme Gerhardsen som behandles som symptom over en hel side.

Disse sitatene er med på å etablere tekstens triadiske kommunikasjonsstruktur. Teksten lar oss høre motstanderstemmer som definitivt ikke er våre egne. Teksten argumenterer ikke med oss som motpart, men beskriver en motpart for oss. Litt urent trav er det riktignok. Det avleveres som sagt innimellom et par motargumenter. Disse er imidlertid ikke til oss. Modelleseren ville antakeligvis blitt støtt av bli regnet som potensiell antisnillist, og den nevnte avvisningen av RG fra *forskningssiden* gis da også en alternativ funksjon i tillegg til den argumentative: *I denne situasjonen finner Rune Gerhardsen det naturlig...* (s. 36). Leseren behøver altså ikke å ta stilling til forskningssidens argumenter, men kan i stedet lese dem som ledd i en objektiverende beskrivelse av dagens politiske realiteter. (Det er ikke argumentet som er viktig, men Gerhardsens ignorering av det.) Likeledes gis argumentet mot svenskenes kursendring en alternativ funksjon som innholdsversikt i den påfølgende setningen: *Det blir hovedtemaet i resten av denne boken* (s.

34). Slik får Mathiesen minnet leseren om det viktigste uten å argumentere direkte med henne.

Nå kan det kanskje innvendes at jeg er overfølsom for relasjoner. Min tese er at det spesielle med KFF er at dens modelleser enten blir stående på samme side som forfatterpersonaen og høre ham tale om motparten, eller blir stående på sidelinjen og høre ham tale mot motparten. Hvis denne er riktig, blir disse detaljene viktige. Sitater i seg selv er i denne sammenhengen velegnede siden anonymt gjengitte argumenter lettere overtas av leseren, jf. hva som tidligere er sagt om leseprosessen. Når argumentet ikke bare skilles fra teksten som sitat, men også gis en metadiskursiv ramme som indikerer noe sånt som: Kom og hør hva han påstår!, er det utelukket at leseren midlertidig overtar synspunktet (slik lesere under normale omstendigheter gjør). Et par opplysninger som kan ha en argumentativ funksjon overfor en mer tvilende leser, kan imidlertid også gis en annen funksjon og unngår dermed å bryte opp triaden som tilsier at leseren ikke behøver å overbevises.

Kapittel 2: Dette kapitlet bygger som tidligere nevnt i stor grad på historisk parallellføring (dvs. at rehabilitering av i dag ligner på rehabilitering av i går og derfor er like tvilsom), og sitater anføres både for å dokumentere tidlige tiders tankegang, men også for å dokumentere at lite har forandret seg. De historiske kildenes arkaiske språkform og det at deres ytringskontekst ikke er tilgjengelig for oss, gir siteringen av dem et retorisk potensiale. Det første arkaiske uttrykket lar Mathiesen Foucault sitere for oss: *moralsk "hjemløshet"*. Det er denne rehabiliteringen den gang skulle avhjelpe. De neste arkaiske uttrykkene får vi også via sekundærkilder: rehabiliteringens mål den gang var å redde ungdomsforbrytere *fra den gale sti* ved i *gudsfrykt* å holde dem i *ærlig arbeid* – mer spesifikt skulle jenter *lære husgjerning slik at de enten skulle kunne antas i "smukke folks" tjeneste eller bli gift* (s. 50). Etter dette bringes en 1500-tallsrepresentant for rehabilitering inn, en Spiegel. Han siteres imidlertid ikke, men gjengis (dvs. oversettes) på viktigheten av et *differensiert arbeidsopplegg* (s. 53). Trinn tre er et lengre noenlunde nåtidig sitat fra Fængselsreformkomiteen av 1956 som dokumenterer at det differensierte arbeidsopplegget fortsatt anses viktig og at man fortsatt har som mål å *stimulere arbeidsvaner og arbeidsinter-*

esser (s. 53). *Spiegel kunne ha underskrevet dette*, er konklusjonen (s. 54).

Leser man nøye, ser man at den eneste substansen i sitatene er at man i et halvt årtusen har ansett skikkethet for arbeidslivet som viktig. At denne *hovedkomponenten [har] endret seg lite* (s. 51) eller at *hovedtankene* er de *samme* er dessuten mindre interessante opplysninger. De viktigste effektene er at presentasjonen av dem for det første gir inntrykk av at det trengs et helt lite arbeid for å ”avsløre” dette. For det andre kobles ord som gir en moderne leser negative assosiasjoner, til disse hovedtankene. Fængselsreformkomiteens 40 år gamle innstilling er å regne som en ganske obskur kilde som det kreves enten arbeid for å finne fram til eller stor faglig tyngde for å ha oversikt over. Når et såpass vanskelig tilgjengelig sitat hentes fram, regner leseren med at det kommer noe interessant, noe avslørende, noe megetsigende. Av sitatet kreves det i grunnen ikke mer enn at det ikke bryter for mye med disse forventningene, for at det skal feste seg et slags inntrykk av at boka har levert bra vare og ikke bare selvfølgeligheter. Og når det gjelder de negative assosiasjonene som de arkaiske uttrykkene gir, bygger de på at 1500-tallets gud og bot og bønn og religion settes inn i en 1900-tallsramme hvor disse tingene har et alternativ. Det hadde de ikke på 1500- og 1600-tallet, og mørkemannsavløringer fra denne tiden er dermed anakronistiske.

Samme mønster finner vi når det kommer til fængselslæreres sikkerhet: *Det ville være en farlig sak for arbeidslederen å være alene med en forsamling av slike lovløse og rasende menn*” (s. 57, år 1663) – *sikkerheten ”kjem i første rekkje*” (s. 58, år 1986). De understreketene ordene gir inntrykk av hysteri, hvilket kan være et feil inntrykk all den tid dette var ordene man før brukte om ”utagerende” menn. Dette inntrykket overføres deretter til dagens vekt på sikkerhet, en selvfølge i fængsler. Dette eksempelet mangler derimot avsløringskomponenten siden nåtidssitatet er en faglig kilde. Neste parallell er mer tilfredsstillende: Tukthuset ble også kalt *godshuis*. Her måtte arbeidslederne i 1663 *lese, snakke til (og) formane disse unge, og synge hymner akkurat som i de offentlige kalvinistiske kirker* (s. 58). År 1970, Stortingets budsjettdebatt: Til slutt vil jeg (...) si meg glad for at det nå er oppført sluttbevilgning

til kirkebygg tilknyttet Ullersmo landsfengsel. Med påregnet 205 innsatte og 124 ansatte (...) vil anstaltmenigheten komme til å telle et ganske betraktelig antall medlemmer (s. 59). Hva så! Jo dette avslører/beviser at kirkelige tilbud fortsatt ansees viktige.

Det siste historiske "beviset" består i et fengselsreglement fra 1596 som skulle sikre at fangene etter løslatelse aldri mer skulle avvike fra *dydens vei*, og som siteres over to hele sider slik at det ikke blir mer plass til dagens forhold enn denne tørrvittige kommentaren:

Dessuten tillates vel [i dag] banning og litt bruk av stygge ord. Likevel minner dr. Sebastians forslag fra 1595 ikke så rent lite om våre dagers (...) *Den underliggende prinsipielle holdningen er langt på vei den samme*" (s. 62).

Dyd var imidlertid på 1500-tallet noe mer enn prippenhet. Og at man hadde regler da og har regler nå, er langt fra oppsiktsvekkende. Teksten klarer med ord fra en fremmed verden å mane fram et bilde av rehabiliteringsforkjemperne som en type bedehusrepresentanter som var ute etter å undertrykke de innsatte seksuelt. Denne assosiasjonen smitter så over på dagens regime, som "avsløres" som representanter for hovedkomponenter som er selvfølgelige i den grad at man knapt kan tenke seg et velfungerende individ eller samfunn uten: arbeid, skole, moral og disiplin. Når Mathiesen mot slutten av kapitlet kaller dette firkløveret *kjerneelementer i en borgerlig-protestantisk etikk* (s. 78), fortsetter han bare på egen hånd den merkelapps-argumentasjonen som de historiske sitatene har innledet.

Denne retorikken er selvfølgelig et spørsmål om abstraksjonsnivå. Man "konkluderer" med fire ord som leseren automatisk fyller med innhold. Disiplin kan f.eks. dreie seg om å stå opp før klokka tolv, men leseren misliker ordet og fyller det egenhendig med et innhold som får konklusjonen til å bære. Skulle argumentasjonen hatt noe mer enn tilsynelatende substans, måtte vi fått vite mer om det konkrete innholdet i *hovedtankene*. Det eneste vi får vite om f.eks. arbeidsdagen på Ullersmo er at den består i *meningsløst* arbeid som å legge reklamemateriell i konvolutter. Denne enestående opplysningen gjør det dessuten naturlig å sitere en postraners opplevelse av arbeidsdagen, som for hans tilfelle besto i lapping av

postsekker. Sitatet viser en postraner som har tilstrekkelig humor til å anse dette arbeidet som en *ren hevnaksjon fra postverket* (s. 54). Det fungerer bedre i forhold til den nevnte tegningen av et sympatisk fangebilde enn i forhold til arbeidets meningsløshet, som nok av fangen overdrives for den gode fortellingens skyld. Mathiesen setter i stedet Weber inn i ordkrigen:

Det betyr at rehabiliteringsfantasien har levd sitt liv innenfor en meget tradisjonell, for så vidt sterkt borgerlig, ramme. Flittig arbeid, god skole, skikkelig moral og streng disiplin er komponenter som en finner hver for seg i mange sammenhenger, men samlet nettopp som uttrykk for borgerskapets etikk. En kunne også si at de samlet er selve uttrykket for det Max Weber i sin tid kalte "den protestantiske etikk", som også ble kalt kapitalismens etikk (s. 64).

Er det urimelig å påstå at dette bare er minusordene *skikkelig, flittig, og streng* akkompagnert av de akademiske lydene: *samlet* (2 stk.), *komponenter, uttrykk* (2 stk.) og den mektige akkorden: protestantisk – Weber – kapitalistisk? Og er det da så at rehabiliteringen verken virker eller bør få virke fordi den er et forsøk på å skape en flittiglise av robuste gutter?

Vi rekker enda et eksempel fra kapittel 2 som også viser KFFs kjønnsmessige slagside:

Om en gutt som ble satt inn på X års dom i 1756 for å ha søkt til seters "for med de der liggende Kvindfolk at faa sin Løsagtigheds Brynde stillet", ble det sagt at det også skjedde som en advarsel "for de unge Drenge der gjør ligesom til et Haandverk saadan ugudelig Sæterløben og Horejagt" (s. 50-51).

Kanskje noen la merke til min tendensiøse bruk av uttrykket "gutta" tidligere i boka? "Gutta" er imidlertid som vi ser, ikke helt umotivert. Dette eksempelet gir et inntrykk (p.g.a. arkaisk form) av et "snerpete" rettsvesen som slår ned på livskraftige viltre gutter. Eksempelet er morsomt, men dets viktigste funksjon er å la fengselsvesenet bli en del av en mer altomfattende undertrykkelse som også innbefatter seksualfiendtlighet. På denne måten styrkes fellesskapet med en liberal leser. La oss i stedet forsøke å forholde oss til 1700-tallsvirkeligheten på et mindre anakronistisk vis. For alt Mathiesen

vet var det voldtekt denne gutten ble straffet for. Hvor gamle seterjentene var, hvordan det ville gå med dem om de ble gravide, frivillig eller ei, og om det var nødvendig å beskytte unge jenter som lå alene langt til fjells, er alle forhold som kunne kastet lys over sitatet. Hvor seriøst Mathiesen tar kvinnelige ofre, antydes av hans omtale i en side 2-kommentar i Dagbladet 26/10-00 av en oppsiktsvekkende sak fra Bergen hvor en sikringsdømt nesten lyktes i å voldta og knivdrepe sin hybelvertinne: *Utgangspunktet var en sak i Bergen, der en sikringsdømt hadde antastet en kvinne han hadde leid hybel av.*

Kapitel 3: Her er det Andenæs som dominerer. Han siteres seks ganger (til sammen vel en hel side) gjennom hele kapitlet. Utenom han er det bare tre andre sitater: to ”poenger” fra kritikerne og et lengre utdrag fra den svenske regjeringens proposisjon av 1982/83 som rettes mot myndighetene (i Norge): *Igjen kan vi avslutte med å sitere konkret: [...] å kreve at myndighetene nå tar sin egen korrekte innsikt alvorlig i praksis* (s. 117).

Sitater har selvsagt den funksjonen at de framhever synspunkter, og i tilfellet Andenæs dreier det seg om følgende argumenter: common sense, at det er lite forskningen kan si (to av sitatene), to lett imøtegåtte eksempler (fra krigens dager), og til sist et litt uklart sitat om allmennprevensjonens legitimitet hvor Mathiesens meta-diskurs beveger seg nær løgn idet han sier følgende: *Andenæs har samlende søkt å besvare moralspørsmålet på denne måten:* (s. 111), Det eneste Andenæs sier, er imidlertid at når man truer med straff, må man straffe, og at verken Stortinget eller domstoler noen gang har reist tvil om berettigelsen ved straffetrusselen. Andenæs forsøker altså ikke her samlende selv å besvare noe som helst, men henviser til andre. Denne presentasjonen gir imidlertid Mathiesen muligheten til å angripe Andenæs’ enkle henvisning som om den var en samlet begrunnelse, i stedet for å angripe det som det henvises til: samfunnets oppfatninger av det legitime ved straffetrusler:

Det Andenæs her gjør, er å begrunne moralgrunnlaget (...) ved å vise til lovens, lovgivernes og domstolenes autoritet. Siden det er en sammenheng mellom straffeloven og idømmelsen av straff, og siden lovgivere og domstoler i praksis ikke har trukket berettigelsen av allmennprevensjonen i tvil, er allmennpre-

vensjonen tydeligvis moralsk akseptabel. Det er imidlertid nettopp det moralske grunnlaget for lovens, lovgivernes og domstolenes –autoritetenes – aksept av allmennprevensjonen vi her spør om. Da er det ikke tilstrekkelig å vise til de samme autoritetenes autoritet (s. 112).

Hvis Mathiesen har vektige innvendinger, kunne han bare kommet med dem med en gang uten omveien om Andenæs. Omveien lar ham imidlertid klebe autoritetstro til motstanderne representert ved Andenæs. Den fine avslutningen skal i tillegg godtgjøre at de autoritetstro går i ring, hvilket de selvsagt ville gjort hvis de hadde ment eller presentert sin henvisning til autoriteters begrunnelse som begrunnelse. Denne litt omstendelige lesningen illustrerer monologens små overtak: Bare en omstendelig lesning får tak i den lille, men avgjørende forvekslingen av henvisning med begrunnelse i forkant av sitatet.

Sitater spiller en hovedrolle når man ønsker å gjøre det lett for seg selv. Oppmerksomheten mot motstandernes beste argumenter svekkes i den grad teksten klarer å fokusere på noe annet som viktigere, og direkte sitat er virkningsfullt, særlig hvis de kan knyttes til et stort navn. At Mathiesen bruker Andenæs på denne måten, underbygges videre av at den som har de farligste argumenter for allmennprevensjon, Erling Eide, ikke siteres i det hele tatt. Andre måter teksten flytter oppmerksomheten fra Eide til Andenæs på, tas opp i neste kapittel, som skal følge argumentasjon i dette kapitlet samt rettferdighetskapitlet nærmere.

Kapittel 4: Vi har allerede undersøkt dette kapitlets metadiskursive innramming av andres synspunkter. For det meste gjengis imidlertid synspunktene her slik at det bare finns fire lengre sitater: tre kritiske konklusjoner samt den sedvanlige myndighetskilden som ”innrømmer” at heller ikke dette kapitlets teorier virker. Denne gangen er det den svenske fengselsstraffkomiteen av 1986 som får *summere* oppgivelsen på *høyeste myndighetsplan* av troen på disse teoriene, for øvrig en kilde som vi møter igjen i kapittel 5 om rettferdigheten. Der dominerer den som kilde til 13 av 15 sitater, og siteringen i dette kapitlet skal vi behandle i et eget avsnitt. Handlingsplanen i kapittel 6 inneholder for øvrig ikke sitater.

Vi kan foreta en foreløpig oppsummering av sitatens funksjon i KFF. For det første betyr sitering at man plukker ut det man ønsker å forholde seg til. Plukker man fra nederste hylle, gjør man det lett for seg selv. Dernest betyr sitering også at siterte synspunkter framheves på bekostning av gjengitte synspunkter. I en fagtekst kan man ikke velge seg en "god fiende" bare etter eget forgodtbefinnende. Man må ta med argumenter som anerkjennes som viktige i fagmiljøet. Her kan fyldig sitering av svakere/uviktige argumenter være med på å ta oppmerksomheten vekk fra de vanskelige argumentene som man kanskje ikke klarer å imøtegå like lett. Resonnementet her bygger på en gjetningen om at en leser ikke klarer å beholde oversikten over alle argumenter og derfor er tilbøyelig til å "kåre en vinner" på bakgrunn av hvordan det har gått "jevnt over". Sitering betyr altså både **seleksjon** og **framheving**. For det andre spiller sitater fra historiske kilder en spesiell rolle i KFF. Her kommer den retoriske effekten av at "motstanderne" for flere hundre år siden sto inne for språklige uttrykk som siden har fått en negativ betydning, og kom med påstander som synes urimelige/tvilsomme i den kontekst leseren i dag klarer å tolke dem i. Vi kan si at effekten skyldes at sitatene inviterer til **anakronistiske** tolkninger. Ikke fullt så spesiell er den dokumentasjonseffekt sitatene i KFF får i de mer objektiverende bolkene. Her dreier det seg om noe mer enn seleksjon av argumenter. Det dreier seg om å bruke sitater som symptomer på hvor ille det står til, en type **kreftprøver**. Vi får heller ikke glemme hvordan sitering kan produsere en **avsløring** ved at en eller annen kilde graves fram i lyset for å ytre hva som i et annet lys er selvfølgeligheter. Disse fem er effekter av måten motstanderne siteres på. Kritikerne siteres på sine konklusjoner når det behøves.

Retorikkens retorikk

De nevnte 13 sitatene fra den svenske kriminalmeldingen i kapittel 5 er ledd i en retorisk kritikk, og hva jeg sier om denne bør rimeligvis foranledige noe selvrefleksjon. Mens objektivering konsentrerer seg om hva en tekst viser, dreier retorisk kritikk seg om tekstens effekt. Dvs. mens objektivering arbeider seg bakover i kausalkjeden fra teksten, går retorisk kritikk motsatt vei. Begge deler kan være like effektive i å underminere en tekst, og begge deler er typiske for

akademisk diskurs. De to lesemåtene er heller ikke i seg selv kritikkverdige, men de bør kunne begrunnes med noe mer enn et ønske om å bekjempe argumenter uten å måtte imøtegå dem. Siden Mathiesens uttalte lovnad er å vurdere holdbarheten av alle viktige begrunnelser, burde rimeligvis verken objektivering eller retorisk kritikk være en måte å forholde seg til motparten på. Et implisitt forsvar for disse strategiene finner vi likevel i disse strategienes resultat som er en eksponering av motstandernes som unnvikende. Selv om vi skulle godta dette resultatet – at motstanderne har andre mer primære grunner enn de som offisielt framføres, og at disse gir motstanden en formidabel styrke hvis årsaker må forklares for å kunne manipuleres (antifunksjonsarbeid) – berettiger ikke det en omgåelse verken av den sekundære argumentasjonen eller den primære. Omgåelsen av de ”primære” argumenter er her mest interessant. Deres status som uttrykk for noe følelsesmessig primitivt eller som uttrykk for latente funksjoner er forårsaket av kriminologien/sosiologien selv. Delvis er de frarøvet status som argumenter, delvis har de aldri oppnådd slik status. Det er likevel ingen ting i veien for å gi dem status som argumenter ved å artikulere eller også rasjonalisere dem. Leseren vil imidlertid ikke forvente det av en forfatterpersona som ikke én gang innrømmer eller antyder at han (en gang i tiden) har vurdert et mer primitivt argument.

Jeg kritiserer med andre ord Mathiesens objektivering fordi den omgår de primære motargumentene. Hans retoriske kritikk er en del av denne omgåelsen fordi den søker å gi inntrykk av at argumentasjonen egentlig er/motiveres av et stykke mer primær argumentasjon og dermed er sekundær. Retorisk kritikk omgår på den måten argumenter ved å framstille dem som sekundære. De primære argumenter som slik framtrer, omgås av objektiverende framgangsmåter. Resultatet er at ingen argumenter imøtegår.

KFFs kapittel 5 skal vurdere om fengsel **kan** forsvares med rettferdighetsargumentasjon, dvs. det skal undersøke den fjerde hovedgrunnen til at vi har fengsel, hvilket bare tilsynelatende er det samme. Retorisk analyse gis en oppgave med følgende ord: *en annen grunn er nettopp at man slutter sirkelen tilbake til rettferdighetsteoriene. Riktignok uten at man helt klarer å forlate samfunnsforsvaret. Mer om det etter hvert* (s. 158). Istedenfor etter beste

evne å undersøke om fengsel **kan** forsvares med rettferdighet, vil altså Mathiesen konsentrere seg om hvordan rettferdigheten brukes til legitimering. Midlet er en utvalgt tekst som ganske riktig har som grunntanke at *Straffene skulle gjøres proporsjonale med lovbruddenes grovhet, eller straff "som fortjent"* (s. 160). Det fulle navnet til teksten (som har sine røtter hos de amerikanske kvekerne, må vite) er *SOU 1986:13-15, Påföljd för brott. Om straffskalor, påföljdsval, och villkorlig frigivning m.m.* Det første vi får fra denne, er en hel side med fire sitater som skal "oppsummere rettferdighetsargumentasjonen" (s. 160-62) i SOUen.

Disse sitatene gjentar bare én ting, nemlig at **straffeskalaene** skal utformes v.h.a. *någon form av rättviseresonemang* (to ganger) som skal vurdere hva ulike forbrytelser *förtjänar* (to ganger) av straff, dvs. at straffen skal stå i forhold til forbrytelsens *svårhet* (3 ganger), *förkastlighet* (2 ganger), og *allvar* – og ikke ta hensyn til allmenn- eller individualprevensjon (to ganger). Det presise påstandsinnholdet i disse sitatene er meget enkelt å få fatt på. Hva Mathiesen mener med påfølgende kommentar, er derfor uklart:

Sitatene er kompakte [hvilket er Mathiesens ansvar siden han siterer den meget tykke SOUen så mange ganger på det samme]. Leseren anbefales å utsette detaljstudiet av dem [det finnes ingen detaljer, det holder å lese dem en gang] (s. 162).

Viktigere er likevel påstanden om at dette er SOUens rettferdighetsargumentasjon. I virkeligheten er det bare komiteens **konklusjon** om at rettferdighet er den beste begrunnelse for fengsel. Argumentene for dette finnes rimeligvis annetsteds i utredningen. Slike usanne karakteristikker av talehandlinger kan være avgjørende²⁹. Det har vi i KFF sett i forbindelse med behandlingen av Andenæs. I SOUens tilfelle gjør iallfall denne feilkarakteristikken det mulig å forbigå argumentasjonen uten at dette merkes av en leser

²⁹ I en introduksjonsbok i sosiologi har jeg funnet et helt kapittel som bygger på en slik forveksling: Cato Wadel (1990) skriver om forskjellen på vanlige folks *egenskapsforklaringer* (som er tautologiske) og samfunnsviternes *relasjonelle forklaringer*. Det som ikke vurderes, er hvorvidt det som kalles egenskapsforklaringer (at NN er lat, f.eks.) i det hele tatt pretenderer å være forklaringer og dermed med noen mening kan sammenlignes med andre (bedre) forklaringer. Det vurderes ikke hvorvidt de med mer mening kunne vært tolket som andre talehandlinger som f.eks. beskrivelser eller evalueringer.

som rimeligvis sitter igjen med et inntrykk av at rettferdighetsargumenter har blitt drøftet: *Før vi går over til en vurdering av den rettferdighetstenkning vi har redegjort for...*” (s. 162). Det er ikke redegjort for noen tenkning, rettferdighet er bare nevnt.

Trinn to i den retoriske analysen er innføringen av et skille mellom begrunnelser for at vi *i det hele tatt har straff i et samfunn* og begrunnelser for *den konkrete utformingen og bruken av straffesystemet* (s. 162). Dette er et skille som *går klart fram* av mange tekster, *deriblant* SOUen. Skillet brukes angivelig *i utgangspunktet* (tre ganger) i alle disse tekstene for likevel å gi allmennprevensjon en plass i legitimeringen. Mathiesens retoriske analyse identifiserer nå et motiv for den retorikk som skal avsløres: *Rettferdighetsargumentasjonen alene blir vel for kald og hard, noe som antas å være sosialt nyttig må til* (s. 163). Dette er grunnen til at allmennprevensjonen angivelig avvises i SOUen når det kommer til **konkret bruk og utforming av straffesystemet**, men ikke når det gjelder **straffens eksistens**:

Inte heller (...) forskningen (...) inger några större förhoppningar när det gäller möjligheten att gjennom justeringar av fängelsstraffets användning [**straffeskalaene**] påverka brottslighetens omfattning (s. 163).

Dette er sitatet som dokumenterer dette. Skillet er *fundamentalt* heter det etterpå, og allmennprevensjonen er ved hjelp av dette skillet *forvist til en minimumsrolle*. At Mathiesen ikke godtar denne rollen selv om det er en minimumsrolle, er ikke oppsiktsvekkende. At SOUen selv er i tvil, er imidlertid ikke like selvsagt selv om Mathiesen skriver at det *i flere av arbeidene (...) – ærlig nok – [fins] en god del argumentasjon som sterkt nærmer seg kanten av å si at den allmennpreventive virkningen av selve eksistensen av straffen og kriminaliseringen er begrenset, ja til og med tvilsom* (s. 164). SOU-ordene som *kanskje særlig klart* eksemplifiserer dette er:

Huvuduppgiften för **kriminalpolitiken** är (...) att motverka brottslighet. **Straffsystemet** er dock i detta avseende inte något särdeles effektivt instrument. (...) Det finns inte någon koppling mellan höga eller stränga straff och låg brottsnivå (s. 165).

Mathiesens retoriske analyse av dette sitatet er som følger:

Hele første del av dette utsagnet går temmelig direkte på selve eksistensen av straffen [?]. I siste setning hales uttalelsen inn igjen – der henvises det til straffnivået og ikke selve eksistensen av straff – men samlet kommer en i hvert fall nær å si at virkningen av selve eksistensen av straff er tvilsom (s. 165).

SOUen har altså sagt at **straffesystemet** ikke er allmennpreventivt effektivt. Da kan det jo synes selvmotsigende, som Mathiesen påpeker, å si at å motvirke kriminalitet:

...i första hand [är] ett ansvar för lagstiftaren som har att utforma **straffsystemet** så att preventionsaspekterna tilgodoses utan att detta går ut över kraven på legalitet och enhetlig rättstillämpning (s. 165).

Men la oss se på bruken av de understreket ordene ”eksistens”, ”system”, ”skalaer” og ”politikk”, særlig på ordet ”system”. Svenskene avviser helt tydelig at **straffeskalaene** skal ha noen allmennpreventiv effekt. Når det gjelder **straffesystemet** derimot, avviser de i nest siste sitat at det har allmennpreventiv effekt, mens de i siste sitat åpner for at det likevel kan ha det. Spørsmålet blir da om dette er inkonsistent, eller om motsigelsen kan forklares med at ordet ”system” brukes med forskjellig betydning i de to sitatene. Kan det ikke tenkes at straffesystemet i det nest siste SOU-sitatet henspeler på bare straffeskalaene? Justeringer av straffeskalaene bringes jo faktisk umiddelbart inn for å spesifisere (= *hale inn*) nettopp hva som her menes med straffesystemet. Og at SOUen ikke bare har sine tvil om *straffesystemet/kriminalpolitikken*, men også tviler på nytten av selve straffens eksistens, er i hvert fall en feiltolkning. Saken kan være så enkel som at svenskene bruker ordet straffesystem både i vid betydning (bruk/utforming) og snever betydning (skalaer), men at det knappast burde vært problematisk i og med at de lar det framgå av sammenhengen hva det refereres til. I siste sitat kan det f.eks. hende at det er andre reaksjonsmåter, beetinget fengsel, prøveløslatelse, soning i frihet osv. man tenker på.

Hva er så formålet med denne vanskeliggjøringen? Mathiesen mener som nevnt at SOUens forfattere ved hjelp av et fundamentalt skille forsøker å innføre allmennprevensjonen der den lettest kan

godtas uten nærmere begrunnelse (straffens eksistens), og muligens uten at de selv tror på den, og at de siden lar den følge med på lasset til områder hvor den har enda mindre å gjøre. Konklusjonen (s. 166) lyder slik:

Ved umerkelig å gli i fremstillingen fra det første til det siste, får en tilsvarende umerkelig med at detaljene i lovgivningen også har en allmennpreventiv effekt. Man får på en enkel og tilsløret måte likevel ”med seg” at lovgivningens konkrete utforming også har en allmennpreventiv nytte.

Hva Mathiesen sier om SOUen er feilaktig og uredelig. For det første er ikke allmennprevensjonens minimumsrolle *en påstand eller et aksiom som det knapt argumenteres for* (s. 164). Mathiesen påstand om det påstandspregede ved rapporten motsies av rapporten selv som hevder å behandle *preventionsteorierna (...) mycket ingående* (SOU 1986:13-15) og som faktisk vier et 28 siders bilag til disse spørsmålene. Mathiesen hevder at et eksempel på dette påstandspregede er følgende uttalelse: *Vi konstaterar att allmänpreventiva överväganden uppenbarligen är av grundläggande betydelse för beslut om kriminalisering* (s. 164). Ser vi nøyere etter, er dette strengt tatt ikke forfatterens godkjennelse av allmennprevensjonen, men et utsagn om historiske forhold, om hva myndighetene faktisk har trodd og lagt til grunn.³⁰

For det andre og viktigere er det at det såkalte fundamentale skillet mellom **straffens eksistens** og **straffesystemets konkrete utforming og bruk** og påstanden om at allmennpreventive argumenter i utgangspunktet ikke skal nyttes i forbindelse med sistnevnte, ikke kan gjenfinnes i den svenske teksten. SOUen ekskluderer allmennprevensjonen bare fra utarbeidelsen av **straffeskalaen**. Men **straffeskalaen** er ikke det samme som **straffesystemet** selv om den er en del av det. Når Mathiesen siterer rapporten på at straffeskalaen ikke har noen allmennpreventiv effekt, utelater han faktisk påfølgende setning som kunne ha gitt leseren et hint om at **straffesys-**

³⁰ Som ytterligere støtte til det angivelig påstandspregede ved den allmennpreventive begrunnelsen nevner Mathiesen i parentes at det i bind 2, s. 67 av SOU 1986:13-15 henvises til *sunt förnuft* som begrunnelse. Slår man opp ser man imidlertid at forfatterne her ikke selv går god for den sunne fornuft, men bare konstaterer som en kritikk(!) at allmennprevensjonsteorien for en stor del bygger på denne.

tem er noe mer enn **straffeskala** og derfor ikke kan identifiseres med det i alle tilfeller: *Faktorer som hög upptäcktsrisk och snabbhet i det rättsliga förfarandet torde vara av större betydelse för effekten av brottsbekämpningen* (SOU 1986:13-15, bind 1, s. 14). SOUen er altså helt åpen også i *utgangspunktet* på at de mener allmennprevensjonen er viktig for **straffesystemets konkrete utforming og bruk**. Det er også denne utformingen og bruken SOUen refererer til med ordet kriminalpolitikk, et ord som Mathiesen påstår henviser til straffens eksistens. Det SOUen forviser allmennprevensjonen fra er som sagt bare **straffeskalaene**, og de er en mindre del av straffesystemet.

Mathiesens glidningshypotese bygger på at et postulert skille mellom **straffens eksistens og utformingen og bruken av straffesystemet inkludert straffeskalaen** tres nedover den svenske teksten. Når svenskene ekskluderer allmennprevensjonen fra straffeskalaen, skal Mathiesen ha det til at de også ekskluderer den fra hele bruken av straffesystemet. Dermed kan Mathiesen angripe SOUen når det viser seg at den likevel bruker allmennprevensjonen i forbindelse med utforming og bruk av straffesystemet. Denne operasjonen er svært vanskelig å oppdage siden den skjer i forkant av analysen:

Begrunnelsen for utforming og bruk av straffesystemet, for straffeskalaer og konkrete reaksjonsfastsettelse, finner vi i utgangspunktet i de rettferdighetsprinsippene som ble beskrevet ovenfor (s. 163).

Sitatene som kan få en meget iherdig og mistenksom leser til å forstå at svenskene innfører sitt eget skille etter første komma, følger et godt stykke etter denne feilkarakteristikken og skjules ytterligere av at SOUen bare nevnes som et av mange skrifter som angivelig betjener seg av det skillet som Mathiesen postulerer.

Hvilket arbeid gjør så denne glidende glidningshypotesen? For det første svekker den en tekst som er valgt ut til å representere motstanderen, ved å ”avsløre” at forfatterne ikke har større tro på rettferdighetsargumentets gjennomslagskraft (for kaldt og hardt) enn at de forsøker å spe på med en allmennprevensjonsteori som de neppe selv har tro på, verken i en minimums- eller maksimumsrolle. For det andre gir praktisering av retoriske avsløringer forfatteren

troverdighet både som kritiker og vitenskapsmann. Beskyldningen om steinkasting i glasshus skal det noe til for å aktivere, og som vi har sett, måtte jeg både bruke mange sider samt gå til kilden for å kunne avsløre avsløringen. For det tredje lar denne vanskeliggjøringen oss komme over ni sider avgårde i rettferdighetskapitlet uten at det i det hele tatt er drøftet hvorvidt rettferdighet kan ha noe for seg. Hvis formålet er å vurdere hvorvidt rettferdighet **kan** legitimere fengsel, er det neppe nødvendig eller formålstjenlig å behandle glidende og kompliserte tekster.

Metaforikk

Ifølge Lakoff må metaforikk forstås som tenkning og ikke som språk. Med det mener han at overflatemetaforer bare er realiseringer av et stort begrepsmessig system av tusenvis av "krysskartlegginger" (cross-domain mappings). Dette systemet er konvensjonelt og grunnleggende for vår hverdagsspråklige forståelse av verden, dvs. Lakoff mener at størstedelen av vår forståelse er grunnleggende metaforisk:

as soon as one gets away from concrete physical experience and starts talking about abstractions or emotions, metaphorical understanding is the norm (1993:205).

Denne metaforiske forståelsen oppnås ved at kunnskap om et kildeområde (source domain) brukes til å resonnerer med på et målområde (target domain). Kildeområdet har en ontologisk struktur som metaforen/krysskartleggingen overfører til målområdet ved at enhetene i denne strukturen systematisk får korrespondere med enheter på målområdet. Det dreier seg om overføring av slutningsmønstre. Hvor mye kunnskap som overføres fra kilden til målet, eller hvor mange enheter som får korrespondere, varierer mellom konvensjonelle klisjeer og originalitet:

each mapping defines an open-ended class of potential correspondences (...) each source domain lexical item may or may not make use of the static mapping pattern. If it does, it has an extended lexicalized sense in the target domain, where that sense is characterized by the mapping (1993:210-11).

Metaforer styrer forståelsen vår ved at noe konkret eller iallfall godt strukturert blir brukt til å forstå noe som er mer abstrakt eller ustrukturert. For vårt formål er det videre viktig å merke seg at metaforer for det meste fungerer ubevisst. De er ikke påstander.

Det betyr at man med metaforer kan påstå uten å påstå, få fram hva man mener, men uten å kunne bli tatt på det. Stort sett vil leseren ikke reagere på hva metaforikken impliserer. Hvis han gjør det, kan ikke forfatteren holdes ansvarlig for det som om det var påstander. Metaforikk sier noe. Dette noe kan noen ganger ekspliseres uten skade. Andre ganger vil en eksplisering av metaforens implisitte argumentasjon få den til å framstå som problematisk. Disse siste er retoriske metaforer, og vi skal lete etter slike i KFF.

En metafor som Lakoff nevner, og som KFF realiserer, er ARGUMENTASJON ER KRIG (1993:244). Denne innebærer at KFF er et tilfelle av den første av de tre vanlige akademiske diskursformene som Lakoff lister opp: heroisk kamp, guidet tur og heroisk leting. Overflaterealiseringene av denne krysskartleggingen er mange, men i tillegg opptrer den i KFF sammen med andre krysskartlegginger. Til dette kommer den inkonsekvens i metaforikken som følger av at den er konvensjonell og delvis ubevisst. Fengsel og fangetall uttrykkes således metaforisk på flere vis: dels som naturfenomen og dels som fabrikk. Vi skal følge Mathiesen og starte med framstillingen av studieobjektet:

Som en liten desautomatisering av språket kan jeg minne om at det finnes alternativer til den vitenskapsklingende skildringen av *den samlede veksten i fangebefolkningen*. Man kan f.eks. si at flere mennesker dømmes og settes i fengsler og eventuelt hvor mange. Å framstille dette som et *fenomen* (det før nevnte Foucault-sitatet) som *utvikler seg, vokser, øker og stiger*, er ikke nødvendigvis en nøytral eller objektiv måte. Det jeg mener, er at siden fangetallet følger av domstolspraksis som igjen følger av Stortingets praksis, er fangetall langt fra noe naturfenomen som må varsles som om det dreide seg om flom eller ny istid. Innesperring er ikke et naturfenomen, men handlinger som følger av en diskursiv og rasjonell praksis i flere instanser. KFF er med andre ord retorisk når den framstiller fengsler som noe som *vokste fram*, og ikke som noe som rett og slett ble vedtatt. Handlingsaspektet er imidlertid ikke helt

fraværende, det sørger fabrikkmetaforikken for. Vi skal følge teksten:

Foucaults *fenomen* var *den plutselige og voldsomme veksten* i 1600-tallsanstaltene. Disse *bragte titusener* bak murene, og var det *første forsøket på å bruke innesperringsløsningen* (s. 15). Her har vi fengslet som naturfenomen (vekst), men det antydes ansvarlige subjekter bak (forsøk, bruk) selv om det er anstalten selv som sies å sperre folk inne (*anstalter som i løpet av noen tiår brakte...*). Denne ambivalensen har å gjøre med det *systematiske* og er for så vidt et fullgodt sosiologisk perspektiv. Det framstillingen imidlertid gjør herfra er å prioritere naturfenomenaspektet ved fengsel. Det følger således flere sider med *kraftig vekst* (kildeområde: planteriket) og *samlet utvikling* (deterministisk metafor: utvikling). Vi kan systematisere bildet ved å samle ordene som brukes om selve ”fenomenet”, ordene som refererer til endring av fenomenet og adjektivene som karakteriserer disse endringene. De forskjellige uttrykkene kan videre deles i to grupper alt etter som de viser til fengslet som naturfenomen eller fabrikk, dvs. alt etter som en menneskelig faktor/handlingsaspekt innrømmes:³¹

naturfenomen	fabrikk
referanser til ”mennesker i fengsel”:	
(fange)tall (fange)befolkning	(innesperrings)anstalter innesperringsløsningen forsøk (fengsels)system fengselskapasitet kriminalitetskontroll industri gulag bruke

³¹ Skillet pretenderer ikke å være presist. Fabrikk er som fysisk fenomen også et slags naturfenomen. *På full fart oppover* plasseres f.eks. til høyre p.g.a. assosiasjonene til bilkjøring, mens *være i ferd med å snu* forblir på venstresiden siden det ikke bare er biler som kan snu, men også flom, sykdomsforløp osv. Adjektivene som karakteriserer endringene, er for øvrig ikke selvstendig inndelt, men ført opp etter endringene de karakteriserer: *større utnyttelse*.

referanser til endringer i fenomenet ”mennesker i fengsel”:	
økning vekst utvikling oppgang nedgang stigning opphopning og press svinge noe oppover gå ned toppe statistikken være i ferd med å snu omvent U-kurve vokse fram	(sonings)kø bygging reversere utvidelse utnyttelse på full fart oppover
karakteristikker av endringene:	
(mest/minst) dramatisk voldsom plutselig kraftig jevn(t og trutt) klar betydelig samlet ny skarp langt større avviker midlertidig	omfattende nye større sterk

Med de valgte kriteriene faller f.eks. *usedvanlig høyt* vekk fordi det er en karakteristikk, ikke av endringen i fenomenet, men av fenomenet selv. Det andre som ikke kommer med ved slik oppramsing, er forbindelsene mellom dem, som f.eks. at midlertidig-karakteristikken forbeholdes nedgangene selv om det finnes midlertidige oppganger også. At fabrikk- og naturmetaforene blandes, ser man heller ikke av tabellen. Men alt i alt har kriteriene fått med seg det som var av referanser på de 6 sidene (s.15-20) med et nokså entydig bilde som resultat: Innledningskapitlet framstiller ”(stadig flere) mennesker i fengsel” som et naturfenomen på lik linje med andre til dels uønskede sådanne. Det refereres i overveiende grad til innsatte som tall som går opp og ned i forskjellige hastigheter, men

mest opp. Delvis brukes mer nøytrale ord som ”økning” hvor naturmetaforikken blir mer indirekte i form av at et menneskelig fenomen behandles tallmessig i henhold til den naturvitenskapelige modellen,. Delvis brukes ord som har en mer direkte kobling til natur som planterikets ”vekst” og flomvannets ”stigning”. Alle disse uttrykkene er konvensjonelle og kan ikke lenger sies å opptre hyppigst i sitt kildeområde. De har bare sin opprinnelse her. Denne metaforiske forståelsesformen som består i at et samfunnsmessig fenomen behandles i henhold til en naturvitenskapelig modell, kan man knapt kritisere Mathiesen for. Den er samfunnsvitenskapelig felleseie. Imidlertid har den retorisk effekt på tross av eller på grunn av sin konvensjonalitet. Det er heller ikke irrelevant hvor langt modellen/metaforikken trekkes. Som vi ser er overflaterealiseringene svært tette. Samtidig får fabrikkmetaforen spille med, særlig mot slutten. Selv om fengselsfenomenets ontologiske status ikke drøftes (er det som et aggregat av handlinger blitt et stykke natur som alle/ingen har ansvar for (som f.eks. språket), eller hører det via de diskursive fora som iallfall formelt er ansvarlige for det, fortsatt til en handlingsverden?), antydes en prioritering mellom de to metaforene: *Analysen gir støtte for det syn at politisk engasjement og handling kan reversere veksten.* Noens handlinger (de Grønnes) innrømmes her virkekraft overfor fengselet som fabrikk. Myndighetene som i realiteten er direkte ansvarlige for eventuell økning, beskrives imidlertid som maktesløse eller i det minste passivt innstilte overfor en utvikling/vekst/økning/oppgang som følger egen lover:

Fengselssystemene var i kraftig vekst (...) Det betyr at snarere enn å vise tilbakeholdenhet og skepsis, tilpasser de ansvarlige myndigheter seg utviklingen i fangetall. De åpner opp for utviklingen, og lar den skje (s. 20).

Som Lakoff skriver jeg krysskartlegginger i kapitelskrift. Vi har funnet to slike til: FENGSEL ER FABRIKK og FENGSEL ER NATURFENOMEN. At analysen kommer opp med to slike ikke-kompatible metaforer, er på mange måter utilfredsstillende. Selvfølgelig vil mange tekster være ”urene” på denne måten fordi man bruker konvensjonelle uttrykk med døde metaforer uten å tenke på hvorvidt de passer sammen. Sakprosa er ikke poesi. Det er likevel mulig det finnes en bedre løsning, at det finnes et godt strukturert

og konkret bit av virkeligheten eller et kildeområde som alene kan "forklare" alle overflaterealiseringene på en tilfredsstillende måte. Den beste kandidaten jeg har funnet, er det man kaller "menneskapede klimaendringer". Hvis vi ser på tabellen, dominerer fabrikkmetaforen benevningen av fengslet, mens naturmetaforikken dominerer benevningen av endringen. Så også med drivhuseffekten. CO2-utslipp (fabrikker/forbruk) er den menneskapede årsaken til temperaturøkning og havstigning på samme måte som vårt straffesystem er den menneskapede årsaken til økningen i fangetall.

Befolkning danner her et forbindelsesledd. De spredte øyene med medlemmer fra befolkningen som innsatte utgjør, kan ikke sies å utgjøre en egen befolkning hvis man ser nærmere på saken. Med befolkning mener man stort sett en samling individer innenfor et område som utgjør en slags selvstendig enhet ved f.eks. å reproducere seg selv. "Populasjon" er gjerne den alternative betegnelsen som også minner om befolkningsbegrepets plass innenfor biologi/demografi. Brukt på de innsatte bevirker *befolkning* en metaforisk forståelse som lar en tenke på de innsatte som en type etnisk undergruppe. Den innenfor demografien konkrete reproduksjonen får da en parallell innenfor kriminologiske undersøkelser som viser at forbryteres barn blir overrepresenterte på kriminalstatistikk. I KFF støttes denne parallellen videre av at forbrytelsene ses på som "tilfeldige" trekk, mens det essensielle er at det dreier seg om *fattigfolk* – vi får altså å gjøre med en egen gruppe underpriviligerte mennesker som undertrykkes. Befolkning knytter på denne måten kildeområdet natur sammen med målområdet fengsel, men denne naturen hører med til den manipulerbare kultur-/samfunnspåvirkede naturen (Kinas ettbarnspolitik, fødselspenger etc.). Den hører med til fenomener som på mikronivå har karakter av beslutning/handling og først på makronivå får sitt naturpreg. Denne naturen har dessuten myndighetene med forskning og tiltak/sanksjoner en århundrelang tradisjon for å overvåke og manipulere. Den metaforiske overføringen fra demografi til kriminologi som *fangebefolkning* antyder, støttes av *tall, vekst og økning*.

Så langt den demografisk fargede framstillingen av fangetallet som en type manipulerbar natur. Herfra overtar en annen gruppe som modell for kriminologien: Det er ikke bare fengselstallet som

oppviser store variasjoner som gjør det vanskelige entydig å bevise en krisemessig økning. En annen gruppe forskere og politisk bevegelse har også liksom Mathiesen på bakgrunn av komplekse forskningsmessige resultater lenge advart en likegyldig opinion og handlingslammede myndigheter om at noe alvorlig er på gang. Når derfor Mathiesen sier at *det er lenge siden samfunnsforskerne begynte å slå alarm* (s. 20), er det rollen til klimaforskerne han glir inn i.

Andre paralleller har kanskje ingen realisering i teksten, men kan aktiviseres av leseren selv. Lakoff sier at det ikke er bestandig en metafors fulle potensial tas ut. Det hender at forfatter eller leser ikke blir oppmerksomme på alle mulige paralleller mellom kilde- og målområde. Poesi dreier seg ofte om å oppdage noe nytt i gamle krysskartlegginger. I forhold til Aristoteles' teori om leserens glede ved selv å legge til hva som mangler, gir iallfall drivhuseffekt som kildeområde et par muligheter. Både fangeøkning og utslipp av klimagasser er en konsekvens av samfunnsordningen. Fangeøkningen kan ses på som den sosiale konsekvensen av den liberalistiske markedøkonomiens akselererende vekst som sørger for at stadig flere "faller utenfor", mens økningen i forbruk (grådighetskulturen) er den materielle konsekvensen. Abolisjonister får da samme politiske plassering som gasskraftmotstanderne. Løsningen som jeg foreslår på det puslespillet som overflaterealiseringene utgjør, er med andre ord FENGSELSVEKST ER DRIVHUSEFFEKT. Vannmetaforikk bidrar ved å påkalle drivhuseffektens verste konsekvens, havstigningen: *slusing* (av mennesker inn i systemet), *overflomme* (skrekkhistorier i media). I det første tilfellet prøver fabrikk/straffesystemet på et vis å hankses med det stigende vannet/fangetallet som det selv har forårsaket, med mer teknologi/fengsel (hvilket gir et lite bærekraftig inntrykk som forsterkes av ordene *oppnopning* og *press*), mens det andre tilfellet ganske enkelt sier at støtten til fengsel er som stigende vann i form av skadelig flom. *Rotasjon* og *samlebånd* (forhørsretten) forsterker fabrikkaspektet ved fengslet. Det gjør også *akselerasjon*, et bil- eller teknologiuttrykk (det har en mer presis fysisk betydning, men det er ikke den som brukes her i og med at det aldri dokumenteres en **tiltagende** økning, kun økning). Man kan kanskje innvende at "puslespillet" ikke går helt opp med drivhuseffekt, men det er bare skjønnlittera-

tur som konsentrerer seg om å få ut mest mulig av en enkel metaforers potensial. I vanlig prosa hvor metaforikken både produseres og tolkes halvt ubevisst, mangler denne renheten. Det som likevel står igjen, er at teksten aktiviserer bilder av natur, industri og særlig vann. Det eneste som klarer å sy dette sånn noenlunde sammen, er de menneske/industrierte miljøproblemene.

Drivhuseffektmetaforen rimeliggjør videre den nevnte metaforen ARGUMENTASJON ER KRIG ved å gi fengselsfenomenet en slags udiskutabel status som skadelig. Det dreier seg nå ikke om hvorvidt noe bør gjøres, men om hva og hvordan. "Pedagogikk" er en term som deler med krigen det forhold at man nå er ferdig med å diskutere hva som er sant og rett, og at det nå dreier seg om hvordan dette skal "formidles". Interessant nok brukes termen til å anta at fengsel har denne statusen av udiskutabelt onde: *...økt bruk av visse tiltak i frihet som kan ha hatt en pedagogisk virkning overfor påtalemyndigheten* (s. 18). Krigsmetaforen bringes imidlertid også inn ved at det to ganger gjøres oppmerksom på at Mathiesen m/venner *rår* over opplysninger/materiale. I den videre metaforiske analysen kan jeg ikke gå like detaljert til verks, men vil nøye meg med mer sporadiske eksempler basert på et helhetsinntrykk. Når det gjelder krigsmetaforikken, vil det dreie seg om å peke på ord som **kan** aktivisere krig eller iallfall kamp som forståelseskjema. Men også her får vi en blanding av ulike metaforer. Jeg har allerede påvist at det finnes to typer motstand, den folkelige og akademiske, og at det er sistnevnte man oppretter en kamprelasjon til. Folket er som nevnt et slags meteorologisk fenomen. Naturmetaforikken brukes dermed side om side med krigsmetaforikken idet KFF veksler mellom å snakke om fengsel og å snakke om fengselsdebatten. Det er jo også rimelig ettersom opinionen i Mathiesens framstilling på mange måter **er** fengslet. Forholdet mellom den elitære og folkelige motstanden, er imidlertid uklart. Det svar som antydes på hvorvidt folket manipuleres, eller politikerne bare passivt tilpasser seg folket, er at begge deler forekommer i skikkelse av henholdsvis sterke kynikere og svake stemmesankere. Denne dobbeltheten avspeiles også i metaforikken allerede i forordet. Kamp kommer til uttrykk i at konservativ kritikk var *innbitt*. Men så heter det seg at denne kritikken *begravde* Kriminalmeldingen – med andre ord et naturfenomen,

riktignok av den mer aggressive sorten. Så avsluttes avsnittet med klisjeen *vind i seilene* der opinionen nødvendigvis er vinden, og den konservative kritikken framstilles som overlatt dette været's luner. Den folkelige vinden framstilles videre mest som en type kaldt/varmt vær (tøvær, frost, atmosfære). Vi ser iallfall at metaforikken er en slags variant av den som framstiller selve fengslet: Hvis FOLK ER KLIMA/VÆR må fengselsøkningen være en slags sosial/kulturell sykdom (en klimaforstyrrelse), noe Mathiesen for så vidt også hevder den er med sin teori om fengslets fem funksjoner. FOLK ER KLIMA/VÆR og ARGUMENTASJON ER KRIG, står imidlertid i et vanskelig forhold til hverandre ettersom man neppe kan sloss mot været. Eller kan man det? Skapte kritikerne tøvær, og kan vi stoppe drivhuseffekten? Disse spenningene i metaforikken avspeiler slik det uavklarte forholdet mellom den patronisering og bekjempelse vi påviste i forrige kapittel. Mathiesen har da også blitt kritisert for å ha et inkonsekvent og uavklart syn på begrepet politisk handling (Mjøset 1991).

Kamp utgjør uansett forståelsesskjemaet for de egentlige motstanderne. Det kommer til uttrykk allerede i tittelens *forsvare*. Videre i ordet kriminalpolitisk *arena*, ved at spørsmålet skal reises så *kraftfullt* som mulig, ved at fengslet/byttedyret er så *seiglivet*, og i *endeligt*. *Legge lista høyere* er hentet fra idrettens kampverden. Igjen gjør jeg oppmerksom på at siden dette er konvensjonelle uttrykk, er det langt fra sikkert at skjemaet aktiveres hos alle lesere. Hvorvidt det skjer, avhenger av den øvrige konteksten og villigheten. Vi har imidlertid sett at siteringskunsten har dette kamppreget, og hele bokas relasjonsarbeid gjør krigen meningsfull. Fengslet selv er unektelig også en type voldsutøvelse. Alt i alt finnes det trolig få motforestillinger både hos forfatter og leser mot å la ordskiftet rundt fengsel få en viss kampkarakter. Overflaterealiseringene er da også tette. Det fortsetter i andre forord med *offensiv og direkte utfordring*, i innledningen med de nevnte *rå over*. Når skjemaet først aktiviseres, vil også mer nøytrale ting trekke i samme retning. Således er *det første systematiske, internasjonale forsøk på å bruke innesperringsløsningen overfor en bred kategori mennesker* en såpass klar henvisning til holocaust at det knapt kan kalles en allusjon. Når det i tillegg stort sett bare er *de små* som sitter i fengsel,

sier det seg selv at for mye prat ikke er på sin plass. Vi blar litt videre: På slutten av innledningskapitlet snakkes det mye om hvordan heterodoks debatt skal kunne *bryte igjennom* og få et *overtak*. På side 70 blir *rehabiliteringsargumentet fullstendig knust*. Litt senere hører vi at en konklusjon har *massiv støtte*, og at Mathiesen går *rakt imot* hovedretningen. I kapittel 4 gjennomgås de siste tiår, og det gjøres klart at motstanderne ikke tror på sine teorier, men bare bruker dem som våpen:

Disse teoriene er gamle, men har fått ny kraft. Etter hvert som rådende teori er blitt nedkjempet eller betvilt, har det kriminalpolitiske system og dets forskere produsert nye varianter... (s. 118).

Slike overflaterealiseringer er ikke så tallrike etter innledningskapitlet hvor uttrykk som *vikende front*, *kveles*, *sterke krefter*, *utmanøvrert*, *befestet*, *inntog*, *slo inn*, *fremmadstormende*, *i spissen* florerer. Tonen er stort sett mer dempet, men metaforikk får iallfall ramme inn kapitlene. Kapittel 4 avsluttes således med at selv om myndighetene vet at de har tapt argumentasjonen om individual- og allmennprevensjon, *setter de til side* kunnskapen og *griper til* noe annet. I kapittel 5 åpnes det med *nedkjempelse* igjen, men kampaspektet ivaretas her i mer enn tilstrekkelig grad av den omfattende retoriske avsløringen av den svenske kriminalmeldingen.

KFF er en bok som bruker hva som helst mot fengsel, og dette gjelder også metaforikken. Vi finner f.eks. realiseringer av en annen metafor av naturtypen, nemlig sykdom: MOTSTANDERNE ER SYKE. Fra alkoholismelitteraturen hentes begrepet *stoppsignaler* (amerikanerne mangler slike). *Oppløsning* (av sentrale verdier) er mer generelt og peker vel så mye i retning av "forråtnelse". Fengslets grunnpremisser sies å ha blitt mer *motstandsdyktige*. Ordet spredning er derimot mer knyttet til en konkret sykdom, kreft, som også fint antydes av ordene *uorganisert* og *ganske amorf* brukt om mediaoffentligheten). Metaforikken i KFF er imidlertid ofte en svært uren blanding, noe som topper seg i en nokså underholdende setning som er breiddfull av innbyrdes motstridende metaforikk (kildeområde i klammer):

Høyrevinden [klima] i denne betydning har spredd seg langt utover [kreft] i samfunnet, og har også invadert [krig] sosialdemokratiet og uthult [råtnende treverk] det (s. 35).

Hva så med Mathiesens alternative offentlighet? Også her dreier det som om vekst, men i form av kimer (*Kimene til faglig og politisk vilje til å tenke prinsipielt, og til å tenke i argumentasjon basert på sannhet, relevans og oppriktighet, som tross alt finnes i deler av profesjonene, deler av organisasjonene og til og med i deler av noen av etatene...* (s. 43)). Kimer er noe som kan overleve flom, og Mathiesen vil at en alternativ offentlighet skal støtte og styrke disse i konkurransen med den vanlige offentligheten. Denne verdenen er det riktig å vende seg vekk ifra (avstå (...) nekte å la seg bruke (...) frigjøre seg fra den sterke avhengigheten (s. 43)). Mathiesen er *ikke umiddelbart optimistisk: straffekulturens retning: "Lock'em up, and throw away the key!"* (s. 41). Jeg kan ikke unngå å tenke på Mathiesens *alternative offentlighet* som arken og han selv som Noa: Gud vet hvor høyt fangetallet vil stige!

Har så den metaforiske forståelsen som teksten tilbyr, noen reelle argumentative konsekvenser? Jeg tror ikke det er urimelig å regne med at naturmetaforikken hjelper leserne å se Mathiesens virksomhet i forlengelsen av den naturvitenskapelige modellen, og at dette gir teksten større troverdighet. Det er også rimelig å anta at kampmetaforikken bidrar til å sementere den sosiale og kommunikative strukturen. Men i tillegg tror jeg metaforikken har mer spesifikke effekter på tenkningen omkring fengsel. Mekaniske forklaringer som den om "forskyvning i kriminalitet" (se fotnote 27) og den om "forkastelse av forkasterne" blir liggende ytterst på tunge-spissen og vil synes umiddelbart plausible når de presenteres.

Oppsummering

Forventningene som leseren har til medieringen, innfris sannsynligvis. Teksten kan fortsatt sies å holde seg innenfor akademiske tekstnormer og er altså *overtalende, med rasjonelle argumenter*. Å være overtalende med et lite utvalg metadiskursivt forfordelte rasjonelle argumenter er fortsatt innenfor en tekstnorm som først og fremst sørger for at det lille som sies er sant og riktig og uttrykt i en akademisk tone. Habermas' ideal om kommunikativ rasjonalitet,

som Mathiesen selv bekjenner seg til, er ikke integrert i den vitenskapelige tekstnormen. Den tillater derfor at man gjør det lett for seg selv både gjennom utvalg³² og framstilling av motargumentene. På den annen side forbyr heller ikke tekstnormen at man prøver å etterleve et ideal som består i at man etterligner dialogens vilkår ved å formulere motargumentene best mulig. Mathiesen gjør imidlertid ikke det, men benytter alle de fordeler og overtak som boka som monolog byr på. Kan det litt krigerske uttrykket *kraften i de bedre argumenter*, ha fått ham til å tro at kommunikativ rasjonalitet (ifølge Mathiesen *argumentasjon basert på sannhet, relevans og oppriktighet*) er en type kampregler? Og hvor hos Habermas er forresten kravet om *relevans* hentet fra? *Sannhet*, og i tillegg den uteglemte *riktigheten*, er riktignok gyldighetskrav som argumentasjon vel ikke er *basert på*, som Mathiesen sier, men som den kan teste (Habermas 1984:42), og *oppriktighet* er også viktig som forutsetning for argumentasjonen (Habermas 1993:29). Snikinnføringen av *relevans* derimot, oppfatter jeg som et ønske om å begrense allerede i utgangspunktet hva som skal få være med i argumentasjonen.

Det vi ser er at ting henger sammen. Den kamprelasjonen som vi tidlig så at tekstens sosiale struktur opprettet, og som muliggjorde en triadisk kommunikasjonsstruktur, reflekteres i tekstens kampmetaforikk og i tekstens seleksjon og metadiskursive omtale av motstanderargumenter. Natur/fabrikk-metaforikken bidrar nok til å rimeliggjøre denne kamprelasjonen, som altså verken forfatter og vel heller ikke leser reagerer på som uforenlig med Habermas' kommunikasjonsidealer.

³² Også Berit von der Lippe har i den tidligere nevnte Mathiesen-analysen lagt merke til Mathiesens selektivitet: *Mathiesens utestengning eller manglende problematisering av grenseoverskridende kriminalitet, er retorisk det samme som den i st.prp.: Utestengning av det komplekse og faretruende i den fysiske verden – det som kunne forstyrret forfatterens siktemål: Schengenavtalens entydige negative konsekvenser* (1999:27).

5 Konstruksjoner

Her skal vi endelig undersøke feltarbeidet, argumentasjonen eller hva tingene synes å vise. Vi kan som nevnt i innledningen forestille oss at en tekst kan leses på tre nivåer. Midtnivået representerer den konvensjonelle lesningen som er utbredt i fagmiljøet. Dvs. at man er ute etter tekstens empiri og argumentasjon, det som uten altfor mye om og men teller som tekstens innhold både for forfatter og leser. Man lar seg overbevise, belære eller eventuelt provosere til en faglig kritikk. Det som kan få avgrense denne lesningen, er at den hovedsakelig holder seg innenfor grensene av hva man allerede er enige om, altså innenfor feltet. Nivået over dette midtnivået har vi vært innom i det foregående. Det dreier seg om de alternative måtene ett og samme primære innhold kan formidles på – form, innpakning, overflate, retoriske/pedagogiske virkemidler, ordkamp. Vi har imidlertid også et nivå under midtnivået, et nivå for hva vi kan kalle **dypretorisk** lesning. Det dreier seg her om hvilke kategorier og distinksjoner som brukes i kodingen av verden. Dette nivået skiller seg fra midtnivået ved at dette i all hovedsak dreier seg om å fastslå sammenhengene mellom de (og bare de) fenomener som framtrer gjennom kodingen på dypretorisk nivå, en koding som på et vis definerer et fagfelt.

Halliday omtaler forholdet mellom felt, relasjon og mediering som et spill med spillere og spillebrikker (1998:114). Hvis vi skiller mellom selve spillingen og spillet(s regler), kan vi låne denne metaforen. For oss spilles det på midtnivået. På overflatenivået avhenger seieren av spillestil, og resultatets betydning påvirkes av om det spilles på marmor- eller pappbrett – Hallidays spilledeler, den institusjonelle rammen. Hvem som vinner, avhenger imidlertid også av hvilket spill med tilhørende regler som velges på dypretorisk nivå (nivået for forberedende feltarbeid). Her blir det forskjell på sjakk og scrabble, for å si det slik. Det (dyp)retoriske består altså i at faglige resultater oppnås ved å unndra valget av spill argumentasjon, eller i at man som Mathiesen bare tar fram sitt favorittspill uten å spørre gjestene, eller allerede sitter klar ved det. Eller i at man spiller alene og selv flytter motstanderens brikker... Vi skal her se på både spillets gang og selve spillet.

Allmennprevensjonen

Jeg skal her ta for meg kapittel 3 om allmennprevensjonen fordi dette er den viktigste teorien i Norge. Rehabilitering er det som nevnt likevel få som tror på, og annet samfunnsforsvar virker her i Norge for brutalt til å få en viktig plass. Allmennprevensjon derimot, er hva fengsel dreier seg om i tillegg til rettferdighet, og vi skal lese dette kapitlet både på dypretorisk nivå og midtnivå. Vi skal med andre ord både se på forberedende feltarbeid og arbeidet som utføres i felten. Vi begynner med argumentasjonen som det for øvrig faller lett å få oversikt.

Argumentasjonen innledes ikke før på side 87 med Erling Eides undersøkelse av sammenhengen mellom **strafferettslige virkemidler** og **registrert kriminalitet**. Den forutgående og tidligere nevnte skildringen av allmennprevensjon som paradigme og av Andenæs som fanget i dette paradigmet, representerer en type indirekte argumentasjon i og med at det godtgjøres at det som nå forsøksvis skal behandles seriøst, er ganske tynne greier (kun *brokker* av kunnskap). I det følgende skal vi imidlertid se på det mest substansielle spørsmålet, nemlig hvorvidt allmennprevensjon virker. Vi skal i løpet av denne midtnivålesningen også isolere en avgjørende kategori som vi skal se nærmere på. Et inntrykk av komposisjonen, som jeg regner som et av de tilfeldige virkemidlene, får vi også.

Hva allmennprevensjonsteorien går ut på, skulle være velkjent. Det dreier seg om hvorvidt straff minsker kriminalitet samt hvorvidt dette legitimerer straff. Før Mathiesen presenterer forskningsresultater, legger han imidlertid fram de store metodologiske problemene som generelt er knyttet til spørsmålet om straffens allmennpreventive effektivitet. Det gir ham en mulighet til å bake de tidligere nevnte ”farlige” forskningsresultatene til Eide inn som det tredje underordnede leddet i en rekke, i stedet for å gi dem en mer selvstendig plass. De presenteres endog ikke **som** punkt nr. 3, men kommer bare i forbindelse med punkt nr. 3:

For det tredje er det grunn til å betone et viktig skille (...) nemlig skillet mellom straffens *sannsynlighet* og straffens *strenghet*. (...) I 55 undersøkelser av *sannsynligheten for straff* reduseres kriminaliteten med gjennomsnittlig 0,70 % ved 1 pro-sents økning i sannsynligheten for å bli dømt skyldig. I 42 un-

dersøkelser av gjennomsnittlig lengde av fengselsstraff reduseres kriminaliteten med gjennomsnittlig 0,45 % ved 1 prosents økning i straffelengden. Virkningen av selve fengselsstraffens lengde er altså minst (s. 89).

Dette sitatet vil her bli behandlet som aksent resten av kapitlet dreier rundt. Selv om det er Andenæs som gis førsteplassen i det 13-14 sider lange underkapitlet *Forskningens resultater* med sin *megetsigende* konklusjon om kunnskapsbrokkene, er det Eides resultater som er viktigst og som Mathiesen derfor både argumenterer mot, men også prøver å svekke ved andre virkemidler, bl.a. metadiskurs og den nevnte komposisjonelle underordningen:

Vi skal komme tilbake til Andenæs' drøftelse. Men først skal vi se på noen andre oversikter (...) Til Andenæs' gjennomgåelse må vi for det første tilføye at en norsk sosialøkonom, professor Erling Eide, nylig har gitt en oversikt (s. 87).

Det absolutt mest substansielle forskningsresultatet (en helt ny gjennomgang av over hundre undersøkelser, som dertil konkluderer med at strafferettslige virkemidler har en betydelig allmennpreventiv virkning) framstilles som blott en tilføyelse til gamle Andenæs' generelle betraktninger. Eides resultater kunne neppe vært utelatt. Når de først nevnes, er det som vi ser, så fort og tilforlatelig som mulig, og videre med en umiddelbar stopper for leserefleksjoner: Akkurat som i forbindelse med det tidligere nevnte Wright-sitatet avbrytes eventuelle resonnementer hos leseren umiddelbart ved hjelp av "altså minst"-konklusjonen. Det er vanskelig å se hvordan lesningen skulle kunne vært utsatt for hardere kontroll. Mathiesen kan ikke komme utenom å nevne Eides resultater, men de nevnes nærmest som en tilleggsopplysning om at straffens sannsynlighet er viktigst³³.

Men det er ikke bare innrammingen/kontekstkontrollen som svekker resultatet. Også de to knappe tilforlatelige setningene som formulerer det, har et design som minimerer resultatet. Vi skal her

³³ Det er kanskje straffens sannsynlighet som er viktigst for bekjempelsen av kriminaliteten, men denne er det til gjengjeld mye vanskeligere å (ønske og) øke enn straffens lengde: *Men det er meget bastante samfunnsmessige grunner for at stigningen i samfunn av våre type ikke ville bli betydelig, kanskje med mindre vi utviklet en ren politistat* (s. 96).

ta opp tråden fra tallmanipuleringen som jeg nevnte innledningsvis. For det første er både 52 og 42 undersøkelser et ganske voldsomt antall (i KFF som stort sett baserer seg på slike sekundærkilder, finnes det iallfall ikke noen mer omfattende og heller ingen mer oppdaterte). At Eide *har gitt en oversikt over den mest aktive moderne forskningsretningen*, og at han gjennomgår *et stort antall tidligere undersøkelser* (s. 87), får vi riktignok høre, dvs. vi **fikk** høre det på et tidligere tidspunkt. Siden adjektivet *stort* i en tekst som KFF neppe pådrar seg leserens oppmerksomhet, er omfanget av Eides undersøkelser glemt når resultatene fra dem endelig presenteres to sider senere. Og resultatet er altså på 0,45 % og 0,70 % nedgang i registrert kriminalitet ved 1 prosent økning av henholdsvis straffens lengde og sannsynlighet. Det viktige sies videre å være at 0,45 er mindre enn 0,70. Det første vi kan bite oss fast i her, er den forskjellige måten den ene og den halve prosenten framstilles på. Det står ikke *1,00 %*, men *1 prosent*. Sistnevnte ledd undereksponeres dermed **som tall**, dvs. at framstillingen leder oppmerksomheten mot forholdet mellom 0,45 og 0,70 og ikke mot forholdet mellom 0,45/0,70 og 1,00.

Dernest er selvfølgelig disse tallene små, hvilket kan gi inntrykk av at også virkningen av allmennprevensjon er liten. Imidlertid kunne tallene vært ganget med f.eks. 10, slik at man heller sa at en ti prosent økning i strafflengden medfører 4,5 prosent nedgang i kriminaliteten. I virkeligheten vil det aldri dreie seg om mindre enn en 10-20-30 prosent skjerpelse av straffeutmålingen.

Vi har for øvrig også den skjeve sammenligningseffekten av å regne prosentmessig. En 50 prosent avkastning på en investering gir ingen dobling av innsatsen, mens en like stor prosentmessig nedgang derimot gir en halvering. Hvis vi holder oss til strafferetten, kan vi spinne videre på Eides resultater med et hypotetisk eksempel:

Vi tenker oss en situasjon hvor vi har 200 årlige voldtektsanmeldelser, hvorav 50 resulterer i påtale og ett år i fengsel, hvilket vil si at det til enhver tid sitter inne 50 voldtektsforbrytere. Så øker vi straffen til to års fengsel fengsel. Da får vi ifølge Eides undersøkelse nesten en halvering av antall voldtekter til 110 årlige tilfeller.

Antall dommer hvis sannsynligheten for straff holder seg uforandret, blir på 27,5 nå toårige dommer, hvilket gir følgende resultat:

Før: 200 voldtekter og 50 voldtektsforbrytere i fengsel

Etter: 110 voldtekter og 55 voldtektsforbrytere i fengsel

Det er desverre mange forhold som antyder at det ikke ville virket slik, men dette er realiteten i det av Eides tall som er *minst*, men som vi ser, likevel ganske stort. Det er også dette tallet Mathiesen forholder seg til når han sier:

Virkningen som her er angitt må kunne karakteriseres som marginal i den betydning at folks trygghet mot kriminalitet vil være tilnærmet helt uforandret, og i den betydning at kriminalitetsnedgangen (eller avtrappingen av oppgangen) ikke vil merkes i det hele tatt i befolkningen. For å skape en forskjell i trygghetsnivå og en nedgang i kriminaliteten som merkes, måtte det, utfra gjennomsnittstallet (medianestimatet) og ut fra en rimelig antagelse om avtakende utbytte av straffens økende strenghet, i tilfelle helt andre strafføkninger til – så store at de ville gå på tvers av grunnleggende rettferdsprinsipper i vårt samfunn, og føre til urealistiske og helt uakseptable kostnader for samfunnet (s. 89-90).

Kostnader er ellers ikke noe problem for Mathiesen, og rettferdigheten angriper han i neste kapittel likevel som utilrådelig å basere straffeutmåling på. Den svært tette argumentasjonen i dette partiet henger kanskje sammen med at vi befinner oss på et meget avgjørende sted i feltet. Mens teksten ellers dveler ved ikke altfor relevante synspunkter, fyres liksom her hele arsenalet av før det legges på sprang. *Helt andre straffeøkninger...* Helt andre enn hva? Den ene prosenten som hos Eide var en tilfeldig måte å angi et forhold mellom to størrelser på, er her implisitt blitt til et konkret forslag. Faktum er at når man foretar straffeøkninger, smeller man til med i iallfall tjue prosent og definitivt aldri med én enkel prosent. På tross at hva framstillingen til Mathiesen gir inntrykk av, ville man dessuten fått god valuta for denne tjueprosenten dersom Eides tall legges til grunn. Hvis vi i mitt hypotetiske eksempel bytter ut 100 prosent med 20 prosent (11 uker ekstra), ville vi med en økning i fangebefolkningen på under fem innsatte fått en nedgang på ni pro-

sent eller 18 voldtekter årlig. Oppklaringsprosenten i eksempelet mitt er forresten den samme som Mathiesen opererer med for forbrytelser generelt i Norge (s. 95). Den avtagende effekten som Mathiesen nevner, gjør seg dessuten neppe gjeldende allerede ved 20 prosent siden vi må gå ut fra at det er såpass store endringer som danner grunnlag for Eides gjennomsnittstall. (Ved Mathiesens ene prosent kan man for øvrig neppe snakke om effekt i det hele tatt. Den halve prosenten er rimeligvis et resultat av at større tall er delt opp.)

Dette partiet i KFF hadde dessuten neppe fungert om Eide hadde fokusert på strafføkning i stedet for fangetall. Som nevnt dveler innledningskapitlet ved et fangetall som har økt i stedet for ved et straffenivå som har gått ned. I kapitlet om allmennprevensjon ville det derfor utfra KFFs egen referanseramme vært mest relevant for oss å få vite noe om effekten av allmennprevensjon på **fangetallet**. Dette er imidlertid nå fullstendig utelatt til fordel for et ensidig fokus på strafføkning. Hvis man skal peke på ett enkelt forhold som bærer teksten, må valget falle på nettopp dette ukommenterte skiftet fra fangetall til strafferamme. Vi vet at straffene for de fleste forbrytelser i et trettiårsperspektiv har gått ned. Unntaket er narkotika som i dag opptar ca. halvparten av fangeplassene. Men nettopp økningen i narkotikadommer må skjule en betydelig nedgang i dommer for andre forhold. Det må man selv resonnerer seg fram til ut fra at antall narkodømte fanger har økt så mye mer enn det totale fangetallet. Straffene for alvorlige forbrytelser som drap var på tidspunktet for utgivelsen av KFFs 2. utgave blitt såpass lave at man siden har funnet å måtte øke dem noe. Dette er bakgrunnen for fokuseringen på fangetallet i innledningskapitlet. I allmennprevensjonskapitlet ville imidlertid en fokusering på fangetall ha måttet inkludere effekten av at færre mennesker ville blitt dømt gitt en allmennpreventiv effekt. Ved å unnlate å nevne det tidligere så eksponerte fangetallet og nå heller konsentrere seg om straffenivå (som innledningskapitlet utelot), vil minussiden ved satsing på allmennprevensjon, for enhver leser som ikke selv regner videre på tallene, synes større enn plussiden. (se appendiks for utdypende grafisk framstilling). Fordi effekten av dette skiftet i fokus fra fangetall til strafferamme ikke kan ha vært ukjent for Mathiesen, men tvert imot

må være en virkning han har villet beholde ved ikke å nevne grunnlaget for den, berører dette partiet i KFF tilliten til Mathiesen som lærebokforfatter. I tillegg eksemplifiserer det en særskilt ren form for vitenskapelig retorikk som ikke avhenger av språklig framstilling, men av vilkårlige valg som tillates innenfor rammene av vitenskapelig metodikk.

Jeg har nå vist at det forskningen sier om effekten av allmennprevensjon, forminskes med nærsagt alle midler som den vitenskapelige tekstnormen tillater. Det er vanskelig å forestille seg en mer tendensiøs framstilling som likevel makter å framstå som objektiv/vitenskapelig. Hvis et eksempel fra KFF skal trekkes fram for å illustrere styrken til vitenskapelig retorikk, må det være dette.

Kapitlet byr på mer, bl.a. de moralske betenkeligheter med allmennprevensjon (mennesker som middel) og kommunikasjonsprosessen som allmennprevensjonen er avhengig av. I forbindelse med sistnevnte kunne man problematisert den manglende inkluderingen av kriminologien i denne kommunikasjonsprosessen. Har f.eks. kriminologer som Mathiesen, ”hjulpet” kriminelle til å fortolke seg selv som ofre? Dette ville imidlertid ført for langt vekk fra tekstkritikk og inn i kriminologisk forskning.

Det kan innvendes at jeg snakker om f.eks. voldtekt, mens Mathiesen snakker om kriminalitet under ett. Det er jo heller ikke sikkert at voldtekt er en av de forbrytelser der allmennpreventiv effekt gjør seg gjeldende. På den andre siden: Om effekten ikke gjør seg gjeldende overfor drap og voldtekt, må den gjøre seg desto mer gjeldende på andre områder som f.eks. ran, narkotika, tyveri.³⁴ Problemet er nettopp denne generelle måten å snakke på.

Kriminalitetsbegrepet

Grunnlaget for svært mye av argumentasjonen i KFF, og for hele allmennprevensjonkapitlet er kategorien ”kriminalitet”. Begrepet har gitt navn til en vitenskap og har også solid institusjonell forankring. Det snakkes mye om ”kriminaliteten”, og politikere prøver gjerne å gjøre noe med den. Mathiesen og kriminologien prøver å

³⁴ Forskning antyder at til og med voldtekt ofte er en rasjonell forbrytelse som straff kan ha allmennpreventiv effekt på. Se f.eks. Scully og Marollas artikkel (1985) om voldtekt som en *rewarding, low risk act*.

bestemme forholdet mellom kriminaliteten og andre faktorer. Kapittel 3 dreier seg således utelukkende om forholdet mellom de to kategoriene kriminalitet og straff. Straffen problematiseres i kapittel 2, men kriminalitet problematiseres overhodet ikke. Dette reagerer neppe leseren på, men forholdet har stor retorisk betydning.

Kriminalitet refererer til brudd på straffeloven. Kategorien omfatter dermed svært mange og forskjelligartede handlinger som alle sammen samles i en enkelt gruppe og behandles under ett som lovbrudd. Blant disse handlingene finner vi noen handlinger som regnes som svært alvorlige, men mange flere som regnes som mer bagatellmessige. Noen av de kriminelle handlingene regnes som svært umoralske av alle, mens andre ikke regnes som umoralsk i det hele tatt av en større eller mindre minoritet (f.eks. hasjrøyking). Vi må også gå ut fra at de forskjellige kriminelle handlingene har høyst ulike motiver og høyst ulike konsekvenser. Bruddet på straffeloven er faktisk det eneste felles for disse handlingene. Dette fellestrekket har rimeligvis den fordel at det er meget lett å operasjonalisere, men jeg vil likevel holde spørsmålet om begrepets vitenskapelige verdi åpent inntil videre. Slik verdi får jo alminneligvis en kategori i den grad dens kriterier velger ut individer som også har øvrige fellestrekk, dvs. at kategorikriteriet ikke viser seg å være tilfeldig. Kategorien fattigdom er f.eks. en slik god ikke-tilfeldig kategori som korrelerer med klasse, manglende utdanning, dårligere psykisk og fysisk helse osv. Staten prøver da også å gjøre noe med fattigdommen enten direkte med penger eller indirekte med utdanning/annen hjelp.

Hvordan stiller det seg med kriminaliteten? KFF er ikke alene om å si noe samlende om den, men kategorien oppleves som såpass stor og sprikende at det er vel så vanlig å dele den opp enten i alvorlig og mindre alvorlig kriminalitet, eller mer konkret i de forskjellige typene kriminalitet: narkotika, vold, vinning, sedelighet osv. Ved slik oppdeling framskaffer man kategorier som rimeligvis er mindre tilfeldige, og som det følgelig kan sies mer om og gjøres mer med. F.eks. er det rimelig å tro at allmennprevensjon virker bedre på en "rasjonell" vinningsforbrytelse enn i på drap.

At det gir mening å snakke om kriminalitet generelt, er imidlertid blitt noe av en selvfølge, kanskje ikke først og fremst innenfor

kriminologien som tross alt arbeider mye med underkategorier, men innenfor den offentlige debatten. Om referansen her er like entydig som innenfor kriminologien, er imidlertid ikke sikkert. Mange såkalte populistiske krav om tiltak mot kriminaliteten, refererer muligens ofte noe unøyaktig bare til mer alvorlig kriminalitet eller til den avledede kategorien "kriminelle" som også har en noe snevrere referanse til utelukkende gjentatt kriminalitet. Dette gir imidlertid vitenskapen en retorisk mulighet. I stedet for etter beste vilje å forsøke å tolke seg fram til hva populistene mener med kriminalitet (det kunne jo være at han først og fremst hadde alvorlige krenkelser mot helse, liv og integritet i tankene), er det bare så altfor mange gode poenger å hente på å tolke ham bokstavelig, altså legge den presise lovbruddsdefinisjonen av kriminalitet til grunn. Da kan man f.eks. dra den velkjente om at vi alle er kriminelle (Martinussen 1991), eller man kan trekke fram den såkalte straffepyramiden som har fått en slags paradigmatisk status som forbilledlig eksempel på sosiologisk tenkemåte i nær sagt alle lærebøker siden 50-tallet.

Denne begynner med at vi alle er lovbrutere/kriminelle, men at det skjer en avskalling fram til fellende dom som gjør at underklassen blir voldsomt overrepresentert i fengslene. Denne avskallingen skyldes ikke bare skjevheter i rettsvesenet, men har vel så mye med skjevheter i selve lovverket å gjøre. På en litt ubestemt måte får denne pyramiden hele rettsvesenet til å framstå som urettferdig eller i det minste som uttrykk for (eller opprettholder av) den sosiale ulikheten. Hvor absurd denne pyramidetenkningen **er som kritikk**, blir klart om man tenker hypotetisk. Det er ikke bare etter klasse den er "feilfordelt", men i enda høyere grad etter kjønn. Hvordan skulle den ulikheten la seg løse? Ikke en gang den klassemessige ulikheten kan løses, av den enkle grunn at vi ikke kan ha et lovverk som straffer ulovlig hyttebygging i strandsonen like strengt som væpnet ran. Som en kritikk av lovverkets såkalte reproduksjon av sosial ulikhet er altså den ved første øyekast "megetsigende" pyramiden meningsløs: Man kan ikke ønske (og knapt nok forestille seg) et lovverk som ikke skjevfordeler, dvs. det er ikke lovverket som er årsaken til at under-/arbeiderklassen begår flere drap og ran enn middel-/overklassen (selv om lovverket er ansvarlig for å definere drap og ran som lovbrudd).

KFF bruker ikke pyramideillustrasjonen, men argumentasjonen er den samme: *Det første leddet i prosessen er lovgivningens definisjon av kriminell atferd* (s. 113). Denne defineringen er medansvarlig for den sosiale skjevheten eller *Den systemprosessen som gjør at straffelovgivningens formelle likhet ikke fungerer som en effektiv bremse på ulikhet (men snarere skjuler reell ulikhet)*. Igjen: Denne implisitte kritikken (at lovverket burde *bremse* eller til og med rette opp ulikhet) er urimelig fordi lovgivningen ikke påvirker de aktuelle handlingene, men bare definisjonen av dem, og en *bremning* av skjevfordelingen måtte dermed innebære at man ”så gjennom fingrene” med alvorlige – men altså ikke lenger kriminelle – handlinger. Dette betyr ikke at man ikke kan gjøre noe som helst med skjevfordeling i lovverk og rettspraksis, men det betyr at skjevfordelingen/pyramiden ikke i seg selv kan tas alvorlig som kritikk av lovverket. (En fjerning av straffepyramiden ville jo heller ikke gjort noe med klasseskillene, men ville bare fjernet et av parametrene de måles langs.) Nettopp dette at pyramiden i seg selv skal være en kritikk (eller et eksempel på en viktig og nyttig sosiologisk innsikt), er imidlertid poenget med en abstrakt framstilling som bare navngir de skjevhetsskapende prosessene uten å si noe mer konkret om dem, f.eks. angi omfanget av dem (noe som kunne vært meningsfullt som kritikk). Jeg bør legge til at pyramiden som argument mot å ha et rettsvesen med straffereaksjoner i det hele tatt, har noe for seg. Dette blir forståelig nok sjelden eksplisert av abolisjonister i reformistklær.

Den viktigste retoriske virkningen av kriminalitetstermen hos Mathiesen består imidlertid i at denne kategoriens innhold av likt å ulikt gjør det nærmest umulig å si noe samlende om kategorien. Det blir umulig å få et av de fire hovedgrunnlagene for fengsel til å virke på hele kategorien. At hver av de fire teoriene kunne ”passe” med hver sin type kriminalitet, er overhodet ikke drøftet i boka som dermed implisitt forlanger at fengsel skal kunne legitimeres med bare én hovedteori. F.eks. ville det ikke vært urimelig at fengsel legitimeres med allmennprevensjon overfor narkotikasmugling og underslag, med rettferdighet overfor voldtekt og mishandling og med samfunnsforvar overfor Baneheia-Viggo. Muligheten drøftes

ikke, og KFF er helt avhengig av at den ikke drøftes, hvilket kriminalitetskategorien muliggjør.

I tillegg kan nevnes retorisk effekt på overflatenivå, altså det fokus som termen kriminalitet i funksjon som navngiving retter mot lovbrudd, lovbrøyer og dermed innsatt – til forskjell fra det fokus som navn på enkeltforbrytelser gir på ofrene for lovbruddene. Her bør vi kanskje også nevne argumentet i KFF for at kriminalitet er en ikke-tilfeldig kategori som først og fremst sammenfaller med lav inntekt, manglende utdanning osv. Mathiesen henviser til flere undersøkelser for å underbygge sannheten om denne ressursvakheten. Igjen er det imidlertid noe som undereksponeeres, dvs. overhodet ikke nevnes, i dette tilfellet årsaksretningen. Alle undersøkelser viser korrelasjoner, og KFF antyder at ressursvake **blir** kriminelle. Han kunne i stedet ha drøftet hvorvidt årsaksretningen er motsatt. For det første blir det liten tid til utdanning og jobb for den som livnærer seg av kriminalitet. For det andre framgår neppe inntektene hans av statistikk fra ligningsmyndighetene.

Poenget er at bruken av en generell kategori som kriminalitet, innebærer et valg som ikke tematiseres. Den inndeling eller manglende inndeling av virkeligheten som kriminalitet innebærer, representerer videre en distansering fra de konkrete hendelsene som kategorien omfatter. Denne distanseringen har dessuten høyere argumentativ status. På tross av hva Mathiesen mener, kommer man ikke langt i offentlig debatt ved å forbli i det *individual-dramatiske paradigmet*. Man bør helst demonstrere en viss evne og vilje til å tenke abstrakt og ikke bare på konkrete gruppvekkende eller opprørende eksempler. Hvorvidt det er bedre å ta utgangspunkt i "kriminaliteten" enn i en av dens underkategorier, er imidlertid tvilsomt i og med at det knapt kan sies noe samlende om den i det hele tatt. For en forfatter hvis hovedpoeng nettopp er at det ikke skal kunne sies noe sikkert, er kategorien "kriminalitet" derimot et naturlig valg.

Rettferdighet

Tarry a little. There is something else.
This bond doth give thee here no jot of blood.
The words expressly are "a pound of flesh".
Take then thy bond. Take thou thy pound of flesh.
But in the cutting it, if thou dost shed
One drop of Christian blood, thy lands and goods
Are by the laws of Venice confiscate
Unto the state of Venice. (...)
Therefore prepare thee to cut of the flesh.
Shed thou no blood, nor cut thou less no more
But just a pound of flesh. If thou tak'st more
Or less than a just pound, be it but so much
As makes it light or heavy in substance
Or the division of the twentieth part
Or one poor scruple – nay, if the scale do turn
But in the estimation of a hair,
Thou diest, and all thy goods are confiscate.
Portia, The Merchant of Venice

På side 158 er vi framme ved vitenskapens grense: *Kan fengsel forsvares – med rettferdighet?* Dette er vitenskapens grense fordi rettferdighet som eneste representant for absolutt straffeteori unndrar seg enhver formålstjenlighet. Innenfor strafferettspleien utgjør rettferdigheten det fortidsrettede (og opprinnelige) element som overhodet ikke ser hen til virkningene av en eventuell dom eller lov. Virkningene, effektiviteten, instrumentaliteten er det opp til de relative straffeteorier å tilgodese. Derfor hører disse naturlig inn under vitenskapene, som utvilsomt best kan avgjøre hva som er/blir tilfelle i den kognitiv-instrumentelle sfæren. Men vitenskapen kan selvfølgelig gi rettferdigheten en formålsrasjonell begrunnelse. Jon Elster (1999) har f.eks. vist hvordan noe så tilsynelatende irrasjonelt som hevn i albanske samfunn er høyst relevant for de implisertes framtid. Hvorvidt hevn er "riktig", altså hevns plass i den praktisk-moralske sfæren, kan Elster som vitenskapsmann ikke si noe om. Det er dette som gjør rettferdigheten problematisk for Mathiesens prosjekt. Uansett hvor rett han måtte ha fram til side 158, hjelper det lite hvis man bestemmer seg for at å påføre lovbrytere lidel-

se med vilje er rettferdig, en absolutt verdi i seg selv, helt uavhengig av framtidsperspektivet.

Dette er grunnen til at boka vanskelig kan fungere overfor en svoren tilhenger av absolutt straffeteori. Slike er ikke irrasjonelle, men verdirasjonelle, og kan som rasjonelle mennesker akkederes med, skjønt de i så fall må gis lillefingeren, hvilket KFF rent prinsipielt ikke gjør. Når Mathiesen går i gang med å argumentere mot rettferdighetsbegrunnelsen, er kommunikasjonsstrukturen derfor igjen triadisk. Han viser sine tilhørere hvor rett han har vis a vis motparten, og han sementer tekstens sosiale struktur. Det er videre som vitenskapsmann han gjør dette. Vi kunne tenkt oss at Mathiesen akkurat på dette området, som i sin kjerne er fremmed for vitenskapen, hadde trådt ut av sin rolle som kriminolog, og at han i stedet som mann eller moralfilosof hadde argumentert mot verdien av å påføre mennesker lidelse. Forfatteren forlater imidlertid ikke vitenskapen. I stedet bruker han sidene på å analysere rettferdigheten og dens eventuelle anvendelse. Hvis rettferdigheten er uhåndterlig (som Mathiesen hevder), er det selvsagt et godt motargument. Mathiesen er ikke irrelevant. Men jeg mener at han likevel satser på sekundære argumenter. Han skygger unna kjernen. Dette er antakeligvis også grunnen til plasseringen langt bak i boka. Kapitlet er, på tross av at den kanadiske anmelderen synes det var det beste i en ellers god bok,³⁵ derfor det svakeste og ville neppe holdt om det skulle stått først. Leseren bør bli vant med den vitenskapelige modus, og relasjonsarbeidet bør være fullbrakt, innen Mathiesen skal avgjøre en gang for alle om forbrytere (i stedet) kan dømmes i rettferdighetens navn. For dette krever rimeligvis et fullt mål med autoritet og tillit, langt mer enn den mer hverdagslige oppgaven å vurdere statistikk for og imot allmennprevensjon. Leseren skal helst ikke sitte igjen med et inntrykk av at viktige ting er forbigått. På tross av det sekundære ved argumentasjonen, skal jeg i det følgende

³⁵ *Mathiesen is relentless in his methodical examination of the justice argument. At the base of his attack is the problem of being able to make determinations of equivalency between crime and punishment. His delineations of meaning among punishment values, punishment scales, and final proportionality clearly set out this circular dilemma. As well, he presents the pragmatic reality of prisons' additional "pains" which cannot simply be measured in a justice formula (...) chapter five is the best argued chapter (Jackson/Ekstedt 1993).*

gjennomgå den så samvittighetsfullt som mulig i avskrellet form. Jeg utelater dermed den fyldige innrammingen rettferdigheten gis.

Rettferdig straffeutmåling betyr at straffen skal være proporsjonal med forbrytelsens grovhet/forkastelighet. *En skulle få straff "som fortjent"*. Andre ord for proporsjonalitet er forholdsmessighet, rimelighet, riktighet. En konsekvens av et slikt prinsipp er forutsigbarhet. Ifølge Mathiesen er det fire grunner til at slik rettferdig straffeutmåling ikke er mulig å anvende:

(1) Anvendelsen har ikke vitenskapelig grunnlag (*For det første gir fremstillingen* (SOUen – Mathiesen argumenterer også her mot en utvalgt tekst) *det generelle inntrykk at resonnementet som føres bygger på en streng vitenskapelig logikk* (s. 169)). Rettferdighetstenkningen bygger nærmere bestemt på en *fundamental ringslutning* (s. 170), dvs. at man lar forbrytelsens grovhet og straffens strenghet "begrunne" hverandre uten at man klarer/forsøker å forankre noen av delene utenfor denne ringen. Mathiesen utelukker imidlertid ikke at man skulle kunne klare forankringen.

(2) Forbrytelsens grovhet/forkastelighet lar seg ikke vurdere på grunnlag av *faste* standarder. Dvs. at selv om moral representerer en slags forankring, så er problemet med denne at den varierer mellom folk og tider. Selv om det er ganske stor enighet om de mest alvorlige forbrytelsene, varierer moraloppfatningene altfor mye til at man kan basere vurderinger av grovhet og forkastelighet på dem. Forsøk på å gjøre standarden mer "faktisk" har ikke klart å unngå problematikken med moralbedømming. Videre utgjør selvfølgelig koblingen mellom forbryter og forbrytelse et svært problem for Mathiesen. Skyld er dermed viktig selv om det har falt ut av den oversikten over argumentasjonen Mathiesens gir i begynnelsen (s. 169). Iallfall: *Er en handling begått i materiell nød så klanderverdig? Er en handling begått i sosial eller psykologisk nød så klanderverdig?* (s. 179).

(3) Straffens strenghet lar seg ikke vurdere på grunnlag av *absolutte* standarder. Hvor streng straffen er, varierer med ståsted. Folk innenfor og utenfor murene har svært forskjellige oppfatninger, dessuten er ikke tid en intersubjektiv/objektiv størrelse.

(4) Forbrytelse og straff er ikke sammenlignbare størrelser. De lidelser/krenkelser som fange og offer utsettes for, er så forskjellige

at de ikke kan sammenlignes på en slik måte at de kan veies mot hverandre og danne grunnlag for straffeutmåling.

Disse fire motargumentene fyller et førti siders kapittel, og jeg vil etterhvert gå igjennom presentasjonen av dem for å vise tilstedeværelsen av nær sagt alle de retoriske trekk jeg har påvist hittil i boka. Først skal vi imidlertid se på skjelettet til argumentasjonen. Med unntak av den korte påpekingen av skyldproblemet hvor eneste "argument" består i en metaforisk utvidelse av begrepet "nød", bygger hele resonnementet på hvorvidt utøvelsen av rettferdighet kan bli nøyaktig nok. Forhold i begge vektskålene påpekes for å underbygge påstanden om at selv om rettferdigheten skulle innebære et straffekrav, så ville dette kravet ikke kunne innfris uten at vilkårlighet/tilfeldighet ville produsere ny urettferdighet. På nest siste side samles alle de fire momentene i en drøfting av straffeutmåling langs nominal-, ordinal-, intervall- og forholdstallsskalaer (s. 196). Konklusjonen er at alle de påviste variasjonene/relativiserende faktorene fører til at fengsel i beste fall innebærer en ordinalskala. Ser man på fengselsstraffens innhold, vil man knapt ha mer enn en nominalskala, hevdes det. Oppsummert kan vi si at det er umuligheten av en nøyaktig utmåling av rettferdigheten som gjør fengsel illegitimt.

Min hypotese er at dette er for svakt, og at skjelettet derfor trenger adskillig kjøtt på beina for ikke å falle sammen. For det første er trolig alle som har tenkt litt over forbrytelse og straff, klar over at rettferdigheten aldri kan bli helt nøyaktig uten at man derfor vil oppgi fengslet. De sekundære vanskelighetene vurderes med andre ord ikke som store nok, iallfall ikke når man synes det primære er at "rettferdigheten skal skje fyllest". For å si det meget enkelt: Hvis man er tilstrekkelig overbevist om at voldtekt skal straffes ganske hardt, da gir man blanke i det sofistiske spørsmålet: Men hva om mannen egentlig bare skulle hatt to års fengsel i stedet for tre tatt i betraktning andre dommer/forbrytelser? Stort sett vil man trolig hevde at både to og tre år representerer en avkorting av rettferdighetens krav i humanitetens navn. Når Mathiesen på denne måten bare tar opp sekundære forhold, kommuniserer han overhodet ikke med andre enn de som er "negativt innstilt" til fengsel fra før av. Og til og med overfor denne ganske svære gruppen, ville

neppe argumentasjon holdt uten anvendelsen av følgende virkemidler som nå skal gjennomgås prosaisk.

Første side representerer en meget sterk kontekstkontroll. Under avsnittoverskriften *Teorienes sirkel* får vi vite at det nå bare er rettferdigheten som gjenstår, at rettferdigheten *utgjør noe av det eldste tankegodset*, og at grunnen til at den igjen trekkes fram, er at de relative teorier har blitt nedkjempet – *man slutter sirkelen*. Den triadiske kommunikasjonsstrukturen bankes fast til slutt: *Riktignok uten at man helt klarer å forlate samfunnsforsvaret. Mer om det etterhvert* (s. 158). Jeg vil tro at alle bærer med seg en del av dette *tankegodset* og derfor skjønner hva det dreier seg om, også om man selv eventuelt har lagt stadiet bak seg. At Mathiesen ikke kan skrive en linje om rettferdighet uten et eller annet skriftlig belegg, impliserer at han ikke har noe av tankegodset i seg selv. Rettferdighet er ikke vanskelig for Mathiesen som overskuer problematikken fra trygg sosialantropologisk avstand. Spørsmålet er om denne distansen smitter over på leserne, og en rimelig spekulasjon er at det er viktig å tilby den med en gang før leseren har begynt å bruke egne tolkningsressurser. Tilbudet/utfordringen er fristende. Å klare og legge bak seg det primitive talionprinsippet som behersker mer enkle mennesker, er et pålitelig symptom på at man er opplyst/rasjonell/akademiker. For dem som tross framstillingen ikke reagerer negativt på rettferdighetens elde, følger likevel en side til som plasserer dagens rettferdighetstenkning hos de kristne i USA – nærmere bestemt hos kvekerne. Deres nyklassisisme har rimeligvis røttene i den egentlige klassisisme, men i denne hadde rettferdighetsteoriens krav om forhåndsspesifikasjon av straffer osv. en annen retning, nemlig mot adelen (og ikke som i dag mot *de små*). Så følger endelig en nærmere lokalisering av rettferdigheten: den i forrige kapittel omtalte SOUen. Vi kan imidlertid ikke begynne riktig ennå. Først må vi få vite at *tiden på et vis [har] løpt fra SOU 1986* siden tendensen har vært *stor vekt på strengere straffer uansett* (s. 160). Mer enn en *tankegang* ligger det altså bak fengslet et sterkt **begjær** om å straffe:

... nyklassisistisk rettferdighetstenkning [fungerer] i praksis som en viktig *legitimasjon* for strengere straffer. I den forstand, som legitimasjon for utviklingen, er SOU 1986:13-15

(sammen med etterfølgende dokumenter) fortsatt en levende realitet (s. 160).

Hva er den **ikke** en levende realitet som? Eneste rimelige tolkning er at den ikke er levende som noe man tror seriøst på riktigheten av, og at den derfor fortjener den retoriske avsløring som jeg gjennomgikk i forrige kapittel. Denne bringer oss iallfall til side 167 uten at vi har fått vite noe om hvorvidt rettferdighet **kan** legitimere fengsel. At noen roter det til med *glidning* osv. sier ingenting om dette, men tjener til å ”holde det gående”, jf. hva jeg i kapittel 1 sa om at man ikke nødvendigvis trenger å gjøre hva man sier man skal gjøre, men i stedet kan gjøre ”noe lignende” slik at ingen merker at man har unnlatt å gjøre det.

På side 167 nærmer vi oss imidlertid rettferdighetens kjerne idet Mathiesen foretar en velkjent sosiologisk manøver som grunnfagsstudenter bl.a. finner i Auberts *Sosiologi 1*. Man skiller mellom to typer rettferdighet: *likevektsrettferdighet* og *fordelingsrettferdighet*. Dette er en retorisk manøver i kampen om ordene. Rettferdighet er et altfor godt ord til at man kan oppgi det, og KFF får fram at det bare er en spesiell type rettferdighet som skal angripes. Det finnes en bedre rettferdighet som **vi** er for: *Noen ganger går fordelingsprinsippet ut på at mottakerne skal ha eller få like store kvanta av de verdier som fordeles* (s. 168). Kristina Boreus (1999) antyder at viktigheten av denne ordkampen vises i at de svenske sosialdemokratene har byttet ut ordet *jämlikhet* med *rettferdig fordeling* under presset fra høyresiden. Spørsmålet er om denne likheten og jevne fordelingen kan sies å ha samme hevd på ordet rettferdighet som likevektsrettferdigheten. Er det riktig å samle alt som er godt inn under rettferdighetsbegrepet? Er det ikke bedre å bruke to begreper, ”godhet” **og** ”rettferdighet”, for dermed å kunne innse at de er forskjellige og til og med kan gå på bekostning av hverandre (som når i Nord-Irland rettferdigheten ofres (mordere gis amnesti) til fordel for godheten (fred))? Rettferdigheten er en levende intersubjektiv og intertekstuell realitet. At likevekten er en del av denne er sikkert. At *jämlikhet* i dag har blitt en del av rettferdigheten, er ikke uteluk-

ket³⁶, men hva som er hevet over enhver tvil er at *jämlikhet* ikke er hele rettferdigheten. Rettferdigheten er først og fremst eller iallfall også fortidsrettet. Det er godheten som er framtidsrettet, og det er godheten (det gode samfunn, utilitaristiske løsninger) som er sosiologiens gebet. Det er grunnen til at strafferettspleien som nevnt ifølge Aubert er det største hinderet for en rasjonell samfunnsstyring (1985) og antakeligvis også den samme Auberts motivasjon til å søke å vinne kontroll med og støtte fra rettferdigheten med nevnte abstraherende modells todeling.

Hva får så Mathiesen ut av denne velkjente modellen? For det første legger han vekt på dens kvantitative eller operasjonaliserbare muligheter: i forhold til likevekt er det snakk om *negativ eller positiv verdifordeling*, i forhold til fordeling snakkes det om *kvanta og bløtkake*. Viktigst er det likevel at forskjellen på de to ikke sies å være det fortids- kontra det framtidsrettede, men en kvantitativ forskjell der fordelingsrettferdighet på et vis kommer best ut fordi den favner videst eller har et helhetssyn:

Med likevektsrettferdighet siktes det alltid til forholdet mellom to parter. Når det dreier seg om fordelingsrettferdighet, er det ingen prinsipiell grense for hvor mange som kan tas i betraktning under ett (s. 168).

Skillet mellom fortidsrettet og framtidsrettet har Mathiesen tidligere i KFF brukt til å kritisere uskadeliggjøringsteoriene. Hvorfor brukes det så ikke her som et mer relevant kriterium for å skille mellom de to typer "rettferdighet" enn antall involverte i hva vi kan kalle rettferdighetstransaksjonen? Antakeligvis fordi (1) det ville undergravd kravet om at godhet/jämlikhet skulle inkluderes i rettferdigheten (fordelingsrettferdigheten ville framstått som **for** forskjellig/ ufor- enlig med den gamle rettferdigheten), og (2) rettferdigheten ville dermed blitt en verdirasjonell og/eller affektiv handling i stedet for et vitenskapelig spørsmål om den eksakt rette balanse mellom gjer- ning og straff.

³⁶ Fordelingsrettferdigheten er iallfall av temmelig ny dato hvis vi skal tro Molbechs *Dansk Ordbog* fra 1859. Her sorterer fordelingsrettferdighet under ordet *billighed* (rimelighet): "En lov kan både være retfærdig og skadelig paa eengang." Schytte. (Jvf. billig, som ikke opphæver, men vel undertiden indskrænker Retfærdigheds moralske Bud, paa Grund af særskilte Forhold (...)) Den strenge Retfærdighed kan undertiden kaldes ubillig.

Tilsynelatende gjør ikke den sosiologiske modellen noe med rettferdigheten annet enn å isolere de presumptivt underliggende prinsippene. Men dette innebærer at man isolerer bare de elementer ved rettferdigheten som er halvveis operasjonaliserbare. Fru Justitias skålvekt er et gammelt bilde for rettferdigheten som gir en metaforisk forståelse av et komplekst fenomen som også rettsvesenet anerkjenner som nokså ubestemt med sitt begrep om den allmenne rettsfølelse. Sosiologien synes denne metaforiske forståelsen er for vanskelig og prøver derfor å få tak i vekta hennes.

Når Mathiesen endelig kan beskyldes SOUen for *Ved hjelp av begreper som "proporsjonalitet", "straffverdi", "straffeskalaer", og "måling" [å skape] et inntrykk av at det er mulig å komme fram til straffens lengde og tyngde ad en slags vitenskapelig, analytisk vei* (s. 169), så er det en beskyldning som det ligger et stort forberedende feltarbeid bak. Ved både selv (v.h.a. av et av sosiologiens paradigmatiske lærebokseksempler) å matematisere rettferdighetsbegrepet, og å velge en tekst som bruker matematikk-klingende uttrykk, klarer Mathiesen å få rettferdigheten over på sin banehalvdel. Mer spesifikt skjer dette ved en utnyttelse av spenningen mellom en metaforisk forståelse og en konkret forståelse av fru Justitia, og ved en kontrastering av den gamle damen eller den lille rettferdigheten med den store rettferdigheten (som går ut på at *mottakerne skal stilles likt*).

Det første av de fire momentene, det om rettferdighetstenkningens angivelige vitenskapelig logikk, er altså skapt av Mathiesen selv gjennom begrepsanalyse og gjennom tekstutvalg – og gjennom tolkning av dette utvalget. Tidligere har vi sett på SOUens såkalte *glidning*. Avsløring av ringslutning ligger i samme gate, og utgjør den tolkningen jeg her vil vise et overraskende tøvelte eksempel på: Over fire sider (s. 169-173) siteres den meget tykke SOUen seks ganger på at straffeverdien og straffeskalaen skal bestemmes i forhold til forbrytelsens grovhet som skal ses i forhold til andre forbrytelser. Etter den fjerde gjentakelsen fra SOUen klager Mathiesen over at vi ennå ikke har fått vite hvordan grovheten til syvende og sist skal fastsettes (*Så vi må gjenta spørsmålet...*). Dette er uredelig i og med at det er Mathiesen selv og ikke SOUen som nekter oss svar ved å sitere både bind 1 og 2 på de samme gjentakelsene uten å

gå inn på hva bindene sier om grovhet. Selektiv sitattekniikk følges så opp av en usedvanlig slø feilkategorisering av motstanderens tale:

Svaret [det er ikke noe svar] er oppsiktsvekkende. Lovbruddets grovhet eller forkastelighet, som danner grunnlaget for fastleggelsen av straffverdien og dermed straffeskalaen, fastlegges nemlig i sin tur med *hva lovbruddet fortjener i straff*, dvs. straffverdien (s. 171).

Den stakkars SOUens mycket enkle standpunkt er: straffverdi/straffeskala skal fastsettes i forhold til grovhet. I stedet for å ta utgangspunkt i dette og drøfte det seriøst, greier Mathiesen å snu det rundt til angivelig følgende absurde standpunkt (se eventuelt vedlegget for å undersøke hvordan denne tolkningen arter seg):

Tilspisset: (...) Straffverdien bestemmes av lovbruddets forkastelighet/grovhet. Lovbruddets forkastelighet/ grovhet bestemmes av hva lovbruddet "fortjänar av straff", straffverdien (s. 172).

Ingen av SOU-sitatene har denne omsnudde retningen. Tror Mathiesen selv på at svenskene og alle andre som tenker det samme, mener dette? Tror ikke Mathiesen at slike folk går ut av "ringen" og anvender sin fornuft og sine følelser for å fastslå ikke bare hva som f.eks. gjør en voldtekt grovere enn et innbrudd, men også hva som gjør både voldtekt og innbrudd straffverdig i seg selv uavhengig av andre forbrytelser? Hva er egentlig vitsen med denne svindelen som trettet leseren ut i den grad at hun til sist godtar at den uhyre enkle SOUen egentlig er tautologisk lukket omkring seg selv?

I tillegg til avsløringseffekten av dette, kan Mathiesen gå fra det spesielle til det generelle og klebe ringslutning på alle absoluttister: *Ringslutningen er – i mer eller mindre eksplisitt form – like gammel som de absolutte straffeteorier i seg selv (...) selv ikke von Hirsch unngår den helt*³⁷ (s. 172). Motstanderne er med andre ord irrasjonelle. Til Mathiesens forsvar kan det kanskje anføres at nettopp hva som er forkastelig og grovt, sjelden ekspliseres, og at det derfor er et slags tomrom i mange tekster om dette. Tomrommet skyldes

³⁷ *Helt* fungerer her for øvrig som en *modifisering*, se kapittel 4.

imidlertid mest sannsynlig at grovhet tas for gitt som noe man er/kan bli noenlunde enig om, og skyldes altså ikke svekkede sjels-evner. Delvis kan tomrommet også skyldes at det for mange teksters vedkommende er viktigst å få fastslått at grovhet og ikke allmennprevensjon skal være bestemmende, og at ekspliseringen av ”grovt” heller får komme siden. Det er imidlertid uredelig å bruke dette tomrommet til følgende ”glidende” vri:

Straff > grovhet > ?

Straff = grovhet

Grovhet > straff

Bedre blir ikke vrien av at den i neste avsnitt avløses av samme SOUs forsøk på forankring av grovhet. Her *fremgår det at kriminaliteten etter forfatterens mening også skal vurderes moralsk* (s. 174). Her brukes *moral* som er negativ ladet ord, men hovedsaken er iallfall at moralen varierer mellom grupper og tider. Her følger moralske panikker, homofili, blasfemi, mods og rockers, uteliggere, forskjellige holdninger mellom foreldre og barn, mellom arbeiderklasse og middelklasse. Men det innrømmes at ikke alt er flytende, og at det finnes en stor grad av enighet når det gjelder strafferettens kjerneområder. Konklusjonen er likevel at moralen *flyter tilstrekkelig (...) til at det blir altfor komplisert allment å vurdere kriminalitetens grovhet eller forkastelighet på bakgrunn av moralsyn* (s. 176). Her er Mathiesen på gyngende grunn. Det ville vært uheldig om leseren skulle komme på at ingenting vil avvike så mye fra moralsynet som null straff for alvorlige forbrytelser. Det kompliserte bygger igjen bare på den nevnte manglende nøyaktigheten – som om det skulle være nødvendig for en rettferdig voldtektsdom at hele befolkningen mente at to år og tre måneder var passe. Hva med større variasjoner. Hva skal man egentlig synes om konedrap i Pakistan? Straffefritt fordi akseptert av så mange? Mathiesen går ikke inn i en slik diskusjon, men haster i stedet videre til von Hirsch som tilfeldigvis har prøvd å gi en vitenskapelig standard for straffeskalaer.

Dermed kan kapitlet bringes fram til side 179 med enda en ”tekstkritikk” som i dette tilfellet dreier seg om hvordan heller ikke von Hirsch greier å *unngå moralbedømmelsens problematikk*, men i

stedet *tilslører* den ved å gi den *faktisitet*. Om von Hirsch i det hele tatt er interessert i å unngå moralbedømmelser, er ikke godt gjort, men man kan få inntrykk av det idet Mathiesen først gjør oppmerksom på at von Hirsch mener at *befolkningens oppfatninger om kriminalitet* (s. 177) ikke bør tillegges vekt. En side senere er det kanskje vanskelig å holde fra hverandre *oppfatninger om kriminalitet* og *moralske vurderinger* og dermed kan det lett se ut som om von Hirsch motsier seg selv når han senere støtter seg på befolkningens verdimeslige eller moralske bedømmelser: *Han viser også selv direkte til moral*. Så følger et lengre sitat fra von Hirsch hvor det i klartekst sies at folks moral skal være grunnlaget, som rundes av med følgende typiske kommentar: *Det er meget vanskelig å se hvordan moralbedømmelsens vanskeligheter her skal unngås* (s. 179). Saken er at Hirsch mener at selv om folks skal holdes unna bedømmelsen av de enkelte kriminelle handlinger, skal folks "value-judgements" få danne grunnlaget for et system som rettsvesenet skal bruke til å måle skyld og skade (på levestandard) med. Von Hirsch prøver med andre ord ikke å unngå moralbedømmelser. I stedet for å gå inn på dette, konsentrerer Mathiesen seg om von Hirsch' *tilsløring* (s. 178), og dessuten igjen om at dette systemet ikke kan bli tilstrekkelig (eller helt) nøyaktig – en nøyaktighet som har blitt nødvendiggjort gjennom Mathiesens systematiske vitenskapeliggjøring av feltet. Det kan hende von Hirsch ikke anser nøyaktighet som nødvendig i og med at han måler sitt system mot dagens rettspraksis, og kanskje ville han hevdet at Mathiesens løsning uansett er den minst nøyaktige (altså lengst fra oppfatningene).

I avsnittet *Ressurser og livssjanser* kommer vi imidlertid endelig til et av kjernesporåmalene ved rettferdigheten, nemlig om forbryterne kan noe for det de har gjort, men det gjøres svært lite ut av dette lille avsnittet på knapt en side. Jeg tror ikke forfatteren mangler tiltro verken til argumentet eller argumentets evne til å "gå hjem". Derimot tror jeg det kan ha sammenheng med de nevnte problemene ved å gå den veien til ende, som i dette avsnittet viser seg ved at det ikke gis noe svar på om "hvor mye" bredere *beltet av formildende omstendigheter* (s. 180) bør være – om det bør bli heldekkende. Avsnittet nøyer seg med å koble seg på venstresidens stolte kamp mot materiell nød ved å nevne alkohol-, utdannings- og

familieproblemer som eksempel på *fattigdom i vid forstand* og på *sosial og psykologisk nød*: *Tar man dem "inn over seg", blir (...) selve vurderingen av handlingens grovhet eller forkastelighet meget problematisk* (s. 180). Altså implisitt: motstanderne tar ikke slike ting inn over seg, de er med andre ord ufølsomme og harde. Ellers henvises det til undersøkelser som påviser denne nøden, dvs. som viser en sammenheng mellom nevnte faktorer og kriminalitet. Hvorvidt det er kriminaliteten som medfører nevnte problemer (hvilket for common sense ikke ville være en urimelig antagelse) og ikke motsatt, drøftes som tidligere nevnt ikke. Likevel er dette faktisk et godt argument mot harde straffer, og argumentet er utvilsomt også medansvarlig for det relativt milde straffenivået vi (i et historisk perspektiv) har i dag. Den lille plassen det opptar, kan for øvrig også ha sammenheng med at det er vanskelig å synes like synd på alle forbrytere.

Nøyaktighetsargumentet tas så opp igjen i form av påvisning av variasjoner både blant frie borgere og fanger i synet på straffens strenghet/mildhet. Det viser seg at nærhet til situasjonen gjør en mildere stemt, ganske i tråd med det berømte Milgram-eksperimentet (smertepåføring ved trykknapp) som Mathiesen bringer inn på side 184. Nærmest er man rimeligvis seg selv. Likevel viser de tallene som Mathiesen rapporterer, at mellom en fjerdedel og opp til halvparten (dersom *noen* utgjør 15 av de 65 %) av fangene mener straffenivået enten er passe eller for lavt! Resultatet framstilles selvsagt som nedslående:

“Mener du at den dommen du fikk var rettferdig i forhold til det du har gjort?” Hele 75 % på Ila og 65 % på Botsfengslet svarte “nei” (Mathiesen 1965a s. 160). Selv om det kan tenkes at noen av disse mente dommen var for mild, må en regne med at de aller fleste svarte som de gjorde fordi de mente dommen var for hard.

Undersøkelsen var ved utgivelsen av 2. utgave hele 30 år gammel. Men til og med den gang da straffenivået og soningsregimet var betydelig strengere enn i dag, mente altså en betydelig andel av fangene i de hardeste fengslene at de minst fikk som fortjent.

Denne variasjonen utfra ståsted (som kunne vært poengtert bedre ved å nevne kriminelle småbarnsmødre) avløses så av nesten fem

sider med von Hirsch igjen. Han har visstnok først gått inn for å forankre straffnivået i eksisterende antall fangeplasser, men har deretter kommet fram til at straffnivået skal forankres på et nivå som man ikke kan gå under av allmennpreventive årsaker. Den første løsningen høres noe spesiell ut, den andre kanskje litt bedre, men ingenting av dette er relevant for det svære spørsmålet om hvorvidt rettferdighet kan legitimere fengsel.

Etter 33 sider er vi så på side 190 framme ved det mer originale motargumentet at kriminalitetens onde og straffens onde ikke er sammenlignbare, med andre ord at de ikke får plass i hver sin vekt-skål. Forbrytelse og straff er så forskjellige at fru Justitia ikke kan veie dem på sin skålvekt. Hvorfor krenkelsene er så forskjellige, eventuelt hvor like de måtte ha vært for å være sammenlignbare, sies det lite om. At lidelsene/krenkelsene er forskjellige, iallfall at de påføres innsatte og ofre under svært forskjellige omstendigheter, vil trolig ingen være uenig i. Spørsmålet er hvorvidt krenkelsene/lidelsenes størrelse/intensitet kan sammenlignes, og her er Mathiesen unnvikende:

En kan godt si at kriminalitet utsetter andre for krenkelse. (...) De to "sett" av krenkelse – offerets krenkelse og lovbrüterens – er imidlertid ikke sammenlignbare. [...] Jeg påstår ikke at de krenkelser offeret for kriminalitet utsettes for, er betydningsløse – selv om jeg mener at så faktisk er tilfelle i en del sammenhenger. Jeg påstår heller ikke at de krenkelser fangen utsettes for synes større enn de som blir offeret til del – selv om jeg nok mener at også det er tilfelle i en del sammenhenger. Jeg sier bare at krenkelsene er så *forskjellige* at de ikke lar seg sammenlikne, i hvert fall ikke på en så presis måte... (s. 195).

Her kan igjen KFFs kjønnsmessige slagside bringes inn. Kjønn tematiseres overhodet ikke i KFF, men er selvfølgelig tilstede. For det første forfordeler KFFs "løsning" det ene kjønnnet. Fangene som skal løslates (*det kritiske subjekt* i andre av Mathiesens skrifter), er i overveiende grad menn, og noen av dem sitter i dag i fengsel for voldsutøvelse mot kvinner. Hvordan situasjonen blir for voldsut-satte når politiet får inndratt sitt viktigste sanksjonsmiddel, burde være relevant for KFFs tema. Skal f.eks. voldsbeskyttelse "privati-

seres”, og hvem vil i så fall tjene på en slik liberalisering? At kjønnsproblematikken likevel ikke ekspliseres, bekrefter mønsteret med å utelate vanskelige tema som taler mot abolisjonismen. Mathiesens innlevelsessevne i forbryterguttas problemer kombinert med en fraværende evne eller vilje til å skjønne kvinnelige ofres behov for rettferdig straff/hevn, kan også anføres. Mathiesen er tvert imot her igjen ute etter å gi forbryterne offerstatus på lik linje med de egentlige ofre, basert på at de ofte har det like ille, og uten skjeling til *tankegods* om skyldfordeling som hindrer en i å synes like synd på voldtektsforbryter som på voldtektsoffer. Empatien viser seg ved at han har skjønt at noe av det verste ved fengsel er berøvelsen av autonomi og heteroseksuell omgang. Det er ellers litt snakk om hytteinnbrudd og bilbrukstyveri, men som vi vet, får man ikke mer en et par måneder for slikt, og *ens selvforståelse som mann* (s. 195) rekker knapt å bli truet på så kort tid. De skadevirkninger Mathiesen omtaler er langtidsskader, og eksemplene burde derfor vært ran, drap og voldtekt. Skjønt voldtekt? I de sjeldne tilfellene hvor slike fører til dom, er vanlig soningstid omlag ett år i fengsel. Det er tvilsomt om forbryterens selvfølelse, autonomi, seksualitet osv. på knappe tolv eller atten måneder skades like meget som offerets tilsvarende.

Med en mer empatisk innstilling også til offeret ville Mathiesen kanskje kunnet komme på den tanken at fengsel nettopp gjennom krenkelsen av fangen virker langt mer presist enn en nitid drøfting av måneder og år skulle tilsi. Å bli frarøvet sin frihet innebærer i seg selv en krenkelse. Enhver som utsettes for frihetsberøvelse gjøres liten, i noen tilfeller mindre enn sitt offer. Nettopp dette kan ses på som fengslets mening og dessuten grunnen til fengslets uunnværlighet. Jeg kan ikke gå for langt inn på dette, men henviser i stedet til at nettopp denne gjenopprettende funksjonen drøftes seriøst i USA (Murphy 1992, Murphy/Hampton 1989). Tankegangen er at gjennom en type forbrytelser blir et menneske gjort til offer, dvs. blir gjort liten, og at dette skjeve forholdet mellom de to bare kan

rettes opp ved at forbryteren blir gjort tilsvarende liten.³⁸ For å si det enda enklere, sørger fengslet for at forbryteren bøyer nakken i tenkte eller reelle møter med offeret.

For dem som måtte ha lurt på det kjente bibelordets valg av kroppsdel, byr denne tankegangen på oppklaring: *Tann for tann* knytter seg til vinningsforbrytelser fordi "tenner" kan ses som et uttrykk for (del av) en manns midler/makt. Prinsippet sier dermed at en forbrytelse ikke må få forrykke maktbalansen mellom to menn (forbrytelser skal ikke "lønne seg"). *Øye for øye* har rimeligvis en mer symbolsk betydning som uttrykk for de implisertes ære/status i medmenneskers øyne. "Øye for øye"-prinsippet får dermed sin anvendelse ved integritetskrenkende forbrytelser og krever at forbryteren bringes ned slik han brakte offeret sitt ned. Poenget er at det gamle bibelordet, som Mathiesen omtaler som *talionprinsippet*, nok er hardt, men ikke nødvendigvis så grusomt (og absurd) som det rene "like for like"-prinsippet man ender opp med hvis man ser bort fra bibelstedets synekdoker og tolker det bokstavelig.

Kan det så hevdes at slikt noe faller utenfor rasjonell tankegang, og at Mathiesen derfor ikke kan lastes for å ha sett bort fra dette selv i en bok som skal ta for seg alle begrunnelser? Jeg mener nei, på tross av at det er det Mathiesen selv antyder med påstanden om at fengselsstraffen unnlater å gjøre noe *fornuftig* for offeret. Offeret får som før nevnt visstnok ikke engang noe symbolsk utbytte av straffen. Mathiesen avviser slik følelser som med litt godvilje og innsikt lett kunne gis rasjonell begrunnelse, med en lettvent påstand om hevn. Løsningen han foreslår i avslutningskapitlet (s. 217) kan

³⁸ - *How does painful retaliation constitute vindication of the victim's worth? (...) Suppose we gave a victim a ticker-tape parade after the crime to express our commitment to his value. Still the fact that he had been mastered by the wrongdoer would stand. He would have lost to her, and no matter how much the community might contend that he was not her inferior, the loss counts as evidence that he is. Hence the victim wants the evidence nullified. And punishment is the best way to do that. The wrongdoer can't take her crime to have established or to have revealed her superiority if the victim is able to do to her what she did to him. The punishment is therefore a second act of mastery that negates the evidence of superiority implicit in the wrongdoer's original act,* sier Jean Hampton som legger til: - *Perhaps some of the impatience felt by victims towards people, such as myself, who have advocated punishment as a way of morally educating criminals stems from the fact that we have tended to see the suffering as helpful only to the one who did the harming or to society members tempted to do what he did, and thus have ignored the very real help to the victim's injured self-esteem which she can and should get from the defeat of her assailant* (Murphy/Hampton 1989).

kalles en konsekvent videreføring av tanken om at forbrytelse og straff ikke er *sammenlignbare*:

Tradisjonelt ses lovbrøyer og offer i forhold til hverandre: Det jeg foreslår, er å løse opp forholdet mellom de to, og gjøre offeret snarere enn lovbrøyeren til kriminalpolitikkenes objekt.

Kan dette forholdet løses opp? Er offeret fornøyd med psykologhjelp og billighetserstatning? Er det eller kan det være henne revnende likegyldig hva som skjer med lovbrøyeren? Og er dette et spørsmål om meninger eller professoral inkompetanse?

Usammenlignbarheten, oppløsningen av forholdet mellom lovbrøyer og offer, er KFFs mest definitive farvel til hele straffens logikk, og som avslutning på kapitel 5 samler Mathiesen seg igjen om det noe tryggere nøyaktighetsargumentet:

Når lovgivere og dommere gjør det [brøyer tid som straff], tilslører de og gir inntrykk av at fengslet forsvares med likevektsrettferdighet (s. 197).

I Norge baseres man seg foreløpig fortsatt bare på prevensjonsteori (likevel med hensyntagen til rettsfølelsen). Og selv om man i Sverige satser på rettferdig straff, har man ikke der forpliktet seg til å utmåle en straff som i lidelse nøyaktig tilsvarer brøden. Når drap straffes med 10-15 år i fengsel, betyr det at man for sikkerhets skyld legger seg godt under likevekt iallfall i slike forbrytelser. Men dette er Mathiesens like lite villig til å godta som *Portia* var villig til å akseptere at *Shylock* for sikkerhets skyld kunne få legge seg litt under den spesifiserte straffen. Og akkurat som *Portia* bare kunne få gjennomslag for sitt *no less!*-krav fordi retten ikke ønsket å dømme, kan Mathiesens tilsvarende nøyaktighetsargument bare godtas av de som likevel er i mot fengselsstraff.

For å oppsummere: Mathiesen klarer riktignok å nedkjempe den rettferdigheten som han selv postulerer. Rettferdighet slik den alminneligvis oppfattes og praktiseres, berøres i liten grad. F.eks. går han ikke nærmere inn på hvorvidt forhåndsspesifikasjon kan legitimere straff, selv om dette trolig regnes som ganske avgjørende. Skyldspørsmålet bearbeides også i liten grad, kanskje fordi det uansett kan sies å falle utenfor en strengt rasjonell/vitenskapelig ramme. Hensynet til offeret, at offeret kan ha godt av at lovbrøyeren

blir straffet, springes det også over, antakeligvis ut fra samme tankegang. Dette betyr at Mathiesen ikke har vurdert hvorvidt et straffesystem som legger seg godt under hva man "kunne" ha idømt, kan forsvares som rettferdig. Opptattheten av nøyaktighet, ordinaler og intervaller, berører ikke spørsmålet om hvorfor vi straffer og om vi straffer rettferdig.

*

Jeg har undersøkt hva KFF sier om allmennprevensjon og rettferdighet og funnet at boka, der hvor den ikke er unnvikende, villeder mer enn den veileder. Villedning karakteriserer først og fremst allmennprevensjonskapitlet hvor både presentasjonen og behandlingen av tallene gir leseren inntrykk av at vi ikke vet om allmennprevensjon virker eller ikke. Bruken av kriminalitetsbegrepet støtter opp under dette i og med at det gir som premiss at allmennprevensjon for å være effektiv må innvirke på alle typer forbrytelser. Unnvikende er det først og fremst rettferdighetskapitlet som er. Mathiesen lar rett og slett være å diskutere hvorvidt det er rettferdig å straffe, men konsentrerer seg (omsider) om hvorvidt det går an å straffe helt nøyaktig etter rettferdighetsprinsippet. Om nøyaktighet faktisk kan sies å være et av rettferdighetens krav, og hvorvidt null straff er mer i tråd med rettferdigheten, tas overhodet ikke opp.

Har jeg så behandlet Mathiesen urettferdig ved å unnlate å ta med alt han sier. I allmennprevensjonskapitlet henviser han bl.a. til panelundersøkelser som avviser at fengsel virker. Disse er relevante og blir framstilt på en plausibel måte. Det skulle ellers bare mangle i og med at de bekrefter Mathiesens syn. Når han således også har et par gode argumenter på sin side, burde det imidlertid ikke være nødvendig å fabrikke dårlige ved å gi et utvalg motargumenter en konsekvent ufordelaktig framstilling. At jeg derfor vurderer KFF på grunnlag av de mest problematiske partiene av boka, kan etter mitt skjønn ikke regnes som tendensiøst – iallfall ikke når disse partiene godtgjøres som viktige og plasskrevende.

6 Avslutning

De viktigste påstandene denne analysen forsvarer, er at KFF faglig er svært svak, og at det som likevel bærer teksten er beinhard kontroll med konteksten og dermed lesningen gjennom skaping av sosiale og kommunikative relasjoner med en tilhørende leseridentifisering som muliggjør dårlig behandling av motstanderne og motargumentene. Boka hevder å skulle se på om fengsel **kan** forsvares. Dette skal den videre gjøre i tråd med Habermas' ideal om kommunikativ rasjonalitet. Min analyse er at den ikke gjør noe av dette. KFF er i stedet et ensidig angrep på fengslet og fengslets forkjempere. Det er ikke det samme. Som professor i kriminologi må Mathiesen vite at det finnes bedre forsvar for fengsel enn de han har behandlet. Han kan heller ikke hevde at det han har plukket ut, er behandlet godt nok. Det skulle etter min gjennomgang være nokså klart at det bare er den monologiske formen en bok ofte innebærer, som berger konklusjonen. Slik må det ikke være. Hvis man legger godviljen til og anstrenger seg, kan man klare å framstille motargumentene så godt at det blir mindre å tilføye etterpå. I slike tilfeller er det ikke monologen som berger konklusjonene. I slike tilfeller kan tvert imot skrift etterligne dialog. Det kan innvendes at motstanderne kan svare på Mathiesens angrep. Her kan ikke gis annet svar enn at norsk akademisk liv åpenbart ikke fungerer slik. Boka har som sagt vært pensum i mange år, og jeg har ikke klart å spore opp noen angrep på den. Det kan være at det innenfor kriminologien er for mye enighet. Det kan ha med posisjoner og makt å gjøre.

Og så kan bokas status skyldes at den er god retorikk i betydningen effektiv retorikk. De fleste av leserne er antakeligvis mest vant til å vurdere en tekst etter hva den sier, og ikke etter hva den ikke sier. Sistnevnte krever et visst engasjement på forhånd for den aktuelle saken. Det er dette som sørger for at få reagerer på at boka meget konsekvent unngår å diskutere eller så mye som nevne sine egne premisser. Viktigst her er det premisset som gir grunnlaget for hele bokas struktur: at én teori skal virke på kriminalitet generelt, og at de forskjellige teoriene derfor kan tas opp og avvises etter tur i suveren forbigåelse av at det holder at hver teori virker litt på hver sin måte. Noe av det samme gjelder ofrene for de kriminelle og

rettferdigheten. Når Mathiesen yter over 40 professorale sider om sistnevnte, forledes vi til å tro at han har svart på kjernespørsmålene.

Men boka er antakeligvis god retorikk også på hva den faktisk sier – den er god til å skape inntrykk, til å forme kontekst. Den klarer å få diskusjonen til å foregå på kriminologiens premisser selv om det langt fra er en selvfølge. Dessuten får vi inntrykk av at det dreier seg om en kamp mellom rasjonalitet og humanitet på den ene siden, og ufølsomhet og kunnskapsmangel og det som verre er på den andre. Boka får slik leseren til å danne felles sak med en bok som dermed også kan antas å ha en identitetsdannende (eller -styrkende) funksjon. For å få dette til, utnytter KFF også hva man kan kalle venstredoxa, samtidig som han påstår seg å være heterodoks selv. Jeg har kalt dette relasjonsarbeid og har også pekt på at det som gir KFF anledning til å gjøre noe mer enn vanlig ut av dette, er studieobjektets dobbelthet – med andre ord at man ikke har en sak og forskjellige meninger om den, men at meningene i tilfellet med fengselsvekst er en del av saken. Mathiesen kan dermed gjøre mye med motargumentene under dekke av å behandle selve saken, med andre ord objektivere meningsmotstanderne. Men for å holde en viss rekkefølge. Relasjonsarbeid sørger for å sette motargumentene i et ugunstig lys. Det etableres på bakgrunn av de sosiale relasjonene også en særegen kommunikasjonsstruktur som jeg har kalt triadisk, men som man også kan omtale som bokas valg av en lett motstander som den da heller ikke er skrevet for. Motstanderne gjøres i stedet til et problematisk studieobjekt.

Vi har også sett på hvordan motstanderne innen academia mer direkte behandles ut over dette med objektivisering og kontrastidentitet som særlig går ut over folk/tekstmasse lenger ned i hierarkiet. Det viste seg at motstanderne behandles meget skjevt både gjennom utvelgelse og metadiskursiv innramming av synspunkter. Bildet av egen gruppes moralske og rasjonelle overtak er entydig, fengselsforkjempere innrømmes ingenting. Og viktigst i et retorisk perspektiv: den bruker stort og smått for å få rett. Dette gjelder alt fra framstilling og fortolkning av tallmateriale, påberopelse av storkanoner og anakronistiske historiske parallellføringer. Det viktigste fellestrekket er selektivitet og tildekking av denne selektiviteten.

Spørsmålet jeg ikke har gitt noe fullgodt svar på, er hvordan denne boka likevel har blitt en suksess. Jeg tror at svaret ligger i at den kommuniserer meget godt med dem som i det minste er nesten enige på forhånd, og i at motstanderne i liten grad forholder seg til boka.

KFF er imidlertid ikke god kommunikasjon i en mere habermasiansk betydning av ordet. Den prøver ikke å få til enighet, men polariserer i stedet de parter som berøres av det viktig samfunns-spørsmålet som strafferetten utgjør. Kanskje kan boka på kort sikt få ned fangetallene eller dempe veksten noe. Som god retorikk kan den virke. Men i den grad boka er en seier, og da en lettkjøpt seier over en fortsatt stor gruppe som ikke deltar eller ikke blir hørt i debatten, truer revansjen fra disse. Boka skaper ingenting ved å henvende seg til de allerede halvveis enige, da utover å styrke samholdet blant disse. Kommunikativ rasjonalitet er derimot en skapende prosess der alle berørte parter skal kunne være med helt fra begynnelsen av, dvs. være med, ikke bare å lage en situasjonsbeskrivelse, men også med sitt eget meningsskapende begrepsapparat. Hva som skal skapes, er en ny forståelse som alle kan enes om. Mathiesens kommunikasjonsmåte minner ikke på noe punkt om disse idealene, og en av bokas gåter er hvordan Mathiesen kan finne på å påberope seg Habermas.

KFF er en lærebok og har dermed ikke utelukkende som oppgave å avgjøre fengselsspørsmålet en gang for alle. Den skal også formidle kunnskap og forståelse til kriminologi-, sosiologi- og jusstudenter. Jeg mener at den ikke bare svikter her, men at den til og med kan være ugunstig for en videre læreprosess. Det vil den iallfall være for en student som får sementert sin akademiske identitet av den og lar være å sette seg med sympati (og forståelse) inn i fenomenene bak "underholdning", "primitivt", "hevn" osv. Jeg har pekt på hvor raskt boka på vanskelige punkter stopper videre leser-refleksjoner. Den virkningen tror jeg hele boka har hvis den leses uten motstand.

Rasjonalitet

På sin väg mot den moderna vetenskapen lär seg människorna att avstå från mening.

Adorno/Horkheimer

Boka er altså en retorisk bredside og ingen søken etter det beste hos motstanderen. Er den også ment slik? Jeg tror ikke nødvendigvis det. Jeg tror ikke Mathiesen vet at han har en svak sak, men likevel prøver å overtale ved å anvende retoriske strategier. Jeg har ingen holdepunkter for å tro annet enn at Mathiesen tror på hva han gjør og på sine argumenter. (Den relativt kritikkløse mottagelsen av boka er heller ikke Mathiesens feil.) Men nettopp dette er problemet. Boka representerer kanskje ikke først og fremst en intensjonal retorikk, men en tenkemåte, en type rasjonalitet, som både har høy status vis a vis andre tenkemåter, og som gir samfunnsvitenskapen fellestrekk som er viktigere enn mer overflatiske forskjeller.

Hos Mathiesen er denne rasjonaliteten blandet med politisk/moralske verdier, men det er likevel i rasjonaliteten motviljen mot å skulle gå særlig mer folkelige motstandere i møte må søkes. Som vi har sett greier ikke Mathiesen å forholde seg til rettferdighet og hevn. Et begrep som ære, har han også store problemer med. Mathiesen forholder seg kort sagt ikke til **meningen** med straff. Når han diskuterer allmennprevensjon er han på kjent grunn. Det er tross alt en rasjonell og utilitaristisk begrunnelse. At man derimot skulle gjøre noe med forbrytere uten tanke på framtidige konsekvenser, gjøre noe med ting som likevel ikke kan bli ugjort, framstår imidlertid som mer fremmed. Selvfølgelig skjønner Mathiesen at kriminalitetsofre kan ha det vondt, også mentalt, men han prøver ikke å forstå hva straff skulle kunne avhjelpe disse følelsene med selv om han har et utviklet forhold til begrepet krenkelse. Han er låst til et vitenskapelig perspektiv og begrepsapparat som han mener bør "overskrive" det hverdagsspråklige meningsuniverset hvor for eksempel et menneskes ære kan gjenoprettes gjennom et annet menneskes straff. At ære skal kunne fordeles av staten gjennom hornmusikk, kan han derimot forestille seg gjennom en sammenblanding av vitenskapelig og hverdagslig språkbruk hvor ære gjen-

nom vitenskapsspråkets inngripen blir en slags "ting" eller gode løsrevet fra de kriterier som hverdagspråket knytter til det. På samme vis er det med tanken om at straff ikke "gjør noe" symbolsk for offeret – fra et hverdagspråklig perspektiv en absurd påstand – men halvveis begripelig ut fra et vitenskapelig perspektiv som knytter et materielt kriterium til uttrykket "gjør noe". Poenget er at det iallfall løst sammenhengende hverdagspråket gir mening til tilværelsen og skaper den. Vitenskap er derimot knyttet til tomrom med atomer, i lightutgave (den naturvitenskapelige modellen innenfor humaniora) til operasjonaliserbare enheter og deres innbyrdes sammenhenger. Vitenskap og hverdagspråk er på et vis to systemer som er lukket om seg selv, de gir mening til verden på vidt forskjellige måter, dvs. vitenskap gir på mange måter ingen mening til verden. KFF handler her om blanding av de to verdener, om det ene språkets aggressive inngripen i det andre. Her er ikke KFF alene. Sosiologi og annen vitenskap har forlenget sivet ut i hverdagen. Derfor er heller ikke verden det samme sammenhengende meningsgivende systemet som i tidligere århundrer. Noen begreper henger likevel fortsatt sammen med andre begreper. Skyld, straff, rettferdighet, ære, krenkelse og hevn er meningsskapende begreper som innebærer en fortidsrettet behandling, dvs. dømming, av forbrytelser. Dette kolliderer med en rasjonell rettsutøvelse og med en vitenskapelig rasjonalitet som ikke kan finne mening til disse gamle ordene, ikke kan sanksjonere dem, men i høyden gi dem en slags tolkning som eksempelvis psykologiske fenomener. "Den allmenne rettsfølelse" kan her ses på som et meglende begrep fordi det sier at de gamle ordene skal tas hensyn til uten at de derved gis ytterligere status på lik linje med allmennprevensjon. Det er jo heller ikke umulig å leve med kompromisser, men tvert imot nødvendig. Mathiesen betjener seg også av en humanitet som i grunnen ikke har noen mer selvsagt plass innenfor en snever rasjonalitet enn rettferdighet og hevn – med mindre humaniteten er et annet navn for den konsekvensetikk eller utilitarisme som har vist seg nokså kompatibel med vitenskap.

I sosiologien møtes hverdagspråklig meningssammenheng og vitenskapelig rasjonalitet. Dette møtet er ofte en konfrontasjon der vitenskapen sikrer seg et overtak ved å redusere og forklare vekk

det andre meningssystemet. Vitenskap er øverst i teksthierarkiet, og dens utøvere og til dels også tilhengere får dermed en gunstig plassering i et sosialt hierarki. Det spesielle med kriminologien er at den må hankses med et svært sterkt meningsskapende system, at konfrontasjonen dermed kan bli hardere, og at de identitetsregulerende gevinstene av å skrive eller lese kriminologi følgelig blir mer markerte. Slik er situasjonen hvis man med vitenskap mener den som er basert på den naturvitenskapelige modellen, og hvis man synes det er viktig å forsvare denne vitenskapens privilegerte plass i teksthierarkiet – m.a.o. ens rett til å avgjøre hvordan rettsvesenet skal innrettes. Slik burde imidlertid ikke situasjonen være. Hverdagsspråklig meningssammenheng bør forstås som rasjonell og eventuell legitim. Motargumenter bør behandles så godt som mulig. Dette er vanskelig og utfordrende og skulle derfor kunne gi kriminologien større vitenskapelig troverdighet enn Mathiesen står igjen med etter denne gjennomgangen. Habermas er rimeligvis viktig i denne sammenhengen, men det er viktig å gå langt nok med ham. Det holder ikke som f.eks. Mjøset sier å *bedømme de forskjellige paradigmenes ut fra den herredømmefrie kommunikasjonens kriterier* (1991:49), hvis man med det innskrenker seg til å mene at ens kolleger fritt skal kunne kritisere ens teoretiske premisser. Vitenskapsmenn ligner på hverandre og oppdager derfor ikke hverandres svakheter. Dessuten innebærer selve eksistensen av samfunnsvitenskap herredømme over annen meningsskaping som ikke har denne statusen. At vitenskapen **internt** bør fungere etter habermasianske prinsipper, er derfor ikke nok. Det er en tendens hos samfunnsvitere til å gjøre seg ferdig med den problematiske selektiviteten med en fornøyd henvisning til at vi forskere er så flinke til å kritisere hverandre at det borger for vitenskapens kvalitet (se f.eks. Mathisen 1992). I tilfellet med KFF ser vi at det ikke virker slik likevel. Hva Habermas' idealer krever, er åpenhet overfor annen meningsskaping enn den vitenskapelige, en meningsskaping som ikke er representert i akademia, og som den enkelte vitenskapsmann selv må gjenskape. Denne åpenheten er det eneste botemidlet overfor en selektivitet som produserer retorikk i negativ forstand når den foretas som en selvfølge eller skjules.

Denne åpenheten må dessuten manifestere seg **i tekstene** og ikke utelukkende i en villighet til å svare for seg i etterkant.

Vitenskapsretorikkens rolle

Vitenskapsretorikk kan negativt sørge for denne åpenheten ved å slå ned på lukkede tekster som Mathiesens KFF. Jeg tror ikke det er et like stort behov for vitenskapsretorikk i den positive rollen å lære akademikere åpen skriving – ikke bare fordi jeg tror akademikere og andre av seg selv skjønner hva åpenhet krever, men også fordi åpenhet lett kan simuleres. Vitenskapsretorikken fungerer best som kritikk og vil i den grad den blir en vanlig deltidspraksis blant samfunnsvitene, forandre samfunnsvitenskapelig kommunikasjon.

Vitenskapsretorikk er dertil ikke noen utilgjengelig praksis som fordrer hovedfag i det aktuelle faget eller hovedfag i det hele tatt. Den fordrer oppmerksomhet og sakte lesning, inspireres av andre eksempler på det samme og vil trives i den grad den behandles som relevant innenfor academia uavhengig av om den kommer innenfra eller utenfra. Det siste er langt fra noen selvfølge og unnskylder forhåpentligvis en kanskje litt for insisterende terping på at Thomas Mathiesens kommunikasjonspraksis ikke kan forsvares.

Litteraturliste

- Andersen, Øivind (1995) *I retorikkens hage*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Aristoteles (1996) *Retorik*. Oversatt av Thure Hastrup, Museum Tusulanums Forlag, København.
- Aristotle (1995) *Treatise on Rhetoric*. Oversatt av Theodore Buckley, Prometheus Books, New York.
- Aubert, Vilhelm (1979) *Sosiologi 1. Sosialt samspill*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Aubert, Vilhelm (1985) "Hindringer for velferdsstatens bruk av samfunnsvitenskap". I: *Sosiologi i dag*, nr. 1.
- Berge, Kjell Lars (1994) "Communication". I: R.E.Asher (red.) *The Encyclopedia of language and linguistics*. Pergamon Press, Oxford.
- Berger, Peter, Thomas Luckmann (1966) *The Social Construction of Reality*. Penguin Books, London.
- Billig, Michael (1996) *Arguing and thinking: a rhetorical approach to social psychology*. 2. utg. Cambridge University Press.
- Bitzer, Lloyd F., Edwin Black (red.) (1971) *The Prospect of Rhetoric – Report of the National Developmental Project*. Prentice-Hall, New Jersey.
- Boréus, Kristina (1999) "The significance of conceptual stability for ideological stability: The ideological shift to the right in the Swedish public debate as example". I: *Journal of Pragmatics*, 31: 1-24.
- Brox, Ottar (1986) "Om å slå barnet ut med vaskevannet uten å bli kvitt møkka – Noen notater om samfunnsvitenskapens språk". I: *Sosiologi i dag*, nr. 1.
- Cohn, Ellen G., David P. Farrington, Richard A Wright (1998) *Evaluating Criminology and Criminal Justice*. Greenwood Press, Westport, Connecticut.
- Curtius, Ernst Robert (1967) *European Literature and the Latin Middle Ages*. Princeton University Press.
- Derksen, Maarten (1997) "Are We Not Experimenting Then? The Rhetorical Demarcation of Psychology and Common Sense". I: *Theory & Psychology*, 7(4): 435-456.

- Edmondson, Ricca (1984) *Rhetoric in Sociology*. MacMillan, London.
- Edmondson, Ricca (1995) "Truth and Truthfulness". I: R.H. Brown (red.) *Postmodern Representations*. University of Illinois Press.
- Elster, Jon (1990) "Norms of revenge". I *Ethics*, nr. 4.
- Enos, Theresa, Richard McNabb (red.) (1997) *Making and unmaking the prospects of rhetoric*. Lawrence Erlbaum, New Jersey.
- Fauske, Halvor (1997) "Forståelse, forklaring og konstruksjon av sosiale problemer". I: *Sosiologi i dag*, nr. 4.
- Gaonkar, D. P. (1997) "The Idea of Rhetoric in the Rhetoric of Science". I: A. G. Gross/Keith *Rhetorical Hermeneutics. Invention and Interpretation in the Age of Science*. State University of New York Press, Albany.
- Giddens, Anthony (1992) *The Transformation of Intimacy*. Polity Press, Cambridge.
- Gross, Alan G. (1990) "The Origin of Species: Evolutionary Taxonomy as an Example of the Rhetoric of Science". I: H. W. Simons *The rhetorical turn. Invention and Persuasion in the Conduct of Inquiry*. The University of Chicago Press.
- Gross, Alan G., William M. Keith (1997) "Introduction". I: Gross/Keith (red.) *Rhetorical Hermeneutics. Invention and Interpretation in the Age of Science*. State University of New York Press, Albany
- Gusfield, Joseph. R. (1992) "Listening for the Silences: The Rhetorics of the Research Field". I: R.H. Brown (red.) *Writing the social text. Poetics and Politics in Social Science Discourse*. Aldine De Gruyter, New York.
- Habermas, Jürgen (1984) *The Theory of Communicative Action*. Vol. 1. Polity Press, Cambridge.
- Habermas, Jürgen (1993) "On the Pragmatic, the Ethical, and the Moral Empliments of Practical Reason". I: *Justification and application: remarks on discourse ethics*. Massachusetts Institute of Technology.
- Halliday, M.A.K. (1998) "Språk, kontekst og tekst: aspekter ved språk i et sosiosemiotisk perspektiv". I: Berge/Coppock/ Maa-gerø (red.) *Å skape mening med språk – En samling artikler av*

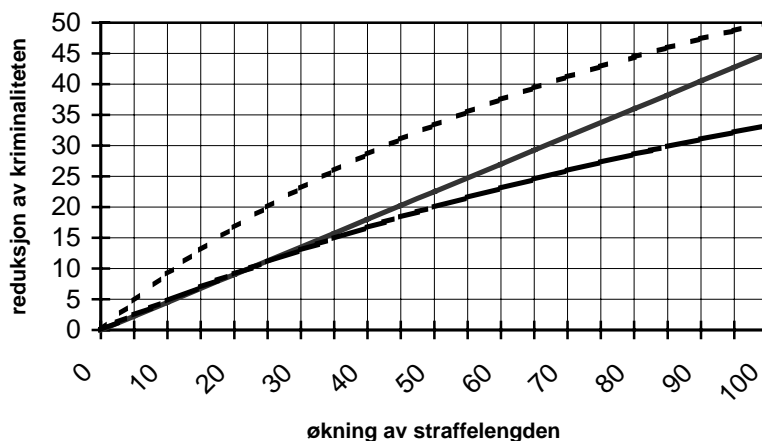
- M.A.K. Halliday, R. Hasan og J.R. Martin. LNU/Cappelen Akademisk Forlag, Oslo.
- Hyland, Ken (1998) "Persuasion and context: The pragmatics of academic metadiscourse". I: *Journal of Pragmatics*, b.30, nr.4.
- Johannesen, Georg (1986) "Retorikkens sosiologi og sosiologiens retorikk". I: *Sosiologi i Dag*, nr. 1.
- Kant, Immanuel (1970) *Morallov og frihet*. Gyldendal, Oslo.
- Lakoff, George (1993) "The contemporary theory of metaphor". I: Andrew Ortony (red.) *Metaphor and thought*. 2. utg., Cambridge.
- Lippe, Berit von der (1999) *Metaforens potens – Essays*. Oktober, Oslo.
- Lyne, John (1990) "Bio-Rhetorics: Moralizing the life sciences". I: H.W. Simons *The Rhetorical Turn. Invention and Persuasion in the Conduct of Inquiry*. The University of Chicago Press.
- Martinussen, Willy (1991) *Sosiologisk analyse. En innføring*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Mathiesen, Thomas (1995) *Kan fengsel forsvares?* Pax, Oslo.
- Mathisen, Werner Christie (1992) *Kan vitenskapen forsvares mot relativistenes angrep? Et forsøk*. Arbeidsnotat. TMV-senteret.
- McCloskey, Deirdre (1997) "Big Rhetoric, Little Rhetoric: Gaonkar on the Rhetoric of Science". I: Gross/Keith *Rhetorical Hermeneutics. Invention and Interpretation in the Age of Science*. State University of New York Press, Albany.
- Merleau-Ponty, Maurice (1994) *Kroppens fenomenologi*. Pax, Oslo.
- Mjøset, Lars (1991) *Kontroverser i norsk sosiologi*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Molbech (1859) *Dansk Ordbog indeholdende det danske Sprogs Stammeord tilligemed afledede og sammensatte Ord*. Anden, forøgede og forbedrede Udgave, Gyldendalske Boghandling, Kiøbenhavn.
- Murphy, Jeffrey G. (1992) *Retribution Reconsidered – More essays in the philosophy of law*. Kluwer, Dordrecht.
- Murphy, Jeffrey G., Jean Hampton (1989) *Forgiveness and Mercy*. Cambridge.
- Nelson, John S., Allan Megill, Donald N. McCloskey (1987) "The Rhetoric of Inquiry". I: Nelson et al. (red.) *The Rhetoric of the*

- Human Sciences. Language and Argument in Scholarship and Public Affairs.* The University of Wisconsin Press.
- Perelman, Ch., L. Olbrechts-Tyteca (1969) *The New Rhetoric – A Treatise on Argumentation.* University of Notre Dame Press, Notre Dame, Indiana.
- Peters, John Durham, Eric W. Rothenbuhler (1989) “The reality of construction”. I: H. W. Simons *Rhetoric in the human sciences.* SAGE Publications, London.
- Schaanning, Espen (1994) *Den onde vilje: en kriminal-filosofisk pamflett.* Spartacus, Oslo.
- Scully, Diana, Joseph Marolla (1985) “Riding the bull at Gilley’s’: Convicted rapists describe the rewards of rape”. I: *Social Problems*, nr. 3.
- Selander, Staffan (1988) *Lärobokskunskap – Pedagogisk textanalys med exempel från läroböcker i historia 1841 – 1985,* Studentlitteratur, Lund.
- Simons, H. W. (red.) (1989) *Rhetoric in the human sciences.* London: SAGE Publications.
- Simons, H. W. (red.) (1990) *The Rhetorical Turn. Invention and Persuasion in the Conduct of Inquiry.* The University of Chicago Press.
- Skjervheim, Hans (1963) “Deltakar og tilskodar”. I: *Deltakar og Tilskodar.* Dreyer, Oslo.
- Solberg, Janne (2000) *Barnefordelings sak som skuespill og identitetskamp.* Hovedoppgave, ISS, UiO.
- SOU 1986:13-15: *Påfølj for brott. Om straffskalor, påføljdsval, och villkorlig frigivning m.m.* Huvudbetänkande av fängelsestraffkomitén, Stockholm.
- Tonry, Michael H. (1999) “Parochialism in US sentencing policy”. I: *Crime & Delinquency*, 45, 1.
- Vagle, Wenche, Margareth Sandvik, Jan Svennevig (1994) *Tekst og Kontekst – En innføring i tekstlingvistikk og pragmatikk.* LNU/Cappelen Akademisk Forlag.
- Veyne, Paul (1987) *A History of Private Life – I From Pagan Rome to Byzantium.* Hovedredaktører: Phillippe Ariès og Georges Duby, Harvard University Press.

- Vickers, Brian (1988) *In Defence of Rhetoric*. Clarendon Press, Oxford.
- Wadel, Cato (1990) *Den samfunnsvitenskapelige konstruksjon av virkeligheten*. Seek A/S, Flekkefjord.
- Weber, Max (1971) *Makt og byråkrati*. Gyldendal, Oslo.
- Woolgar, Steve, Dorothy Pawluch (1985) "Ontological Gerrymandering: The Anatomy of Social Problems Explanations". I: *Social Problems*, vol. 32, no. 3.
- Østerud, Øyvind (1997) "Kunnskap som illusjon?". I: *Nytt norsk tidsskrift*, nr. 2.

Appendiks

Eides gjennomsnittstall satt i relieff

—	Eides gjennomsnitt som TM refererer (1,00 % økning i straffelengde gir 0,45 % reduksjon i kriminalitet)
—	Hva som kreves hvis kriminalitetsreduksjonen skal være lik økningen i FANGETALL
- - -	Hva som kreves av kriminalitetsreduksjon hvis FANGETALL ikke skal øke i det hele tatt

Denne figuren setter forholdet mellom reduksjon i kriminalitet og økning i straff opp mot effekten på økning i fangetall. Som vi ser av figuren, innebærer Eides gjennomsnittsresultat at kriminaliteten kan reduseres med en økning i fangetall som ikke overstiger denne reduksjon, og at når man kommer over ca 30 % økning av straffene, blir økningen i fangetall til og med mindre enn kriminalitetsreduksjonen. Den øverste grafen viser hvor mye bedre enn Eides snittre-

sultat, det resultatet måtte vært hvis kriminaliteten ved hjelp av hardere straffer skulle blitt redusert uten økning i fangetall overhodet. F.eks. ser vi at ved 30 % økning av straffen, må kriminaliteten reduseres med ca. 23 % hvis fangetallet skal ligge stabilt, altså et resultat på ca 0.76 % per 1 prosent økning av straffen. Hovedpoenget med figuren er selvsagt å vise at med en annen framstilling som tar innledningskapitlet i KFF på ordet ved å fokusere på fangetall, tar allmennprevensjonen seg langt mer lovende ut enn hva Mathiesen gir inntrykk av.